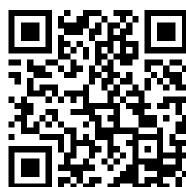

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

ÅRG. 11 1926

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

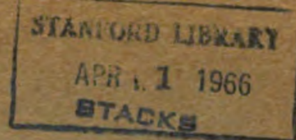
UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE.

HELSINGFORS, 1927.

HELSINGFORS
MERCATORS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1 9 2 7

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 1 1926 Årg. 11

INNEHÅLL:

Angreppen på Augustin Ehrensvärds försvarsanstalter i Finland.

Av

SVEN FORSMAN.

Frågan om ordnandet av Finlands försvar var bland de mest maktpåliggande uppgifter, som frihetstidens första riksdagar hade sig förelagda. Redan freden i Nystad, som berövade den östra gränsmarken dess starkaste värn, Viborg, var ägnad att aktualisera frågan, men om man frånser några obetydliga fortifikationsarbeten vid Fredrikshamn och Villmanstrand ävensom tillsättandet av fästningskommissioner, hade i stort sett intet åtgjorts för försvarets stärkande i Finland, då hattarna år 1741 kastade Sverige i det med sällsynt lättsinne påbörjade kriget med Ryssland. Den nesliga utgången av krigskampanjen hade emellertid det goda med sig, att blickarna nu med större skärpa än tidigare riktades på Finlands försvarslösa tillstånd. Den ryska gränsens framflyttande till Kymmeneälv var i själva verket ett faktum, för vilket icke ens de pacifistiskt betonade mössorna kunde sluta ögonen.

Om den goda viljan att göra något för Finlands försvar sålunda icke saknades, gingo åsikterna så mycket mera isär, då det gällde att fastställa riktlinjerna för försvarsarbetet. Meningsskiljaktigheterna gällde i främsta rummet lämpligaste orten för den blivande huvudfästningen, som samtidigt skulle utgöra förrådsplats för armén, och nödvändigheten av en egen skärgårdseskader för Finland. Tidigare hade Tavastehus vid sidan av Helsingfors påtänkts som place d'armes, men efter kriget 1741—1743, som underströk vikten av Helsingfors, nämnes Tavastehus icke mera. Också det vid gränsen belägna Degerby hade föreslagits till vapenplats för armén, och i själva verket skred man

här till förberedande arbeten, redan innan beslutet om Sveaborgs byggande fattades.

Såväl frågan om huvudfästningen som om skärgårdseskaderns förläggande till Finland avgjordes slutligen vid 1746—1747 års riksdag[1]. I främsta rummet medverkade härtill de politiska konstellationerna, som drevo på ett avgörande, men ej heller får man underskatta den omständigheten, att försvarsfrågans lösning vid denna riksdag var lagd i händerna på tvenne män, som i eminent grad voro skickade att lyckligt föra den segslitna frågan i hamn, nämligen Augustin Ehrensvärd och Hans Henrik von Liewen. Såsom ledamöter i sekreta utskottets defensionsdeputation och i den fästningskommission, som på sommaren 1747, under en resa i Finland i detalj fastställde planerna för de vidlyftiga fortifikationsarbetena, voro de i tillfälle att utöva det mest omedelbara inflytande på frågans behandling i riksdagen. I själva verket förenade sig ständerna utan avvikelser om den försvarsplan för Finland, som kommissionen utarbetat. Denna plan, som i sina huvuddrag bygger på de synpunkter, som redan i början av frihetstiden framfördes av den förtjänstfulla fortifikationschefen, generalmajoren Axel Löwen, var i korthet följande.

»*Finska Fästningsbyggnaden*», under vilket namn alla dessa fortifikationsarbeten sammanfattades, skulle bestå av en huvudfästning och förrådsplats vid Helsingfors, en gränsfästning vid Degerby och en mindre sjöfästning vid Svartholm. Huvudfästningens uppgift var dels att inom sina murar bereda rum för armén, som här skulle hava sin samlings- och förrådsplats, dels att utgöra operationsbas och stationsort för den avdelning av skärgårdsflottan, som skulle förläggas till Finland. För att denna dubbla uppgift skulle kunna fyllas var det nödvändigt, att fästningen var skyddad såväl åt land- som sjösidan. Den ursprungliga planen avsåg därför en stark dubbelfästning Helsingfors-Sveaborg med vidlyftiga försvarsverk också på landfronten, av vilka likväl endast en obetydlig del påbörjades för att snart i brist på medel helt nedläggas. Det Sveaborg, som bevarats till våra dagar, är sålunda endast en del av det storstilade projekt, som

[1] Närmare härom hos Einar W. Juvelius, *Suomen puolustuskysymys vuosina 1741—1747.*

Ehrensvärd uppgjort, vilken omständighet icke får förbises, då det gäller att värdesätta Ehrensvärds insats i Finlands försvarspolitiska historia.[1]

Också gränsens försvar ordnades sedermera på ett annat sätt, än Ehrensvärd ursprungligen tänkt sig. I hans plan intog fästningen vid Degerby huvudrummet. Den var avsedd att jämte lätta trupper uppehålla fienden vid gränsen och hindra hans framträngande på den viktiga kustvägen, tills den indelta armén hunnit samla sig och undsättning anlända från Sverige. Den lilla sjöfästningens uppgift vid inloppet till Lovisa-viken var dels att förmedla förbindelsen mellan lantarmén och skärgårdsflottan samt säkra sjökommunikationerna med Degerby, dels att behärska den inre farleden mellan Helsingfors och Fredrikshamn. Också vid Degerby påbörjades fästningsarbetena i mycket större skala än de anspråkslösa lämningarna giva vid handen; det kan med goda skäl betvivlas, att deras senare inskränkning skett i överensstämmelse med Ehrensvärds vilja. Med den kännedom man har om Ehrensvärds försvarsplaner, kan man i varje fall antaga, att han icke tillmätte enbart Svartholm något som helst värde. Fästningen hade enligt hans åsikt sitt berättigande endast som förbindelseled mellan Degerby och Helsingfors. Funnos icke några befästningar vid Degerby, spelade icke heller Svartholm någon nämnvärd roll, särskilt icke vintertiden, då dess karaktär av sjöfästning upphävdes av de fasta isarna. — De omständigheter, som stå i samband med skärgårdseskaderns förläggande till Finland, skola senare beröras.

Till chef för »Finska Fästningsbyggnaden» utsågs Augustin Ehrensvärd, varmed man ville visa sin erkänsla för den energi

[1] I Finsk militär tidskrift, årg. 1896, sidd. 121 ff. har general C. Ehrnrooth rätt skarpt kritiserat Ehrensvärds försvarsplaner, dem han finner vara misslyckade. Sitt påstående motiverar han främst därmed, att Ehrensvärds försvarsplan byggde på omöjligheten av krigsrörelser vintertid och i det inre av landet, medan dock krigskampanjen 1713—1714 skulle bevisat motsatsen. Häremot kan invändas, att 1741—1743 års krig, i vilket Ehrensvärd dock aktivt deltog, var ägnat att bekräfta dennes uppfattning; detsamma är förhållandet med 1788—1790 års kampanj, som det dock icke förunnades Ehrensvärd att uppleva. Slutligen bör det observeras, att de strategiska och taktiska betingelserna i medlet av 1700-talet voro helt andra än i början av seklet.

och skicklighet han ådagalagt vid försvarsfrågans behandling i riksdagen. Utan betydelse var naturligtvis icke heller hans omsorgsfulla utbildning och den praktiska erfarenhet han i tvenne krigskampanjer vunnit.

Ehrensvärd förspillde ingen tid med att förverkliga sitt försvarsprogram. I slutet av 1740- och början av 1750-talet arbetades med feberaktig iver på Sveaborg, Svartholm och vid Lovisa. I själva verket utfördes lejonparten av arbetet under den ehrensvärdska försvarsepokens första skede, d. v. s. ungefär till utbrottet av pommerska kriget, i vilket Sverige inträdde år 1757. Det förefaller, som om Ehrensvärd förutsett de svårigheter, med vilka han under senare delen av sitt liv hade att kämpa, och därför i görligaste mån velat forcera arbetena.

Den ställning Ehrensvärd intog i Finland som chef för »Finska Fästningsbyggnaden» förtjänar att närmare uppmärksammas, då den av allt att döma var en av orsakerna till den antagonism, som så småningom började framträda mot honom. Ehrensvärd hade vid mottagandet av chefskapet i Finland uppställt vissa villkor, som utan vidare godkändes av sekreta utskottet. Dessa voro i huvudsak följande.[1]

Fortifikationskontoret borde icke få taga någon befattning med arbetet, som skulle stå under uppsikt av den svenska arméns överbefälhavare, dåvarande kronprinsen Adolf Fredrik, och den nyligen utnämnde generalguvernören i Finland, greve von Rosen. Endast vid årets slut skulle räkenskaperna jämte ritningar över utfört arbete insändas till fortifikationskontoret. Generalguvernören skulle äga rätt att till fästningsbyggnaden utse de personer, han fann lämpliga, ävensom vid behov avskeda dem. Samma rätt skulle emellertid även tillkomma Ehrensvärd, som därigenom de facto kunde bestämma över sammansättningen av den officerskår, som skulle sysselsättas vid arbetena. Därjämte förbehöll sig Ehrensvärd rätten att få lämna arbetet, då han själv skulle finna sig onyttig. Slutligen anhöll han att bliva befriad från allt ansvar med räkenskaperna, så att hans syssla endast

---

[1] Den skrivelse, vari Ehrensvärd stadfästes i sin ställning och de av honom uppställda villkoren ytterligare bekräftades, har tidigare publicerats i Historisk Tidskrift f. Finland, Årg. 6, 1921, i en uppsats av John E. Roos, *»Till Sveaborgs äldsta historia, några brev»*, sid. 94 ff.

skulle bestå »uti arbetets bästa bedrivande med minsta kostnad och sitt ansvar i arbetets godhet».

Då Ehrensvärd senare lyckades genomdriva beslutet om byggandet av »arméns flotta», utnämndes han till dess första chef och utvidgade därigenom ytterligare sina maktbefogenheter. Stipulationen, att han skulle subordinera under generalguvernören i Finland, fick i praktiken ringa betydelse, då greve von Rosen i det stora hela intog en passiv hållning till försvarsarbetet i Finland. Dessutom indrogs generalguvernörskapet rätt snart, och då von Rosen redan år 1754 lämnade Finland, övertog Ehrensvärd hans militära befogenheter.

Redan Ehrensvärds ställning som chef för fästningsbyggnaden i Finland och arméns flotta var ägnad att bland militära auktoriteter förskaffa honom avundsjuka motståndare. Men farligare var den fiendskap Ehrensvärd ådrog sig på grund av sina politiska åsikter. Han var som bekant en av stödjepelarna i hattpartiet och under en följd av riksdagar en av dess främsta krafter i det allsmäktiga sekreta utskottets defensionsdeputation. Hattarnas utrikespolitiska program byggde främst på motsättningen med Ryssland, varför de underströko nödvändigheten av tidsenliga försvarsanstalter i Finland. Mössorna åter stödde sig i sin politik på ryskt guld och satte in alla sina krafter på att motarbeta Ehrensvärds försvarsplaner.

Så länge hattpartiet var vid makten, d. v. s. till riksdagen 1765—1766, hade angreppen mot honom ingen framgång. Den första yttringen av en opposition mot Ehrensvärd och hans skapelser förestavades av rent personliga skäl. Då han år 1747 erhöll i uppdrag att iståndsätta försvarsverken i Finland, ombetroddes dåvarande översten Hans Henrik von Liewen med ett liknande uppdrag i Skåne. Liewen åtnjöt ett gott anseende som militär, men var till sin natur ränklysten och egenkär. Han såg med avund Ehrensvärds stigande popularitet och var i synnerhet förbittrad över de rikliga anslag, som Ehrensvärd lyckades utverka för fästningsarbetena i Finland.

Vid Adolf Fredriks tronbestigning 1751 gjorde sig icke så mycket motsättningen mellan mössor och hattar gällande, som antagonismen mellan konungen och det nybildade hovpartiet å ena sidan samt rådet och dess anhängare å den andra. Liewen,

som tidigare tillhört hattpartiet, hade sedermera anslutit sig till hovpartiet, medan Ehrensvärd i egenskap av hatt räknade sig till rådets anhängare och därigenom var motståndare till konungen. Förhållandet mellan Adolf Fredrik och Ehrensvärd hade under den förres tronföljartid varit rätt hjärtligt, varom en vidlyftig korrespondens i fortifikationsfrågor bär vittne, men avsvalnade sedermera, troligen till följd av Ehrensvärds alltmera deciderade ställningstagande mot konungamakten, och övergick slutligen till öppen fiendskap. Härav beslöt Liewen begagna sig. Han förmådde konungen, såsom det uppges[1], att gå in på sin plan, som skulle förverkligas i samband med konungens förestående resa till Finland. Ett viktigt syfte med denna resa var inspekterandet av fästningsarbetena. Konungen skulle i sin till rådet avgivna berättelse framställa vissa anmärkningar mot grundprinciperna i de av Ehrensvärd ledda försvarsarbetena i Finland. Liewen hoppades tydligen på, att den misstro mot Ehrensvärds skicklighet, som därigenom skulle vinna insteg, skulle åstadkomma en minskning av fästningsbyggnadsanslagen i Finland till förmån för de av honom ledda fästningsarbetena i Skåne.

Efter sin resa i Finland sommaren 1752 utarbetade Adolf Fredrik en reseberättelse, vari han underkastade fästningsverken en rätt skarp kritik.[2] Konungen gör inledningsvis det erkännandet, att flit och arbete icke blivit sparade vid Sveaborgs uppförande. Likväl beklagar han, att han icke tidigare varit i tillfälle att taga fästningsarbetena i ögnasikte, emedan en »annan gradation av arbete» då blivit fastställd. Framför allt anser han,

---

[1] Enligt C. Fr. Waerns *»Minnesteckning öfver Augustin Ehrensvärd»*, sid. 35 ff. C. G. Malmström nämner emellertid i V:te delen av *»Sveriges politiska historia från konung XII:s död till statshvälfningen 1772»*, sid. 311, överstelöjtnanten, sedermera riksrådet Karl Funck som författare till anmärkningarna; denne skulle övertalat konungen att såsom sitt eget i rådet ingiva ett memorial med anmärkningar mot Ehrensvärd efter hemkomsten från Finland. Samma uppgift återfinnes i Svenska generalstabens verk *»Sveriges krig åren 1808 och 1809»*, andra delen I, sid. 227, jämte tillägget, att kaptenen vid fortifikationen Ståhlswerd skulle lånat sin medverkan till planen. Detta tyder måhända på förefintligheten av en komplott av en grupp med Ehrensvärds framgångar missnöjda officerare.

[2] Reseberättelsen finnes publicerad i *»Handlingar rörande Skandinaviens historia»*, del 40, sidd. 374—382.

att ett stort fel blivit begånget, då Gustafssvärd och icke Skanslandet blivit befästat. Han påpekar, att den sistnämnda ön genom sitt läge dominerar Gustafssvärd och att galärhamnen därifrån kan utsättas för beskjutning. »Jag håller före», skriver Adolf Fredrik, »att om man med byggnaden begynt på detta ställe (Skanslandet), en stor del kunnat besparas av omkostnaden, som är använd såväl på Gustafssvärds huvudverk som dess utanverk, uppå bombfria kommunikationer, logementer och kasematter, vilka där till en stor del allenast tyckas vara anlagda att täcka sig emot Skanslandet». Han hade föreställt sig, att efter flere års arbeten och så stora penningsummors utgivande få se något ställe i fullt försvarsdugligt skick, men detta var icke fallet »genom så många verks begynnande och arbetets åter upphörande, intet är iståndsatt, utan onödig kostnad med manskap, materialiers och instrumenters flyttande gjord». Han ansåg visserligen fästningsbyggnaden vara av nöden, men fann därjämte, att densamma borde fortsättas med den största sparsamhet och föreslog i detta syfte att genast låta förfärdiga ritningar över återstående verk jämte förslag över deras kostnad. Efter dessa allmänna reflexioner går konungen över till en del tekniska detaljer, som icke funnit nåd inför hans ögon, såsom att långsluttande murar varit att föredraga framom perpendikulära, att alltför många extra uppsyningsmän sysselsättas vid arbetena, att teglet var underhaltigt o. s. v.

Knappt hade konungens reseberättelse blivit bekant, innan Ehrensvärd infann sig i Stockholm för att rättfärdiga sina åtgärder. Rådets sammanträden med anledning av berättelsen höllos i början av december, varvid ett skriftligt frågeformulär uppsattes, varå Ehrensvärd ägde avgiva svar. Ehrensvärds försvarsskrift [1], avfattad med vanlig ironi och skärpa, ådagalägger till fullo haltlösheten av de mot honom riktade beskyllningarna. Ehrensvärd dröjer främst vid Gustafssvärds lämplighet som huvudverk. Han framhåller, att det s. k. Bockberget, d. v. s. den del av Skanslandet, som ligger närmast Gustafssvärd, visserligen vid stranden är högre än Gustafssvärd, men så smalt, att knappt 6 à 8 kanoner få rum där; den övriga delen av berget är dels lika med Gustafs-

[1] En avskrift, troligen av samma ålder som originalet, förvaras i Svenska Litteratursällskapets arkiv.

svärd, dels lägre. Om Bockberget blivit utvalt till huvudposition, så hade det dels blivit för litet och trångt, dels för avlägset, ty det ligger för långt från hamnen, och slutligen för dyrbart, ty huru liten man än hade gjort denna befästning, så hade den aldrig fått Gutafssvärds styrka, där naturen givit, vad konsten måste ersätta på Bockberget. Mot Skanslandet talade vidare, att där icke fanns någon hamn, annat än en liten mot öppna havet för små fartyg i stilla väder, vadan inga magasiner här skulle kunna anläggas, då man såväl i storm som lugnt väder bör kunna lasta. Ehrensvärd framhåller slutligen, att Gustafssvärd betäcker Sveaborg så länge fästningen är ofärdig, medan däremot intet verk på Skanslandet skulle göra samma nytta. Beträffande materialiers och instrumentaliers förflyttande säger Ehrensvärd, att han trott det vara en merit, att de kunna flyttas dit de behövas.

I fråga om murarnas konstruktion säger Ehrensvärd, att han gjort de flesta murar perpendikulära, på det att regnvattnet må rinna ifrån dem och röta därigenom undvikas. Vad beträffar det onödigt stora antalet uppsyningsmän påpekar han, att konungen tillstatt honom att välja tillräckligt antal uppsyningsmän, varförutom arbetet aldrig kommit så långt. I fråga om de vid Sveaborg tillverkade teglens kvalitet säger han, att bland dem finnas bättre och sämre brända, »det faller ock sönder, då det är utsatt för väta och frost som annat tegel, man behöver ej gå långt i Stockholm efter bevis.» Punkt för punkt gendrev han alla anmärkningar, ofta i ordalag, som nästan gränsade till vanvördnad mot konungens person.

Ehrensvärd vann en fullständig seger över sina motståndare, vilket framgår redan därav, att konungen i januari 1753 förklarade sig ännu icke haft *tid* att genomgå Ehrensvärds tre veckor tidigare inlämnade försvarsskrift.[1] Då han kort därpå mottogs i avskedsaudiens av konungen, var det han, som kunde diktera villkoren, och med ökade anslag för fästningsbyggnaden återvände han till Finland.

Det första angreppet hade sålunda totalt misslyckats. Ehrensvärds auktoritet hade icke minskats, och i det några år senare utbrytande pommerska kriget anförtroddes honom t. o. m. högsta

[1] Malmström, a. a., IV, sid. 91, noten.

befälet under kampanjens sista år. Men snart vände sig bladet. Redan vid riksdagen 1760—1762 hade mössorna bragt hattarnas makt att vackla och vid därpåföljande riksdag 1765—1766 erhöllo mössorna i alla ofrälse stånd en odisputabel majoritet, medan hattarna endast i förening med hovpartiet lyckades bibehålla sin ledarställning i adelsståndet. Verkan av den nya partiställningen visade sig snart: hattråden avsattes och rådet fylldes med mössor. Och nu vidtog en räcka räfster, undersökningar och indragningar, genom vilka det härskande partiet sökte tillfredsställa sina under åratal samlade hämndkänslor.

Mössornas politiska program gick främst ut på att genom indragningar på alla tänkbara områden söka bringa reda i de genom hattarnas misshushållning förstörda finanserna. Främst riktades blickarna på försvarsarbetena i Finland. På initiativ av lantmarskalken T. G. Rudbeck beslöt sekreta utskottet redan i mars 1765 att inskränka anslaget för finska fästningsbyggnaden från fyra till en tunna guld årligen.

Det bör likväl framhållas, att icke enbart önskan att komma åt Ehrensvärd och försvaga hans ställning förestavat mössornas beslut. Den förändrade utrikespolitiska situationen ställde enligt deras åsikt icke mera samma krav på Sveriges försvarsberedskap österut, som tidigare. Så länge Sverige befann sig i allians med Frankrike, var ett ryskt anfall tänkbart och försvarsåtgärder därför åt detta håll nödvändiga. Men detta nära förbund var nu löst, och mössorna strävade i stället att med alla sina grannar, särskilt Ryssland, upprätthålla fredliga relationer. Ivriga försvarsanstalter i Finland skulle knappast gynnat en sådan politik, medan däremot anslagens minskande gav den ett sken av uppriktighet.[1] Det bör ytterligare påpekas, att också försvarsverken i Skåne fingo sina anslag reducerade, om också icke i samma grad som de i Finland.

Mössorna stannade likväl icke vid denna första åtgärd. Försvarsfrågan var ofta före i sekreta utskottets defensionsdeputation, där starka krafter voro i rörelse att desavuera den försvarsplan, som hattarna följt i Finland, och vars främsta målsman Ehrensvärd var.[2] Ehrensvärds ställning försvårades yttermera

[1] Malmström, a. a., V, sid. 407.

[2] I vilken grad mössorna härvidlag inspirerats av det ryska sändebudet i Stockholm, är en fråga, som ännu återstår att utreda.

därigenom, att han vid denna riksdag icke var ledamot av sekreta utskottet. I stället dominerade hans fiender där; särskilt ivriga motståndare mot hans och hattarnas försvarspolitik voro amiral Kristofer Falkengren och friherre Karl Funck, den senare en av mössornas mest verksamma och inflytelserika män.

I maj 1765 uppfordrade defensionsdeputationen Ehrensvärd att avgiva svar på en del frågor, såsom på vilka ställen största uppmärksamheten bör användas till ett säkert försvar med minsta omkostnad ävensom varuti finska fästningsbyggnaden kunde förkortas.

Ehrensvärd avgav en längre förklaring,[1] vari han samtidigt i stora drag tecknade Finlands försvarspolitiska ställning. Han påvisade, hurusom Finland faktiskt var utan försvar: Finland äger ingen armé, inga flottor, ännu inga fästningar och inga magasiner; de finska trupperna, 7 à 8,000 man, voro så kringspridda, att innan de hunnit samlas, fienden redan hunnit till svenska skärgården. I stället kunde Ryssland när som helst vid gränsen sammandraga en armé på 50,000 man och utrusta en skeppsflotta om 30 skepp och en galärflotta om 100 fartyg. Uti denna situation var det angelägnast att arbeta på finska fästningsbyggnaden och på skapandet av en flotta. »Uti dessa bägge delar jämte landets egen uppodling ligger hela detta landets försvar och uti intet annat», säger Ehrensvärd. »Alla andra utvägar bli mer kostsamma, ty de kunna ej vara annat än palliativer och man blir alltid tvungen att gå tillbaka igen till de rätta grunder.» Beträffande förkortningen av fästningsverken säger Ehrensvärd, att de första utkast, som gjordes över fästningarna, voro väl dubbelt större tilltagna, än de voro 1765 och hade de år för år minskats. Det senaste utkastet var sålunda så inskränkt, att »vilken som lever av oss till nästa krig i Finland skulle visserligen sakna den gren, som vidare härifrån skulle borttagas.» Allt detta förband honom att tro, att intet av de tillämnade försvarsverken kunde förkortas utan att äventyra Finlands förlust.

I december 1765 väcktes inom defensionsdeputationen förslag om tillsättande av en kommission av oväldiga och skickliga

[1] Publicerad i en år 1769 i Stockholm, troligen på föranstaltande av Ehrensvärd utgiven broschyr »*Finska Fästnings-Byggnaden För Åren 1765—1769*», sid. 35 ff.

män ur generalitetet, artilleriet, fortifikationen och amiralitetet, som skulle besiktiga fästningsbyggnaden i Finland ävensom på ort och ställe undersöka, huruvida den plan till Finlands försvar, på vilken man nu i 16 år arbetat, vore den riktiga, eller om andra orter borde utses till anläggande av fästningar. Vidare yrkade man, att Ehrensvärd skulle bliva licensierad och arbetena överlämnas till fortifikationsstaten, under vilken de rätteligen ansågos höra.

Frågan förevar till slutligt avgörande i sekreta utskottet den 12 december. Förgäves uppbjöd hattchefen von Fersen hela sin vältalighet att försvara Ehrensvärd. Han erinrade, att dylika kommissioner suttit sedan år 1723 ända till finska krigets början och framställde faran av att olika meningar uppstode. På en framkastad anmärkning, att fienden kunde förbi Sveaborg intränga i landet, svarade Fersen, att alla fästningar hade den egenskapen, att man kunde gå dem förbi, och voro icke mindre nyttiga för det. Mössorna skickade sina främsta talare i elden och utgången var på förhand given: sekreta utskottet godkände defensionsdeputationens förslag.[1] I enlighet därmed entledigades Ehrensvärd den 7 januari 1766 från chefskapet över fästningsbyggnaden i Finland, som övertogs av den ivriga mössan, generalkvartermästaren, d. v. s. chefen för fortifikationen, Johan Bernhard Virgin, en personlig motståndare till Ehrensvärd.

På våren samma år tillsattes därjämte den kommission, som skulle avgiva utlåtande om fästningsbyggnaden i Finland. Ehrensvärd blev icke invald i denna, men väl Virgin, vilket föranledde Ehrensvärd att i en skrivelse rikta sig till konungen, i vilken han med en bitterhet, som man icke är van att finna i hans korrespondens, uttalar sig om Virgins inval.[2] Han vädjade till konungens rättvisa, som icke skulle tillåta Virgin att vara ledamot i samma kommission, ur vilken han uteslutits; »han har gjort defensionsplaner över Finland även såväl som jag», säger Ehrensvärd, »och han skall taga emot det arbete, som jag avlevererar, och till överflöd har jag ännu aldrig haft den lyckan att tänka lika med honom. Jag skulle annars bli straffad för det jag varit lycklig nog

[1] Waern, a. a., sid. 39 ff.
[2] *Finska Fästningsbyggnaden*, sid. 35 ff.

att tänka som Eders K. M:t och de förra defensionskommissioner, och han som ännu ingen approbation mig veterligen vunnit över sitt arbete skulle få bliva domare i egen sak.» Detta memorial hade den verkan, att konungen och även krigskollegium framställde anmärkningar mot Virgins inval, men rådets pluralitet insatte honom icke desto mindre i kommissionen. I denna invaldes därjämte bl. a. amiral Falkengren, som känt också han motståndare till Ehrensvärd.

Ehrensvärds fiender hade sålunda lyckats avlägsna honom från befälet över fästningsbyggnaderna i Finland. Ännu var han dock högsta befälhavare över arméns flotta och åtnjöt i denna egenskap ett icke ringa inflytande. Det låg därför i sakens natur, att hans vedersakare ville se också denna post i andra händer. Angreppet riktades icke blott mot Ehrensvärds person utan i lika hög grad mot den institution han skapat, varför en kort återblick på skärgårdsflottans tidigare öden måhända är på sin plats.

Vilken betydelse Ehrensvärd tillmätte en tidsenlig skärgårdsflotta,[1] framgår av hans yttrande, att han »ansåg Sveaborg, om den ock ägde alla fästningars styrka, till hälften allenast nyttig, om det ej hade sin eskader.» Han utgår från den förutsättningen, att för Sveriges vidkommande endast ett defensivt krig kan komma i fråga och uppställer spörsmålet: kan Sverige komma till rätta utan galärflotta? Han framhåller, att de svenska farvattnena kunna delas i tvenne stora grupper: öppna sjön och skärgården. Örlogsflottan, som är avsedd för öppna sjön, kan icke föra krig i skärgården, som icke är tillräckligt djup och dessutom uppfylld av trånga farleder. Skärgården måste sålunda förbehållas galärflottan, vars fartyg äro mindre och grundgående. Men om Sverige ingen galärflotta ägde, så skulle dess örlogsflotta icke kunna hindra ryssarnas galärflotta att understödd av linjeflottan bemäktiga sig den finländska skärgården och måhända framtränga ända till Stockholm. Finland vore då förlorat och gränsen mellan Sverige och Ryssland gå vid Vaxholm eller Ålands hav.

[1] Denna flotta, vars enheter voro sammansatta av i huvudsak roddfartyg i motsats till örlogsflottan, som framdrevs med segel, benämndes även galärflottan, lilla flottan eller arméns flotta; synonymer till örlogsflottan äro linjeflottan, stora flottan eller med ett modernt begrepp högsjöflottan.

Sedan Ehrensvärd sålunda ådagalagt, att »en galärflotta är en även så betydande och angelägen defensionsgren som skeppsflottan», uppställer han den andra huvudfrågan till besvarande: är galäreskadern i Stockholm tillräcklig att försvara riket? I detta avseende kommer mycket an på den tid, som åtgår till eskaderns utrustning och på den årstid, då eskadern utrustas. Han framhåller, att Ryssland har alla sina behov koncentrerade kring sin huvudstad, medan svenskarna t. ex. hava sina båtsmän spridda på ett område av 50 mil, trupperna nästan på samma distans. Vad åter beträffar årstiden, blåser på våren, då flottorna gå till sjöss, vanligen östliga eller nordliga vindar, sålunda gynnande de ryska flottorna. Under kriget år 1742 kom den svenska galäreskadern först midsommartiden till Finland, men den ryska kan vara där en månad tidigare. Härav kan man sluta, att det vore en lycklig omständighet, om man skulle hinna möta den ryska galärflottan i Ålands skären, såsom hände år 1743, då de båda skärgårdsflottorna den 20 maj sammandrabbade vid Korpo ström, dit de svenska galärerna behövt ungefär en månad. Det anförda bevisade således, att med vilka anstalter som helst Finland vore förlorat, därest man fasthöll vid, att galäreskadern borde hållas i Stockholm.[1]

I sin defensionsplan av år 1766 utvecklar Ehrensvärd ytterligare sina åsikter om nödvändigheten av en svensk skärgårdseskader i Finland.[2] »Ryska flottan kan med god vind på högst 2 dygn segla ifrån Kronstadt till Pellinge- eller Helsingforsskären», säger han. »Han kan då vara där i första halva maj, och vår galärflotta har ännu ej hunnit dit, förrän i juni månad,— — —; man lär då ha svårt att hindra ryssarna att sätta 12 à 15,000 man i land och coupera den delen av Finland, som de redan lagt bakom ryggen, ifrån den andra delen av Finland. Han behöver ej därför gå landvägen.» Ehrensvärd påpekar vidare, att medan ryssarnas skeppsflotta ligger vid Kronstadt ungefär 20 mil från finska gränsen, har Finland ingen närmare än i Karlskrona i södra Sverige, över 100 mil från gränsen. Ryssarnas galärflotta ligger i

---

[1] Dessa synpunkter utvecklade Ehrensvärd i sin riksdagsrelation angående galärerna av den 19 mars 1765. Se »*Finska Fästningsbyggnaden*», sid. 8 ff.

[2] Kongl. Krigs-Vetenskaps-Akademiens Tidskrift år 1859, N:o 1, sid. 1 ff.

Petersburg, Finland har ingen närmare än i Stockholm, ungefär 80 mil från gränsen.

Alla dessa skäl talade således icke blott för ett utvecklande av skärgårdsflottan utan också för skapande av en egen skärgårdseskader i Finland. Hans förslag beträffande ordnandet av Sveriges sjöförsvar gick därför ut på, att en befästad örlogshamn skulle uppföras vid Helsingfors, att galärflottan under namn av »*arméns flotta*» skulle skiljas från stora flottan och att en galäreskader skulle förläggas till sjöfästningen i Finland. Men i dessa planer stötte han på ett energiskt motstånd främst från de sjömilitära auktoriteternas sida. Den galäreskader, som tidigare varit förlagd i Stockholm, sorterade under amiralitetet och betraktades som en underavdelning av högsjöflottan. Ehrensvärd ville emellertid, att skärgårdsflottan skulle skiljas från örlogsflottan och ställas under krigskollegiet under befäl av en general. Enligt hans åsikt var galärflottans rätta operationsområde uteslutande de vidsträckta skärgårdar, som skyddande sträcka sig utefter större delen av Sveriges och Finlands långa kuster. Den krigförande part, som var herre i skärgården, behärskade därigenom samtidigt hela kuststräckan. Då man under Ehrensvärds tid hade den uppfattningen, att krigsoperationer överhuvud voro möjliga endast på den södra kuststräckan i Finland, inses lätt vilken vikt man fäste vid herraväldet över skärgården. Galärflottan stod således enligt Ehrensvärd i ett betydligt intimare samband med armén än med högsjöflottan, som endast medelbart inverkade på arméns operationer.

Det motstånd, som från amiralitetets sida restes mot Ehrensvärds planer, var orsaken till, att frågan avgjordes först vid 1755—1756 års riksdag, ehuru ärendet varit föremål för dryftning redan vid riksdagen 1746—1747. Den 18 oktober 1756 utfärdades det kungabrev, varigenom galärflottan under namn av »arméns flotta» skiljdes från stora flottan och tilldelades armén. Den skulle med alla därtill hörande inrättningar ställas under befäl av en general, som skulle äga säte och stämma i krigskollegium. Genom denna åtgärd undandrogs således skärgårdsflottan helt och hållet amiralitetskollegiets inflytande.

Ehrensvärd blev den nya flottans första chef. Den delades i tvenne eskadrar, av vilka den ena förlades till Stockholm, den

andra till Sveaborg. Men redan året efter dess grundläggning inblandades Sverige i sjuårskriget och den lovande utvecklingen inom skärgårdsflottan avbröts för någon tid. Erfarenheterna under det pommerska kriget ledde emellertid till uppkomsten av nya fartygstyper för arméns flotta. Det visade sig nämligen, att de gamla typerna hade sitt största värde som transportfartyg, medan man ägnat alltför liten uppmärksamhet åt en av skärgårdskrigets viktigaste detaljer, artilleristriden. Av 109 fartygsenheter i den gamla flottan voro endast 5 byggda med tanke på eldstriden. Korrigerandet av detta missförhållande blev nu för Ehrensvärd en av de viktigaste uppgifter, och ännu medan kriget varade lades under skeppsbyggmästaren Fredrik Henrik af Chapmans ledning kölen till några av de nya typer, varav arméns flotta i framtiden skulle bestå. De gamla galärerna skulle i främsta rummet användas som transportfartyg, medan de nya typerna, som uppkallades efter landskapsnamn i Finland, voro avsedda att bilda skärgårdsflottans aktiva element.

Dessa Ehrensvärds nya planer framkallade åter stark oro bland de marina auktoriteterna. Man framhöll och icke med orätt, att de nya typerna i avseende å manövrering fordrade vida mera utpräglade sjömannaegenskaper än de gamla galärerna, men icke desto mindre skulle arméns flotta fortfarande subordinera under krigskollegium. De mest pessimistiska siade redan om den svenska högsjöflottans förestående undergång.

Sådan var opinionen bland de ledande marinmännen i Sverige, då 1765 års partivälvning ägde rum. Här yppade sig ett tillfälle att avlägsna Ehrensvärd från allt inflytande i marina ärenden och att samtidigt eftersträva en återgång till gamla förhållanden. Anslaget lyckades endast alltför väl. Defensionsdeputationen föreslog i ett betänkande, att galärflottan borde återgå under amiralitetet och att en flaggman däruti skulle föra direktionen. Betänkandet förekom i juni 1766 till behandling i sekreta utskottet. Under diskussionen blev arméns flotta föremål för skarpt klander, bl. a. av amiral Psilanderskiöld, som ansåg, »att det passade sig lika litet, att officerare gå från sina galärer, när ett debarkement av lanttrupper skulle ske, som att en kommendant ginge ur sin fästning, när den vore blockerad.» De flesta talare uttalade sig för defensionsdeputationens förslag, som också

omfattades av sekreta utskottet.[1] Nu dröjde det icke länge, innan Ehrensvärd avsattes också från chefskapet över arméns flotta och han måste därjämte finna sig i, att amiral Falkengren utnämndes till chef för galäreskadern.

Följden av alla dessa åtgärder blev en fullständig stagnation i arbetet på sjöförsvarets utbyggande. På den stockholmska galäreskaderns utveckling arbetades icke, på Sveaborg blevo alla arbeten inställda och redan halvfärdiga fartyg prisgivna åt förruttnelse. Den nya chefen Falkengren hade dessutom order att anstå med alla nya arbeten, tills fästningskommissionen avgivit sitt betänkande.

Vid denna tid inveckIades Ehrensvärd i en lång process rörande förvaltningen av fästningsbyggnaderna, som närmast gick ut på att beröva honom hans goda namn och rykte. Så snart Ehrensvärd nämligen erfarit om anslagens minskning, riktade han sig till konungen i ett memorial, vari han tillkännagav, att anstalter för årets arbeten redan vidtagits, innan beslutet om fondens reducering blivit bekant, varigenom fästningsbyggnaden förorsakats en skuld av ungefär en tunna guld. Ehrensvärds fiender i sekreta utskottet försummade icke att begagna sig av detta ypperliga tillfälle att komma åt en politisk motståndare och en lång och personligt färgad skriftväxling uppstod mellan Ehrensvärd och sekreta utskottet under förmedling av konungen.

I en skrivelse till defensionsdeputationen[2] uppmanar han själv ständerna att låta verkställa revision av räkenskaperna, i övertygelsen, »att dessa räkningar må undergå så många revisioner som åstundas, så lära de ändå finnas riktiga». Han påpekar därjämte, att han vid övertagandet av fästningsarbetet i Finland blev frikallad från allt sysslande med räkenskaperna, som anförtroddes dåvarande äldsta fortifikationsofficern i Finland, överstelöjtnant Nordenskiöld; då emellertid två år förflöto, utan att ens en månads räkning blivit gjord, anhöll han hos konungen att få övertaga räkenskaperna, vilka han sedan dess omhänderhaft.

---

[1] W a e r n, a. a., sidd. 40—41.
[1] *Finska Fästningsbyggnaden*, sid. 29 ff.

Först på hösten 1765 uppger han i ett memorial till konungen storleken av gälden. Man kan tänka sig hans fienders triumf, då det visade sig, att gälden icke uppgick till endast *en* utan i det närmaste tre tunnor guld. Det är förvånansvärt, att Ehrensvärd så länge dröjde med att redovisa för orsaken till skuldens uppkomst. I april 1765 underrättade han konungen första gången om dess förefintlighet, men först två år senare i april 1767, avgav han slutlig redovisning för densamma. Delvis förklaras detta därav, att Ehrensvärd år 1765 insjuknade i en febersjukdom, som förlamade hans handlingskraft och från vars följder han aldrig helt hämtade sig. Ehrensvärd vistades därjämte under dessa år mycket i Stockholm och hade sålunda icke omedelbar tillgång till erforderliga dokument. Slutligen bör man taga i betraktande, att finska fästningsbyggnadens avleverering till den nya chefen var en tidsödande procedur, emedan icke blott byggnader, varvsinventarier och fästningsverk måste överlämnas, utan också ofantliga förråd av tegel, kalk, järn, sparrar, bräder, spik m. m. genomgås och uppräknas, varunder arbetet på räkenskapernas uppgörande helt vilade.

Ehrensvärds dröjsmål med räkenskapernas inlämnande förmådde slutligen sekreta utskottet att i september 1766 i en skrivelse vända sig till konungen, vari denne i bestämda ordalag uppmanades avfordra Ehrensvärd redovisning. Konungen riktade då till honom en kategorisk befallning att inom 6 månaders tid vid vite av 1,000 d. s. m. ofelbart inkomma med redogörelse för upprinnelsen och beskaffenheten av gälden. Först i november s. å. vände sig Ehrensvärd till sin underbefälhavare å Sveaborg, major Diedrich Blomcreutz, och infordrade av denne utlåtande bl. a. därom, huruvida det varit möjligt att undvika gälden, sedan order ingått om anslagets minskning. Blomcreutz avgav en längre detaljerad redogörelse, av vilken framgick, med vilka svårigheter i finansiellt hänseende fästningsbyggnaden oavbrutet sedan år 1757 haft att kämpa. [1] Knappt hade de nödvändigaste anstalter för årets arbete på vintern blivit vidtagna, innan underrättelse ankom om minskade anslag, varvid man var tvungen att inskränka arbetet, vilket icke var så lätt görligt, emedan

[1] *Finska Fästningsbyggnaden*, sid. 51 ff.

hantverkarnas avlöningar och leverantörernas fordringar måste betalas, de avslutade kontrakten vidhållas o. s. v. Enda utvägen var då att anticipera på nästa års anslag eller anlita kredit. Härigenom hade fästningens skulder år för år vuxit, så att hela skulden mot slutet av år 1766 steg till över 4 tunnor guld.

Som ett prov på arten av de svårigheter, med vilka Blomcreutz hade att kämpa, må hans berättelse för åren 1764—1765 i korthet relateras. År 1764 ökades fästningsfonden till 4 tunnor guld och Blomcreutz befalldes rätta arbetsdispositionerna därefter. Arbetet hade nu fortskridit så långt, att man var sysselsatt med att sluta fästningen genom fullbordande av bastionen Dygd och Ära. Därjämte utfördes sprängningsarbeten på bottnen av dockan, vilket allt krävde stora summor, så att ny gäld visade sig oundviklig. Någon del av föregående års skuld lyckades man väl betala, men i slutet av år 1764 steg gälden likväl till något mer än en tunna guld samt omkring 70,000 d. s. m., anticiperade på nästa års fond. På vintern skred Blomcreutz enligt order till att upphandla proviant och material för det kommande arbetsåret för 700 man, men fick i april 1765 underrättelse om anslagets minskning till 1 tunna guld. Han fick då order att inskränka arbetet och att använda endast 225 man. Dispositionerna voro emellertid gjorda, varför arbetet på sommaren måste fortsättas på kredit. Icke desto mindre lyckades man fullborda det viktigaste arbetet, bastionen Dygd och Ära, under de mest vanskliga förhållanden; bl. a. arbetade officerare, uppsyningsmän och hantverkare hela sommaren utan traktamente, och Blomcreutz var t. o. m. tvungen att gripa till sin egen kassa. Tack vare en mindre anticipation på hösten kunde manskapet och de mest nödlidande bland kreditorerna betalas. Då år 1765, »det mest bekymmersamma år av hela min levnad», säger Blomcreutz »var till ända, hade gälden ökats med omkring en tunna guld.»

Tre dagar innan fataljetiden gick tilländа undertecknade Ehrensvärd å sin gård Saaris sitt »slutpåstående» i den sega tvist, som i två års tid pågått mellan honom och sekreta utskottet. Han hänvisar i sin skrivelse till de detaljerade förklaringar, som hans underlydande å Sveaborg avgivit, och slutar med följande självmedvetna ord: »Eder Kongl. M:t torde nådigst pröva sannolikt, att detta sekreta utskott, om det varit till 1719, då fienden med

eld och brand härjade svenska skärgården, eller 1743, då Ålands hav var rikets gräns, det då snarare hade önskat, att någon undersåte kunnat sätta riket i gäld för att förekomma en sådan olycka, som nu är förbi och därför icke mera kännes.»[1]

Ehrensvärds redovisning remitterades till kammarrevisionen, vars utlåtande avgavs först tvenne år senare, i maj 1769. Detta utlåtande rentvådde Ehrensvärd helt och hållet från de beskyllningar, som riktats mot honom. Kammarrevisionen ansåg det utrett, att förminskningen av fästningsbyggnadsfonden varit en betydande orsak till gäldens upprinnelse, synnerligast som Ehrensvärd icke i rättan tid och till fullo utbekommit de honom lovade medlen; sålunda hade fästningsbyggnaden till 1757 års slut erhållit närmare 6 tunnor guld minde än staterna innehållit.[2]

Men redan därförinnan hade Ehrensvärd beretts en stor triumf, i det att den år 1766 tillsatta fästningskommissionen i sitt betänkande, som avgavs i januari 1768, i allt väsentligt skänkte sitt erkännande åt Ehrensvärds försvarsdispositioner i Finland. Kommissionen ansåg Sveaborg vara den fördelaktigaste orten för anläggande av en sjöfästning och depotplats i Finland; likaså godkände den i stort sett fästningsverken, ehuru den påpekade, att dessa voro av en mycket irreguljär konstruktion, men ej dess mindre ägande god defens samt lämpade efter terrängen.[3] Kommissionen tillstyrkte slutligen, att arbetena till alla delar skulle fortsättas enligt de av Ehrensvärd uppgjorda planerna, dock med några få avvikelser.

Emellertid hade det politiska läget i Sverige åter undergått en förskjutning, denna gång till förmån för hattarna och det numera med dem förbundna hovpartiet. Missnöjet med mössornas räfst- och indragningspolitik hade blivit allt allmännare, sedan det visat sig, att deras många utfästelser icke blivit infriade. Vid riksdagen 1769 kommo hattarna åter till makten. Därmed förändrades situationen med ett slag för alla dem, som fallit offer för mössornas hämnd. Ehrensvärd blev åter invald i sekreta utskottet, som helt behärskades av hattarna, och kunde ånyo göra sitt inflytande gällande i frågor, som rörde försvaret.

---

[1] *Finska Fästningsbyggnaden*, sid. 88 ff.

[2] *Finska Fästningsbyggnaden*, sid. 123 ff.

[3] W a e r n, a. a., sid. 44.

Nu var tiden inne att återinsätta Ehrensvärd i hans förra maktbefogenheter. I januari 1770 återfick han på ständernas begäran chefskapet över fästningsbyggnaden i Finland och befälet över skärgårdsflottan i Sveaborg, som åter skiljdes från amiralitetet. Anslagen för fästningsverken i Finland höjdes och arbetena återupptogos. Men Ehrensvärd var numera en fysiskt bruten man och för »att icke vara vållande till någon vanskötsel i Kongl. Maj:ts och rikets försvarsverk», anhöll han redan i juli 1771 om befrielse från sina uppdrag. Konungen beviljade hans avskedsansökan, såvitt den gällde fästningsbyggnaden, men anhöll, att han fortfarande ville kvarstå som chef för skärgårdsflottan. Men länge unnades det honom icke att mera verka i fosterlandets tjänst: redan i oktober 1772 slöt han sitt skiftesrika liv på sitt översteboställe Saaris i Virmo socken.

Ehrensvärds sista år voro sålunda en tid av motgångar och besvikelser, om man frånser den korta perioden efter hans upprättelse. Han berövades icke blott befälet över sina båda skapelser, Sveaborg och arméns flotta, utan placerades därjämte för en tid av flere år på de anklagades bänk. Om nyttan av hans försvarsdispositioner i Finland voro meningarna delade, men det kan icke förnekas, att härvid främst partipolitiska synpunkter gjorde sig gällande. Oberoende av de olika omdömen, som fällts om Ehrensvärd och hans verk, kvarstår emellertid som ett faktum, att han skänkt Finland ett försvar och riktat Sveriges blickar på de vådor, som den östra gränsmarkens försvarslösa tillstånd innebar. Häri bör också orsaken sökas till, att de angrepp, för vilka Ehrensvärd var utsatt, icke förmått fördunkla den glans, som särskilt i Finlands försvarshistoria vilar över hans namn.

Finländskt lantbruk mot slutet av 1700-talet.

Av

BRUNO LESCH.

Ur rent agrarpolitisk synpunkt vore det måhända mycket att anmärka mot en indelning, som läte det gustavianska tidevarvet framstå såsom en särskild period, ett helt för sig. Någonting sådant avser jag ej heller med detta försök att skizzera en bild av själva den konkreta lanthushållningen, verksamheten inom lantbrukets viktigaste grenar, under ett tidsskede i stort sett motsvarande det gustavianska eller — något allmännare angivet — slutet av den s. k. »svenska tiden» i vår historia. Synpunkten är historikerns. Jag tror, att det för denne alltid har sitt värde att kunna fixera en bild av lantbrukets förhållanden i ett visst tidsskede, oberoende av den periodindelning, som ur agrarhistoriens egen synpunkt kan te sig såsom den naturligaste.

Även agrarpolitiskt sett torde det dock ha sitt berättigande att avgränsa uppgiften på sätt överskriften ger vid handen. Gustav III var ju en särdeles verksam främjare av modernäringen i vårt land. Hans tid utmärker sig, som bekant, för en hel del revolutionerande jordbrukspolitiska åtgärder, såsom storskiftesverkets igångsättande i egentlig mening, en särdeles livaktig nybyggarverksamhet, en genomgripande nyordning av allmogens jordbesittningsförhållanden, spannmålshandelns frigivning. En sådan aktiv jordbrukspolitik synes mig rent av påkalla en undersökning av den faktiska lantbruksverksamheten under den gustavianska tiden. Det är också mot denna bakgrund jag önskar att min framställning skall bedömas. Vad jag åsyftar är icke så mycket en allsidig utredning av lanthushållningens status i och för sig som ett uppsökande och framhävande av de

dynamiska momenten i bilden. Min framställning kan därför betraktas som en komplettering av mina tidigare undersökningar om Gustav III:s jordbrukspolitik samt våra jordbrukares ekonomiska och sociala förhållanden under den gustavianska tiden. Källorna utgöras även denna gång huvudsakligen av de protokoll och betänkanden, som tillkommo i samband med de provinsiella lantbruksmöten, vilka på styrelsens föranstaltande höllos mot slutet av 1792 och i början av följande år[1]. Här och där har jag dock ansett det nödigt att komplettera dem med upplysningar, hämtade ur andra lätt tillgängliga källor, främst uppsatser i Åbo Tidningar.

Först ett par antydningar om modernäringens naturliga förutsättningar under ifrågavarande tid samt själva odlingens geografiska utbredning.

Jordbrukets förutsättningar i det förra avseendet kunde naturligtvis ej i väsentlig mån skilja sig från vad härvid är bestämmande i våra dagar. Ett par olikheter förtjäna dock att beaktas. Klimatet var under 1700-talet, om ej kallare, så i varje fall mindre tjänligt för åkerbruket än nu för tiden. Detta berodde på kärrmarkernas väldiga omfång. Mot århundradets slut ansågos dock de med iver bedrivna kärrodlingarna redan kunna framvisa ett av sina viktigaste resultat i ett märkbart mildrat luftstreck.[2] Vidare voro översvämningarna dåförtiden våldsammare, än vad senare släktled behövt erfara. Särskilt det stora Päijännesystemet svämmade ofta över — enligt en uppgift vart femte eller sjätte år — och vid sådana tillfällen voro åkrarna i vida trakter utsatta för den största fara.[3] Men även slättbygdens

---

[1] I detta sammanhang må det vara nog att hänvisa till den redogörelse för källskrifterna jag lämnat i min uppsats »*Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnas villkor*», Hist. Tidskr. f. Finland, 1918, sid. 1 ff. Beträffande de agrarpolitiska förutsättningarna i övrigt jfr min uppsats *Gustaf III:s finländska jordbrukspolitik*, Finsk Tidskrift, 1917, tom 82, sid. 1 ff.

[2] Jfr nedan sid. 24, not 3 samt följande vittnesbörd i ett av landshövdingen i Savolax' och Karelens län år 1792 avgivet betänkande: »Desse upodlingar hafva dessutom medfört den nytta, at climatet här i orten blifvit blidare och at frosten nu mera icke gjort så ofta skada som tilförene.»

[3] A. O. Tandefelt i ett vid S:t Michels-mötet föredraget betänkande, dat. Sysmä $^{8}/_{11}$ 1792. De mest utsatta trakterna voro en stor del av Asikkala,

älvar kunde inge lantbrukaren bekymmer. Så svämmade t. ex. Kumo älv över sina bräddar år 1780, och enligt vad Porthan vet berätta i ett brev av samma år hade till följd därav i Hvittis och andra socknar »många byar förlorat all sin gröda, andra ej fått göra sitt utsäde.»[1] Som en bidragande orsak till sådana olyckor nämnas de vid smala rinnande vatten anbragta kvarnarna. Dessa uppdämde vattnet, som därigenom tvangs att breda sig ut över låglänta åker- och ängsmarker. Trots förbud mot sådana anläggningar hade kvarnarnas antal under århundradets senare hälft snarare till- än avtagit.[2] De ansågos fördröja den av allmogen livligt åstundade uttappningen av Päijänne och andra sjöar, en åtgärd som jämte strömrensning krävdes för att effektivt avlägsna den i stora delar av landet hotande faran för översvämning.

Vad sedan beträffar odlingens utbredning, så var förhållandet mellan bygder och skogar under 1700-talets sista årtionden helt annat än i våra dagar.[3] I Österbotten inskränkte sig det odlade området i allmänhet till kuststräckan. Bortsett från några av de större inlandssocknarna, var det övriga en ödemark, som endast på få ställen var avbruten av odlad bygd. Detsamma var förhållandet i de övriga nordligare landskapen. Om de sydligare landsdelarnas fruktbarhet hade man däremot på den tiden en optimistisk uppfattning, vilken säkerligen var betydligt överdriven och väl åtminstone till någon del bör anses vittna om den torftiga ödslighet, som utgjorde den mörka bakgrunden. Kumo älvdal befanns vara »ett ibland de fruktbaraste och välbelägnaste länder i Finland». Södra Tavastland var »med bördiga ängar försett» och ansågs förty höra till »de härligaste landtrakter i Finland». Ja, man höll före, att det »näppeligen» fanns i hela Sverige ett landskap, som överträffade det »i anseende till sina naturliga förmåner». Nyland var »mycket slätt, fruktbart

största delen av Sysmä och en del av Gustav Adolfs socken, Korpilax, Laukas, Jämsä, Kuhmois och Padasjoki församlingar.

[1] Till Mennander $^{16}/_{6}$ 1780; *Porthans brev till samtida*, Sv. Litt. Sällsk. skr. XXXVIII, sid. 34.

[2] Betänkande av Fredrik Tandefelt.

[3] Jfr härom R. Hult, *Finland för 120 år sedan*, Geografiska föreningens tidskrift 1897.

och ljuvligt samt bättre än nästliggande landskap»; det hade »bärande åkrar, kostligt mulbete» o. s. v.[1]

Sådana för tidevarvet karakteristiska vältalighetsprov få emellertid en mera verklighetspräglad bakgrund genom sakliga upplysningar, vilka visa hän på den omfattande nyodlingsverksamheten såsom optimismens grund. En för lantbruket särskilt intresserad landshövding, Anders de Bruce, skriver t. ex. på 1780-talet: »Finlands uppodling har på några och tjugu år så märkligen tilltagit, att jag med visshet kan påstå, det tillökningen av nyuppodlad jord utgör hälften av den, som för trettio år sedan var i bruk. Åtminstone förhåller det sig så i Nylands och Tavastehus län, som jag mest känner.»[2] Till det gynnsamma resultatet hade naturligtvis nybyggesverksamheten och torpanläggningarna i hög grad bidragit. Men nyodlingen bestod även till stor del i erövrandet av ny mark direkt under de gamla hemmanen. »Man ser», skriver samme landshövding, »en synnerlig tävlan både hos ståndspersoner och en del allmoge att beflita sig om uppodlingar, gräva i mossar och kärr och göra dem fruktbara.»

Denna kärrodling ansågs, såsom nyss påpekats, medföra en märkbar klimatförbättring, och den hade av regeringen förenats med betydande förmåner.[3] Men även oberoende av alla privilegier bedrevs den med beundransvärd iver och framgång.[4]

[1] Citaten äro hämtade från Hults ovannämnda uppsats och härstamma tydligen från Tunelds geografi.

[2] R. A. Renvall, *Anders de Bruce, landshövding i Nylands och Tavastehus län*, Sv. Litt. Sällsk:s skr. XIII.

[3] Redan kongl. förordn. 5 okt. 1741 hade medgivit frihetsår för kärrodling. Jfr »*Gustaf III:s finl. jordbrukspolitik*» sid. 13. Landshövdingen i Savolax' och Karelens län anför som bevis på verkan av dessa förordningar, att »uti Hatala by över 400 tunneland samt uti Koivusaari by och Cuopio sokn, 335 tunne och 29 kappeland sedan 1775 blifvit uppodlade».

I Karelen hade förövrigt uppkommit »den täflan om kärrupodlingar at dageligen tvistigheter förekomma om bättre rätt dertil, och att åkerbruket icke på långt när i den proportion handhaves. Men sådant kan icke vara skadeligt emedan åkerbruket af sig sielf tilwäxer, sedan åboen hunnit få tillräckeligt höbohl och klimatet genom kärr och måssars upodling blifwit mildradt.»

[4] Redan tidigt kunde i Österbotten, i synnerhet i Lillkyro och Laihela, denna successiva erövring av mossarna spåras. Porthan till Schlözer juni 1779, *Bref till samtida*, sid. 17.

Här må i korthet erinras om det mest vittutseende privata företaget på detta område, nämligen den av professor Johan Kraftman påbörjade och väsentligen slutförda torrläggningen av Lattomeri kärr vid Björneborg. Såsom ägare av en gård vid denna vidsträckta kärrmark hade han blivit intresserad av dess uttorkning. Vattnet leddes till Kumo älv genom ett brett och djupt dike, som tillsammans med sina förgreningar uppgick till en halv mils längd. Emellertid hade myndigheternas uppmärksamhet blivit fäst vid det storartade företaget, och inemot åttio vid kärret boende hemmans- och gårdsägare förmåddes att deltaga i arbetet under Kraftmans ledning. Sålunda fortgick dikningen tolv somrar efter varandra, och på företaget nedlades mer än 7,000 dagsverken. Men så inbragte kärret efter torrläggningen också 2,000 åmar, d. v. s. omkring 120,000 lispund, hö »utöver dess förra usla bördighet», varjämte trakten blivit »befriad ifrån dess tillförene skadliga utdunstningar».[1]

Vilken tid som helst hade haft heder av en odlingsbragd sådan som Kraftmans. Om ock stående i en kategori för sig, kan den dock anföras såsom ett prov på de gustavianska lantbrukarnas initiativkraft och uthållighet, då det gällde att erövra nya marker åt odlingen. En ökning av den odlade jordens areal var ju också mycket välkommen i ett fattigt land med rätt outvecklade jordbruksmetoder.

Det primitiva åkerbrukets två främsta metoder, svedjandet och kyttandet, kunde naturligt nog ej tillfredsställa ett vaket och kritiskt tidevarv sådant som det gustavianska. Redan på 1600-talet hade för övrigt regeringen av omtanke om skogarna utfärdat restriktiva förordningar i detta hänseende. Enligt 1734 års lag var det väl tillåtet att »fälla och svedja småskog i åkergärde, äng och beteshage», men å andra sidan fick bonden ej svedja »utom hägnad, där han åker och äng ej rödja ville».[2] I de bättre odlade landsdelarna hade konungens befallningshavande efter bästa förmåga sökt tillämpa detta stadgande. »Rövarbruket» kunde också i början av 1790-talet intygas hava »skäligen förfallit» i sydvästra Finland. Till det goda resultatet

[1] Åbo Tidn. 1792; n:r 31. »Prof. Johan Kraftmans lefvernesbeskrifning».
[2] Bygningabalken XIV; § 1.

bidrog väsentligen storskiftet, som avlägsnade den viktigaste förutsättningen för ett verkligt svedjebruk: den obegränsade tillgång på skog, som byamännen kunde anses äga, så länge samfälligheten rådde om skogsallmänningen.[1] Nu framskred emellertid storskiftesverket i mycket långsam takt varför svedjebruket fortfarande ägde de bästa förutsättningar i stora delar av det inre landet. Ännu på 1790-talet var tavastlänningen mycket begiven på svedjande,[2] men överträffades väl i detta hänseende av savolaksaren som enligt de sakkunniges vittnesbörd ansåg »åkerbruket som ett bihang, men svedjandet för sitt högsta goda i detta timmeliga». Han blottställde sig hellre »för det straff lagbrott åtföljer», än han avstod från »en efter hans tanka så naturlig näringsgren».[3] Dock hade man t. o. m. i södra delen av detta svedjebrukslandskap redan kommit så långt, att många hemman, ja flere socknar saknade »svedjelägenheter», och att man ej längre fällde timmerskog till sved.

Med vetenskaplig noggrannhet särskiljer den för lantbruket intresserade professorn Per Adrian Gadd i en vid Åbomötet 1792 inlämnad »uppgift och beskrivning på ett lagligt och nyttigt svedjande och kyttande» fem olika former av denna jordbruksmetod. Med förbigående av skiljaktigheterna för övrigt må här endast uppmärksammas en detalj, den med vilken tydligen det största slöseriet var förknippat. Gadd rekommenderade nämligen särskilt ett förfarande, det s. k. »stubb- och rissvedjandet», varigenom man kunde undvika användandet av s. k. »välterstockar», d. v. s. »tillhuggna sex alns långa torra granar eller tallar», som i rätt stor mängd fördelades över sveden för att underhålla branden. Detta skogförödande »vältrande» var för övrigt enligt en förordning av 1775 förbjudet vid äventyr av strängt straff[4] men bönderna ville ej rätt finna sig i detta förbud. Så framhöllo t. ex. savolaksarnas ombud vid lantbruksmötet, att det under »våta år» ofta var »en nödvändighet för alla att gripa till välterträd för att få den nedfällda svedjeskogen i brand».[5]

[1] Landsh. i Åbo och B:borgs län 1792.

[2] Landskamreraren Stenius' betänkande.

[3] Fredrik Tandefelt.

[4] Förordn. 28 juni 1775; G y l d é n, *Samling af författn. rör. lantmäteriet*, sid. 221.

[5] Prot. vid mötet i S:t Michel 8 nov. 1792.

Samtidigt med vältrandet förbjöds även det s. k. »kyttandet», det andra fäderneärvda odlingssättet. Det innebar enligt Gadd »jordens avbrännande utan skogens avsvedjande» och kom till användning i synnerhet på gräsmarker. Jorden, som i de låglänta dalgångarna var mer eller mindre myllhaltig, uppbröts grunt, antingen med gräfta eller med »ristplog och krok». Därefter brändes grässvålen och en del av marken genom antändning av påfört brännmaterial. Detta odlingssätt gav upphov åt de i synnerhet i östra Nyland vanliga ofruktbara »havreländerna» och ansågs om möjligt ännu skadligare än svedjebruket.[1] Tillåtet var det för övrigt endast på »djupa mossar».

Trots alla reformkrav och förbud idkades jordbruket sålunda i det inre landet såsom ett med verkligt åkerbruk förenat svedjebruk. Enligt Porthans i en tidningsuppsats givna korta beskrivning var arbetsordningen följande: »Så snart jorden öppnades, sköttes först åkern, så brändes svedjorna och rödjades, att de strax efter midsommar voro färdiga att besås; därpå slogos ängarna; sedan fälldes svedja till nästa år; varefter skörden tog vid och så höstsädet i åkern.»[2] Det egentliga åkerbruket, som idkades i det bättre odlade kustlandet, bedrevs antingen såsom ett treskiftesbruk med träda, höstsäd och vårsäd eller också såsom ett tvåskiftesbruk med träda och antingen höstsäd eller vårsäd.

Även med hänsyn till jordens bearbetning, skördeförfarandet, de använda redskapen o. dyl. rådde en betydande skillnad mellan kustområdena och det inre landet.[3] Men dessa omständigheter må lämnas därhän, försåvitt de ej voro av den vikt, att de påkallade reformivrarnas uppmärksamhet.

Till den tidens offentliga lantbruksdiskussion hörde avgjort frågan om det lämpligaste dragdjuret. Hästar användes vid jordbruksarbetena i största delen av landet, oxar förekommo här och var i södra Finland. Talrika försök gjordes emellertid att

---

[1] Jfr G. Grotenfelt, *Landtbruket i Finland*, sid. 49 f.

[2] Åbo Tidn. 1777, n:o 12. Jfr M. G. Schybergson, *H. G. Porthan*, sid. 119.

[3] En i Åbo Tidn. 1775, 22 ff ingående artikelserie »Jämförelse emellan åkerbruket och landthushållningen i Karis-Lojo och Orivesi socknar i Finland» är ganska upplysande i detta hänseende.

lära allmogen inse de fördelar, det sistnämnda dragdjuret ansågs erbjuda. Så hade landshövdingen i Savolax ålagt kronohemmansåborna »bland andra skyldigheter» att använda dragoxar, varjämte regeringen genom att utdela medaljer sökt främja samma strävan.[1] Dessa åtgärder hade emellertid ej åsyftad verkan. Lantbefolkningens benägenhet att hålla fast vid vedertagna bruk var starkare än nyhetsivrarnas förmåga att övertyga. Och därtill kom enligt landshövdingen i Vasa, som även gjort en del erfarenheter i den vägen, en »fördom ibland allmogen och tjänstefolket, att med oxars körande vore någon nesa behäftad».[2]

Beträffande jordbruksredskapen kan det vara nog att nämna, att de i det inre landet befunnos vara mycket ofullkomliga. Bönderna voro okunniga i alla »handslöjder». Ganska få voro t. ex. de savolaksare, som själva kunde förfärdiga plogar eller andra nödiga redskap.[3] För att i någon mån avhjälpa detta missförhållande hade landshövding S. W. Carpelan år 1788 låtit transportera några tiotal »svenska plogar» från Österbotten till Savolaks.[4]

Av största betydelse var den omvälvning som under 1700-talets senare hälft långsamt men konsekvent försiggick med hänsyn till själva de odlade kulturväxterna.

Rivaliteten var ännu mot slutet av århundradet stor emellan de två sädesslag, som h. o. h. voro avgörande för spannmålstillgången, nämligen korn och råg. Kornet ägde äldre hemortsrätt,

[1] Landsh. i Sav. o. Karelens län 1792.

[2] Längre söderut hade man dock haft större framgång. I ett vid åbomötet inlämnat betänkande skriver professor Gadd: »I anseende til beswärliga och långa landtforor til städerne nödgas allmogen i synnerhet föda mera hästar, än jordbruket krafde; oxar, hwilka woro af större nytta derwid, och til hwilkas föda mindre hö och foder åtgår, de äro än sälsynte i de norra orterne. En tid har här i lähnet warit den författning at ingen kronobonde fick immission i något hemman, än han icke förut kunde styrcka och bewisa, at han ägde et par oxar til dess häfd och bruk, hwilket eij ringa bidragit at desse nyttige drägter nu finnas allmännare än förut.»

[3] Sam. Möller. Landshövdingen uttrycker sig kanske ännu bestämdare: »Handaslögderne äro i länet aldeles okände; allmogen är derwid så owan, at de icke kunna förfärdiga sine simplaste behofwer, utom några få i hwarje Socken, som dermed betjena de öfrige.»

[4] Åbo Tidn. 1792, n:o 3.

men hade redan på 1500-talet fått ge vika för den yngre medtävlaren i landets sydligare delar.[1] I Österbotten och väl även andra nordligare landskap synes den avgörande kraftmätningen hava infallit just under det tidsskede som är i fråga. Så beräknades utsädet i Vasa län år 1792 till inemot 17,000 tr råg och över 18,700 tr korn.[2] Den för landets ekonomi betydelsefulla övergången från korn till råg var alltså ännu icke slutligt genomförd.

Mera karakteristisk för tidevarvet var tvekampen mellan rovan och potatisen. I vissa trakter höll den sistnämnda redan på att vinna stadigt fotfäste. Införd vid mitten av århundradet, hade potatisen dock ännu icke hunnit få allmännare spridning på den egentliga landsbygden. Städernas donationsjord var tillsvidare dess förnämsta odlingsområde. Med hänsyn till denna viktiga nyhet synes Björneborg hava gått i spetsen — stadens årliga potatisskörd uppgick till omkring 300 tr enligt ett vittnesbörd av 1792.[3] På landsbygden odlades »jordpäron» huvudsakligen av ståndspersoner, men även allmogen hade på många håll förstått att taga vara på nyheten. Så funnos vid österbottniska kusten »en del socknar» som enligt landshövdingens försäkran i början av 1790-talet producerade potatis i sådan myckenhet, att de kunde sälja därav till städerna.[4] Den nya rotfrukten

---

[1] Jfr August Ramsay, *Esbo*, sid. 85 f.

[2] Exakta siffrorna äro enligt landshövdingens i Vasa berättelse av 1792: 16,939 tr råg och 18,735 tr korn, »hwilka i medelmåttiga goda år öfwer hufwud at räkna af sig kasta 6:te kornet och således gifwa 101,634 tunnor råg samt 112,410 tunnor korn eller tilsammans twå hundrade fjorton tusende fyratijo tunnor spannemåhl, deraf på hwart mantal belöper åttatijo fem tunnor och på hwar person å landet twå tunnor 4 capper.»

[3] Enligt magistratens vid åbomötet inlämnade »berättelse». Av de 3,285 tid stadens jord omfattade voro 340 tid »upbrukade till åker, kål och potatoesland, bestigandes sig potatoes wäxten om året till omkring 300 tunnor, hwilken plantering årligen tilltager». Jfr nedan sid. not.

[4] I Vasalandshövdingens »underdånigste memorial» av år 1792 heter det: »I sednare tider har allmogen börjat winlägga sig om potatoeswäxten och i en del soknar hunnit därmed nog wide ej allenast til egit behof, utan ock til försäljning i städerne; men i östra delen af länet har därmed än icke kommit längre än til ståndspersoner och prästerskapet. Efter en tid af tijo år torde dock denne lifnärande wäxt blifwa mera allmän i hela länet genom efterdömen af ståndspersoner och den förståndigare delen af allmogen samt mycket minska bekymret om födan wid infallande missväxt år.»

ansågs framom »rovor, kålrötter och kål» äga många företräden: den gav t. ex. alltid avkastning, medan dessa, oaktat det omsorgsfullaste arbete, ofta kunde bli utsatta för »total missväxt». Åbolandshövdingen, som här åberopas, höll dessutom före, att potatisen var »sovel- och sädessparande, sådan som finnarna den nyttjade endast med tillsats av litet salt».[1]

Övriga kulturväxter spelade i allmänhet en underordnad roll i lantbrukarens ekonomi. Dock kunde i detta hänseende rätt stora olikheter iakttagas t. o. m. mellan närgränsande socknar och byar. Vete odlades kanske mera, havre väl snarast mindre än man skulle vänta.[2] I linkultivering voro Orivesi- och Längelmäkiborna »mästare över alla i Finland»,[3] hampodlingen, som för övrigt bedrevs allmänt, gav gränssocknarna vid Saimavattnen deras »mesta utkomst».[4] Betecknande för äldre tiders näringspolitik är den diskussion, som på 1700-talet fördes om allmogens humleplanteringar. Därom innehöll lagen följande föreskrift: »Alle hemman böra humlegård hava, och lägge bonde goda rötter till fyratio stänger vart år, tillthess the blifva tuhundrade vid helt hemman».[5] Detta föråldrade stadgande, som icke synes hava iakttagits alltför samvetsgrant, gällde dock efter 1789 endast kronohemman, enär skattebönderna nämnda år uttryckligen

---

[1] Ur landsh. v. Willebrands berättelse må ytterligare anföras följande reflexioner: »Potatoes planteringen är den endaste som landtmannen utan hinder af sitt angelägna åkerbruk kan drifwa. Denna ganska nyttiga och wigtiga plantering har ock nu wunnit burskap i städerne här i höfdingedömet; särdeles Björneborgs stad. Om utwägar gåfwes at upmuntra och utwidga denna plantering wore sådant af mycken wigt för riket... Införslen til städerne af potatoes borde wara tullfri för at befrämja planteringen och afsättningen.»

[2] Detta tyckes t. ex. framgå av »Korta anmärkningar om Saarijärvi socken» i bihanget till Åbo Tidn. 1785. Enligt denna uppsats såddes i nämnda socken vintervete av »ganska få», men sommarvete av »de flesta», likväl blott »till egen förtäring». Å andra sidan var havreodlingen sällsynt i Saarijärvi. Att andra trakter, t. ex. östra Nyland, voro kända för sina »havreländer», är en sak för sig. Jfr härom t. ex. Joh. Isaksson, *Frågan om tiondeuppbörden i Finland under äldre tid*, Hist. Tidskr. f. Finl. 1925, sid. 122.

[3] Åbo Tidn. 1776, n:o 3.

[4] Landsh. i Savolax' och Karelens län.

[5] Byggninga balken VII; § 1.

befriats från skyldigheten att underhålla humlegård. Endast undantagsvis överskred humleodlingen husbehovsproduktionens gränser. Orsaken till den ringa framgången av regeringens ansträngningar i detta hänseende stod att söka dels i »bolstädernas läge», som i allmänhet lade hinder i vägen för humleodlingen, dels åter i det myckna arbete den krävde. Dessutom »var förbrukningen hos allmogen obetydlig».[1]

För att fullständiga bilden må slutligen nämnas, att även andra »plantager» på denna tid började vinna spridning utanför städernas donationsjord. Äpple- och »kersbärs»-trädgårdar funnos sålunda i Åbo omnejd, »särdeles i visse av de närmaste skärsocknarna, såsom Pargas och Töfsala». Enligt en tidningsuppsats från början av 1780-talet var det i dessa trakter inte bara »herrskaper och ståndspersoner» som ägde fruktträdgårdar, utan även åtskillige bönder, torpare och backstuguhjon». Bland de större trädgårdsanläggningarna nämnes Johan Hisingers vid Fagervik uti Ingå såsom den förnämsta.[2] Så nordligt som i Vasa län förekommo redan nu »kryddgårdar för allehanda rotfrukter, vinbärs- och stickelbärsbuskar».[3]

Även beträffande åkerbrukets allmänna utvecklingsstadium finnes det gott om uttalanden från lantbruksmötena.

I större delen av Åbo och Björneborgs län samt Åland befann sig åkerbruket »i gott skick», och enligt landshövdingens vittnesbörd voro dessa trakter »vida före hela det övriga Finland» och kunde t. o. m. »tävla med flere hövdingedömen i Sverge». Sämre var det ställt i Satakunda övre dels härad, bl. a. beroende därpå, att det egentliga jordbruksarbetet längre norrut alltmera blev kvinnornas ensak. Till de sädesrikare delarna av Vasa län räknades Lillkyro, Laihela, Storkyro, Vörå, Malaks och Mustasaari

[1] Ett av dåvarande landshövdingen i Åbo M. Armfelt den 9 febr. 1786 författat betänkande, bifogat landsh. v. Willebrands »berättelse» av 1792.

[2] Åbo Tidn. 1782, n:r 11 och 41.

[3] Det heter i landshövdingens berättelse 1792: »Trädgårdar finnas i länet icke månge hwarest fruktträn blifwit planterade, och det synes som climatets hårdhet icke låfwar någon framgång för dem, som i sednare åren med mycken möda bjudit til at updrifwa frukt trän. Däremot äro kryddgårdar för allehanda rotfrukter, vinbärs- och stickelbärsbuskar mera allmänna och lönande med tjenlig skötsel.» — Jfr även Porthans brev till Schlözer juni 1779; *Bref till samtida*, sid. 19.

samt större delen av Närpes, Kronoby och Ilmola socknar. Den större omsorg, varmed jordbruket bedrevs i dessa socknar, möjliggjorde produktion till avsalu — såvida missväxt ej inträffade —, medan man enligt landshövdingen i övriga delar av länet även under goda år måste »köpa något i spannmålsbehovet ifrån nästgränsande sädessocknar». Så otroligt det låter, framhåller landshövdingen kyttandet såsom en bidragande orsak till de goda skördarna, liksom enligt hans åsikt svedjebruket i de till Tavastland och Satakunda hörande delarna av länet, där åkrarna i allmänhet voro sämre hävdade, gjorde det möjligt för allmogen att få säd till avsalu.[1] De förkättrade gamla metoderna visade sig sålunda icke i alla avseenden underhaltiga, och detta förklarar den seghet, varmed allmogen höll fast vid dem.

Befann sig åkerbruket i »ögonskenligt tilltagande», så var detta i ännu högre grad fallet med ängsodlingen, om avseende fästes vid ökningen av ängarnas areal. Den tidigare nämnda

[1] Ur landshövdingens berättelse må följande citat hämtas: »Uti de soknar af länet, hwarest åkerbruket utgör inwånarenas förnämsta näringsfång är det wäl och förswarligen skött... I de öfriga soknar kunna wäl inbyggarena i de goda år hafwa sin skäliga bärgning... Tjärubränneriet och skogsbruket, som i desse soknar mäst idkas, hindrar allmogen at fästa dess förnämsta håg för åkerbruket, hwilket därföre merendels lemnas i qwinnokönets wård, likasom i en del byalag i skärgården, hwarest fiskeriet och sälfånget mäst sysselsätter mankönet den angelägnaste tiden på året för åkerbruket... Kyttandet på kärr och måssar har i sednare åren i synnerhet gifwit allmogen mycken spannemål, jemte det landet härigenom befrias från dessa frostnästen, hwilka efter en tids förlopp förwandlas til bördiga ängar... I Witasaari, Saarijärvi, Laukas, Keuru och en del af Ruovesi sokn, som til detta län hörer, jemte Kuivasmäki capell, äro åkrarne i allmänhet sämre häfdade och dikningen försummad. Men af swedjebruket har dock allmogen spannemål til nödtorft och afsalu både til städerne och de soknar, hwilka derpå äro i förlägenhet. I wissa af desse soknar, såsom Keuru, Witasaari och Saarijärvi, jemte Etzeri och Kuiwasmäki Capeller, är swedjandet en nödvändighet til inbyggarenas utkomst i de backiga, hällstriga och usliga tracter, där de sig bofäst, hwilka likasom de däremellan af måssar och syra beswärade dälder, icke synas hafwa warit af naturen ämnade til något åkerbruk. I äldsta tider hafwa ock inwånarene som i berörde soknar sig först nedsatt och hemmanen uptagit, mera gjordt afseende på godt fiskewatten än tjenlig lägenhet til åker, och därföre anlagdt bohlståderne på uddar eller wid insjöwikar, där marken nära ikring merendels är med stenholster upfyld och til åker onyttig.»

kärrodlingen hade att uppvisa sina bästa resultat just på detta område.

Ängsmarkernas areal i förhållande till hela det odlade området växlade självfallet betydligt i olika delar av landet, men synes i allmänhet hava varit större i Österbotten än annorstädes. Vasalandshövdingen meddelar år 1792, att man i hans län kunde räkna i medeltal 125 tld ängsmark på mantalet, vilket, uträknat med ledning av övriga tillgängliga siffror från hövdingedömet, torde motsvara ungefär fem sjättedelar av den uppodlade jorden.[1]

Då förtiden voro ängarna i hela landet »naturens verk». Intet arbete i form av plöjning o. dyl. nedlades på dem och inga kulturväxter odlades. Det föredöme några godsägare i landets sydligaste del givit med avseende å verkligt tidsenlig ängskultur hade ännu icke rönt efterföljd. Dock intygas, t. ex. av landshövdingen i Åbo, att jordbrukarna efter storskiftets genomförande allmänt ägnade sina ängsmarker större omsorg än tidigare, i det man åtminstone började omgärda dem. Vad beträffar ängsväxterna, meddelar hans ämbetsbroder i Vasa, att ängarna i Österbotten till största delen voro bevuxna med »starr, sälting och fräken», således »sämre höslag», medan »tåteln» var förhärskande närmare gårdarna. Allmänt klagades över höskördens otillräcklighet.

En sådan klagan röjer en ökad uppskattning av boskapsskötseln. I själva verket började under århundradets senare hälft den åsikten göra sig gällande, att man i ladugården borde se »hemmansbrukarens förnämsta rikedom». Härvid tänkte man ej blott på mjölkproduktionen, utan lika mycket på gödseltillgången, vars tryggande blev en viktig följd av åkerbruksreformen.

Än så länge motsvarades dock denna teori icke av verkligheten. Kreatursstocken var ej synnerligen stor och vården långtifrån tillfredsställande. Det rådde dock även i detta hänseende

[1] Landshövdingen fastslår uttryckligen, att »ängarne äro i Österbottn til widden större wid hwart hemman än annorstädes i Finland». Beträffande höskörden meddelar han, att ängsodlingen »med en parm på tunlandet af sig kastar 312,255 $^{5}/_{24}$ parm hö om året, hwarje parm til 48 ¼ ℔ beräknad.»

en betydande skillnad mellan södra Finlands kulturbygder och de inre landskapen. I en typisk nyländsk socken var ladugården omsorgsfullt uppförd och utgjorde en dräglig vinterbostad för boskapen, så mycket hellre som renligheten i allmänhet var välvitsordad. Inne i landet saknades däremot icke blott spiltor och krubbor utan jämväl varje anordning för befordrande av rengöringen. Enligt en meddelares drastiska beskrivning var fähuset »sankt som ett kärr» och rengjordes »ej oftare än par gånger om vintern, nämligen när det blivit så fullt, att dejan ej mer slapp in».[1]

Inga lovord äga landshövdingarna heller för »hanteringen av mjölk» samt »smör- och ostberedningen» i sina ofta åberopade berättelser över länets tillstånd. På detta område »rådde till överflöd allmännast i landet ovulighet, vårdslöshet och mindre snygghet». Om Åbo län heter det, att »några få trakter näst omkring städerna och skärgården» härutinnan skilde sig från det övriga landet, om ock ej ens där »norrländska hushållningen och snyggheten» kunde spåras.[2] Något bättre tycks det hava varit i Österbotten, där enligt en uppgift boskapsskötseln, ehuru kreaturen ej voro »av stort slag», gav »mera mjölk och smör än på andra orter i Finland och många ställen i Sverge».[3]

Av boskapsskötselns övriga grenar var endast fåraveln av större betydelse. Intresset för denna kan rent av betecknas såsom

[1] »Jämförelse mellan Karis-Lojo och Orivesi...» Åbo Tidn.

[2] Ur Åbolandshövdingens berättelse må ytterligare följande citeras: »Ladugårds eller boskapskötselen står här i landet mycket efter. Folckets genius och naturliga lynne är därtill orsaken, deras maklighet i allmänhet som går ända til lättja, den tröghet som är nation medfödd och en sofwande omtancka låfwar icke mycket för boskapsskötselen som fordrar särdeles omsorg, oförtrutenhet och passion för sjelfwa näringen om den skall lyckas och gifwa någon afkomst af wärde... I allmänhet slår bonden ihjäl kalfwen och kastar honom på gödsell-högen så snart han är kalfwad... Häraf kommer, at landet är i behof af så oerhörda införskrifningar från främmande länder af smör, ost och talg, kött och fläsk med flere sådane victualier, hwarföre många tunnor guld årligen gå utur riket och hwarföre angeläget synes wara, at några kraftiga anstalter til botande af detta onda widtagas.»

[3] Landshövdingen i Vasa. Den större tillgången på hö betecknas som orsak härtill. »I Korsholms östra fögderi, där hemmanen tillyda mindre ängar än i de öfriga soknar, är ock därföre afkomsten från ladugården mindre och svårigheten om mjölk wintertiden känbarare.»

en modesak för tidevarvet. Den förhärskande merkantilistiska industripolitiken krävde i allmänhet råvarubehovets tillgodoseende inom egna gränser. En kraftig uppryckning inom den svenska textilindustrien utgör förklaringen till att det experimenterades med schäferier även i Finland. Försöket med dessa synes också, att döma av ett betänkande av professor Gadd, hava utfallit till belåtenhet. »Schäferier, uppförda av engelska baggar och spanska tackor» hade enligt den lärde meddelaren »vist all trevnad» i vårt stränga klimat, förutsatt nämligen att skötseln varit riktig. Även kombinationen engelska baggar och inhemska tackor hade visat sig ändamålsenlig, i det man genom sådan avel lyckats »uppbringa en både mångdubbelt större och finulligare fårart».[1]

En framställning av den gustavianska tidens lanthushållning bleve emellertid ofullständig, om ej skogsbruket rönte tillbörligt beaktande. Ty en mycket betydande del av den lantbruksekonomiska dryftningen rörde sig i en eller annan form om skogarna.

Då den odlade jordens areal ju var obetydlig i jämförelse med skogsmarkerna, är den under 1700-talets senare decennier så allmänna klagan över skogarnas otillräcklighet ägnad att väcka förvåning. Självfallet kan det bli tal om verklig skogsbrist endast för södra Finlands vidkommande, om ock svårigheter vid vedanskaffningen kunde göra sig gällande t. o. m. i Savolaks och Karelen.[2] I östra Nyland var det icke så ovanligt, att byamännen hade flere mils avstånd till bränsleskogen. Därigenom gingo åtskilliga dagsverken förlorade.[3] Längre väs erut synes ställningen hava varit ännu mindre tillfredsställande. Redan på 1770-talet nämnes att ett par tiotal hemman i Karis-Lojo saknade brännved.[4] I Åbo och Björneborgs län funnos

[1] I detta vid mötet i Åbo inlämnade betänkande heter det dock: »I anseende dertil, at i finska städerne icke finnas ylle manufacturer til den fina ullens förädling utställes den nu allmänt til wanpris och måste jordägare med dryg kostnad afsända en sådan ull til Swerige, om den til wärde skall blifwa betalt.»

[2] Stenius' betänkande.

[3] J. Tandefelts betänkande.

[4] Åbo Tidn. 1775, n:o 4.

enligt landshövdingen omkr. år 1790 många socknar, som »knappt ägde brännved och gårdfång», andra som »saknade husbyggestimmer». I Halikko härad voro skogarna »över huvud tarveliga», i Piikkis härad »ännu mycket ringare». Masku och Virmo härad ägde »medelmåttiga» skogar, Vehmo härad »mestadels uthuggna och ringa». Däremot voro skogarna i nedre Satakunda »goda», i landskapets övre härad »tillräckliga». Vasalandshövdingen medger, att skogarna voro dåliga i de flesta bättre odlade trakter. Dessa uppgifter äro naturligtvis ytterst relativa, enär skogstillgången kunde växla icke blott inom samma härad utan även inom samma socken.

En närmare utredning av skogsbristens orsaker ställer den tidens skogshushållning i en bjärt belysning.

Främst bland de skogförödande faktorerna kommer naturligtvis svedjandet, varom tidigare varit fråga. I detta sammanhang må blott erinras om de härjningar, som de genom vårdslöst svedjande framkallade skogseldarna anställde. Trots de i byggningabalken påbjudna försiktighetsåtgärderna voro dylika skogseldar så vanliga, att processer med anledning av dem enligt landshövdingen i Kymmenegårds län inbragte domaren »det mesta arbetet och den största sportelen». På tjärbränningens konto kan vidare en stor del av förlusterna skrivas. En av de sakkunnige vid lantbruksmötena framhåller, att »endast några alnar av de vackraste furuträden blevo nyttjade till tjärved, då i det stället stubbar, kvistar och trögväxta tallar och sämre träd därtill borde nyttjas».[1] Då tjärbränningen i vissa landsdelar, såsom Österbotten och Satakunda, bedrevs i stor utsträckning, måste skogarna självfallet genom ett sådant slöseri bli allvarsamt ansträngda. Dessutom inverkade tjärbränningen skadligt på jordbruket genom att till stor del binda den manliga arbetskraften. En följd härav var, att det egentliga jordbruksarbetet just i de tjärproducerande områdena väsentligen föll på kvinnornas lott. Bland skogförödande faktorer nämnas vidare både den i vissa trakter bedrivna träindustrien samt framförallt pärtklyvningen och det då rådande byggnadssättet.[2] Ej blott

[1] Överstelöjtn. C. R. v. Essen i ett vid mötet i S:t Michel föredraget betänkande.

[2] Fredrik Tandefelt.

byggnadernas antal — i och för sig betydande, men mångdubblat genom hemmansklyvningarna — utan kanske främst den bristfälliga tekniken var härvid av betydelse. Stenfot saknades och det nedersta stocklaget vilade direkt på marken, omgivet av låga mullbänkar. Det utsattes naturligtvis starkt för röta, och efter några regelbundet återkommande ombyggnader var huset så murket, att det måste ersättas med ett nytt. Ingen sparsamhet iakttogs heller på landsbygden med bränslet.[1] Och slutligen bör även skärgårdsböndernas vedhandel på kuststäderna — främst Stockholm — tagas med i beräkningen. Det kan förtjäna nämnas, att den nyländska skärallmogen var skyldig att »fournera kungliga vedgården i Stockholm med ved», såsom det heter i protokollet vid ett av lantbruksmötena.[2]

Även storskiftet bör nämnas på tal om den tidens skogsbruk. Den stora reformen kunde just under slutet av 1700-talet ha verkningar av rakt motsatt art. Då storskiftet förestod i en trakt gällde det för samfällighetsintressenterna att draga största möjliga nytta av skogen, så länge den ännu var allas egendom. Aldrig nedhöggs skogen så skoningslöst, som när storskiftet var beramat. Men å andra sidan lades just genom storskiftet en varaktig grund för verklig skogshushållning. Så länge ej enskilda skogslotter manade till en förståndigare hushållning, hade allmogen intet begrepp om skogens betydelse. Genom storskiftet tillförsäkrades nu varje hemmansägare en egen skogslott. Och verkningarna läto ej länge vänta på sig. Enligt landshövdingens vittnesbörd hushållade allmogen i åbotrakten, där storskiftet genomförts redan på 1770-talet, ganska väl med skogen, och överallt där allmänningarna delats, kunde man iakttaga en förändring till det bättre.[3] I den just under

[1] J. Tandefelt.

[2] Mötet i Tavastehus 26. 1. 1793.

[3] I anseende till frågans principiella betydelse kan det vara av ett visst intresse att taga del av landsh. v. Willebrands framställning härom. Det heter sålunda: »Det enda motive til en förnuftig hushållning med skogarna och deras nyttjande är storskiftet, hwarigenom en hwar får sin tildelta skogslott som han då först erkänner för sin egendom, öfwerseer dess föga tillräckelighet, eftersinnar behofwen och wäckes till en i hans tancka icke förut nödwändig hushållning därmed. Hwad fiscalers och kronobetjenters hotande tillsyn, hwad böter och skadeersättning förut icke kunnat

Gustav III:s tid på fullt allvar igångsatta verkställigheten av den stora skiftesreformen ha vi därför att se en av de betydelsefullaste företeelserna i den finländska skogsvårdens historia.

Sedan jag nu redogjort för de viktigaste förhållandena inom lantbrukets olika grenar, återstår det för mig endast att sammanfattningsvis framhäva de för tidevarvet mest typiska utvecklingstendenserna.

De fäderneärvda jordbruksmetoderna, svedjandet och kyttandet, hålla mot slutet av 1700-talet på att förlora sitt anseende och vika för mera tidsenliga. Rågen håller på att tillkämpa sig en avgörande seger i hela landet, och en för det följande århundradets hushållning så avgörande faktor som potatisen börjar göra sig kraftigt gällande. I fråga om ängskultur och boskapsskötsel göras betydande framsteg, kanske dock än så länge av mera teoretisk art. Och slutligen lägges en säker grund för verklig skogshushållning i framtiden.

Dessa strävanden framgingo ju icke ur gustavianska initiativ i egentlig mening. Men under detta tidevarv intaga de en central ställning bland de ekonomiska problemen. Och deras betydelse minskas icke därav, att fullföljandet och förverkligandet i allmänhet var framtiden förbehållet. Det intresse, som mot slutet av 1700-talet koncentreras på lantbruksekonomiska frågor, är, synes det mig, ägnat att fördjupa vår uppfattning av den näringspolitik, som tog sig uttryck i de gustavianska lagstiftningsåtgärderna för omgestaltandet av landsbygdens äganderätts- och kamerala förhållanden, av jordbrukarnas ekonomiska och sociala villkor. Dessa stora reformer framgingo icke ur ett mer eller mindre teoretiskt intresse utan ur ett, som sträckte sig till den praktiska lanthushållningens till synes obetydligaste enskildheter.

---

wärcka, det uträttar då kundskapen och kännedomen af en enskild tillhörighet med deraf flytande fördelar. Och erfarenheten bewisar at flere af den icke långt härifrån staden boende allmogen som för femton à tjugu år sedan fått deras skogar skiftade och under tiden wunnit tillwäxt icke hugfällas för afsalu utom betydelig winst och med all möjelig hushållning...»

Översikter och granskningar.

Karl XII-problemet.

ARNOLD MUNTHE: *Karl XII och den ryska sjömakten I o. II.* Stockholm 1924—25. XXVI + 292, VIII + 293—506, kartor.

Envar som har stiftat bekantskap med kommendörkapten Munthes stora verk »Svenska sjöhjältar», har säkerligen vid studiet av detsamma konstaterat, huru författaren under loppet av sitt arbete efter hand alltmera fängslats av sin uppgift, trängt allt djupare in i den, lagt grunden allt bredare och i seriens senare delar givit vida mer än verkets under helt andra förutsättningar tillkomna titel utlovar. De fyra första delarna äro monografier över svenska sjökrigare, den femte — med ett sidantal nästan dubbelt så stort som de fyra föregåendes sammanlagt — är redan en uttömmande framställning av ett helt skede i den svenska sjömaktens historia. Ja, mer än så, ty det olösliga sambandet mellan sjömakten och Östersjöväldet tvingar skildringen att gripa ut över gränserna för sjökrigshistorien i trängre mening. De följande delarna äro anlagda efter denna utvidgade plan: politiska, administrativa, personliga och landmilitära förhållanden, hänsyn och omständigheter ha tagits i betraktande i den breda, sakrika och utomordentligt vederhäftiga framställningen.

Den man, som genom dessa arbeten dokumenterat sig såsom den främsta nordiska representanten för den moderna, av Mahan inaugurerade sjökrigshistoriska forskningen, har nu gjort det länge omdebatterade problemet Karl XII till föremål för sina studier. Det har frapperat honom, att tsar Peter vann en på svenskt område belägen marinbas vid Östersjövattnen och där skapade en rysk flotta just under de år, då Karl förvånade Europa genom sina militäriska och politiska framgångar i Polen — att det svenska Östersjöväldet klövs i tu och skakades i sina grundvalar just vid den tidpunkt, då Sverige tycktes stå på höjden av storhet såsom militärmakt. Detta säregna förhållande har av tidigare forskare förbisetts, tsar Peters framgångar vid Finska viken ha bagatelliserats. Munthe framställer hän-

delserna i deras historiska sammanhang liksom i deras historiska betydelse i nytt, klart och obestridligen riktigt ljus.

För att kunna göra detta har han självfallet varit tvungen att infoga sin på egna forskningar baserade framställning av den ryska sjömaktens uppkomst i totalbilden av det stora nordiska krigets historia. Skildringen av de olika händelseförloppen löper hela tiden parallellt: varje fas av den ryska sjömaktens utveckling ställes vid sidan av de samtida händelserna på vad man vant sig att betrakta såsom huvudkrigsskådeplatsen. Samtidigt diskuteras ingående och objektivt, vad Karl hade kunnat göra för att förebygga den ryska maktutvecklingen vid Finska viken och för att tidigare bringa kriget i Polen till avslutning. Även den unge konungens psykologi uppmärksammas, och författaren ger en rätt fyllig och väl dokumenterad bild av Karls personlighet.

Den vidlyftiga, inramande teckningen — bakgrunden för kampen om Finska viken — är säkert och väl skisserad med ledning av den omfattande och värdefulla litteratur, som numera står forskaren i det stora nordiska krigets historia till buds. De delar av verket, som äro grundade på Munthes egna forskningar, präglas av den saklighet, objektivitet och grundlighet, som äro utmärkande för »Svenska sjöhjältar», främst denna series tre sista delar. Det råder intet tvivel om att kommendörkapten Munthe, sedan han för något mer än ett kvarts sekel sedan begynte sin historiska författarverksamhet, utvecklats till en mycket framstående forskare och skildrare.

Den bild Munthe tecknar av den ryska sjömaktens uppkomst och utveckling är ur svensk och finländsk synpunkt utomordentligt nedslående. Sedan konungen år 1701 hade förflyttat kriget utom rikets gränser, voro de östra riksdelarna lämnade vind för våg. Försvaret av Finska vikens kusttrakter sköttes medels de otillräckliga och bristfälligt utrustade lokala stridskrafter, som stodo till buds; inga förstärkningar från rikets huvudland fingo avgå dit, tvärtom nyttjades en betydlig del av de finländska trupperna i Livland och Kurland, därifrån de delvis åtföljde Lewenhaupt på hans olyckliga tåg år 1708. Trots de långa pauserna i krigföringen i Polen besökte Karl aldrig personligen krigsskådeplatsen vid Finska viken, där dock det svenskaväldet höll på att genombrytas; han vidtog inte ens den enkla åtgärden att genom tillsättandet av en gemensam överbefälhavare för trupperna i Finland och Estland åstadkomma enhetlighet i operationerna. Fascinerad av sina gigantiska planer underskattade han till det yttersta betydelsen av att Ryssland emellertid fick fast fot vid havet, bit för bit söndersmulade en betydande del av hans rikes försvarskrafter, ödelade Östersjöprovinserna och beredde sig möjlighet att störa — eventuellt i förbund med andra mot Sverige fientliga stater avbryta — de svenska sjöförbindelserna över Östersjön. Gustaf II Adolfs hela skapelse vacklade, men Karl XII byggde vidare på sitt korthus i Polen.

Det är just på denna punkt som de olika uppfattningarna av Karl såsom statsman och härförare skära ihop. Ingen torde kunna förneka, att han försummade såväl de östliga riksdelarnas försvar som sitt rikes styrelse — att han försummade regentens såväl juridiska som moraliska skyldighet att styra och värna sitt land. I en kamp, som gällde hela det svenska stormaktsväldets bestånd, band han sin person vid ett armébefäl, och som armébefälhavare uppträdde han ofta nog såsom truppförare, ja t. o. m. såsom patrullchef. Men företrädarna för den moderna, Karl glorifierande historiska riktningen göra gällande, att konungens ur genomsnittsmänniskans synpunkt märkvärdiga och oförklarliga handlingssätt dikterades dels av den hårda nödvändigheten, dels av hans genialiska skarpblick och framsynthet. Han var bunden av sin fysiska personlighets begränsade verksamhetsmöjligheter: han måste därför välja *ett* område för sitt personliga ingripande och där koncentrera sin handlingskraft — och han valde det viktigaste, Polen. Ty Polen var på grund av sitt geografiska läge och sina politiska och militäriska antecedentia Rysslands naturliga fiende och alltså Sveriges naturliga bundsförvant mot Ryssland. Endast ett krig, baserat på ett sådant förbund, kunde leda till Rysslands definitiva besegrande; en kamp, baserad på Sveriges transmarina besittningar, kunde aldrig göra det. Därför voro fälttågen i Polen, för så vitt de avsågo att skapa ett svensk-polskt förbund mot den gemensamma fienden Ryssland, ett ur högre synpunkt effektivare, vida längre in i framtiden syftande försvar av det svenska väldet än ett direkt ingripande i kampen om Finska viken någonsin kunde ha blivit.

Om man lämnar åsido all diskussion angående möjligheterna att basera ett fälttåg mot Moskwa på Ingermanland, Estland, Livland och det redan år 1701 besatta Kurland — med hela det övriga riket och tryggade sjöförbindelser där bakom; om man vidare avstår från att dryfta utsikterna för att genom anlitande av ett annat tillvägagångssätt tidigare än det skedde få ett formellt förbund med Polen till stånd; om man slutligen frånser från den betänkliga tillväxt den ryska militärmakten naturnödvändigt måste ernå under åren mellan Narva och Holowczin; om man alltså godtar teserna, att en avgörande kamp mot Ryssland måste baseras på Polen, att framtvingandet av Augusts avsättning var en oundgänglig förutsättning för alliansen med Polen och att utvecklingen av tsar Peters maktmedel mer än uppvägdes av denna allians, så kan problemets kärnfråga formuleras ungefär sålunda:

Förefunnos sådana reella utsikter för ernåendet av en effektiv allians med Polen, att Karl var berättigad att för dessa utsikters skull försumma den östra rikshälftens försvar?

Svaret måste bliva nekande. Det kaotiska tillståndet i Polen, nationens nedärvda fiendskap mot Sverige, det sachsiska partiets styrka — allt hade, tycker man, bort övertyga Karl om omöjligheten av att bygga på ett förbund med denna stat, huru riktig än satsen om

dess intressegemenskap med Sverige teoretiskt sett kunde vara. Allra minst kunde han vinna Polens vänskap genom de metoder han anlitade: misshandel kan aldrig grundlägga pålitlig vänskap. Måhända hade den trolösa August kunnat lockas av utsikten att som Sveriges bundsförvant återvinna det av Ryssland erövrade Dnjeprlandet; det utsugna, förhärjade och förödmjukade Polen kunde inte annat än hata svenskarna. Endast den, som förblindats av krigarkonungens kalla örnblick och blanka huggvärja, kan, synes det mig, se sakläget i annan belysning.

Karl ägde den fantasibegåvning, som måste förefinnas hos en stor statsman. Han såg långt; han var i stånd att uppgöra storslagna planer. Men han saknade i viss mån verklighetssinne — framför allt psykologisk blick. Sitt rike lämnade han vind för våg — men fordrade att det blint skulle ställa alla sina krafter till hans förfogande. Sina trupper exponerade han skoningslöst — men väntade, att de med maskinmässig känslolöshet skulle följa honom vart han förde dem. Polen trampade han under fötterna — men trodde, att det skulle bliva hans pålitliga bundsförvant mot Ryssland. Tsar Peter gav han i åtta år fria händer — men antog, att hans militära maktmedel skulle förbliva på den nivå, på vilken de befunno sig vid tiden för slaget vid Narva. Han levde i drömmar och lekte glänsande lekar på slagfältet. Hans statsmannagärning var ett spel med osäkra möjligheter, hans strategi en korsfararstrategi. Men samtidigt var han i detaljer nykter, klarsynt, praktisk, och på slagfältet en sagohjälte.

Man har jämfört Karl med Hannibal och Napoleon. Den förre sökte, liksom Karl, i fiendens land skapa sig en bas för sin krigföring; båda misslyckades i längden. Men medan Hannibals plan var grundad på riktiga psykologiska förutsättningar — de nyligen av romarna underkuvade stammarnas och samhällenas hat mot Rom — var Karls grundad på en chimär. Hannibals strandade på en omständighet, som han inte hade kunnat förutse: motståndarens underbara spänstighet och uthållighet; Karls strandade, emedan den från början var oriktigt anlagd. Han lät huvudfienden vara i fred, medan han med möda och tålamod förberedde den avgörande aktionen. Berget födde en råtta: i stället för en borg uppförde han ett korthus.

Jämförelsen med Napoleon är måhända inte så missvisande, som man vid första blicken kunde tro. Napoleon hade, när allt kommer omkring, i stort sett kanske inte särdeles mycket större verklighetssinne än Karl. Hans egyptiska expedition var ett företag, som ägde släktskap med Karls tåg till Ukraina, och hans uppträdande mot Spanien, Preussen m. fl. stater påminner om Karls framfart mot Polen. Men Napoleons resurser voro så ojämförligt mycket större; i Karls situation hade han måhända icke lyckats bättre än denne.

Varför rygga tillbaka för jämförelsen med Alexander den store? Den är lärorik: medan Alexander under tre års fälttåg till skydd för

sina förbindelser med Makedonien och Grekland uppbyggde ett omfattande brohuvud från Bosporen till Alexandria och icke tvekade att offra sju månader på belägringen av sjöstaden Tyrus, lät Karl det vid kampens början redan förefintliga brohuvudet gå förlorat och inledde den avgörande operationen först, när hans förbindelser med rikets huvudland redan voro allvarligt hotade.

Men det må vara nog med kannstöperier. Det fängslande problem, som Munthes verk behandlar, inbjuder emellertid till sådana. Vid läsningen kan man icke underlåta att fråga sig, vilka följderna väl hade blivit, ifall Sveriges möjligheter på ett annat sätt hade utnyttjats — om tilläventyrs de följande hundra årens ynkedom hade kunnat undvikas, Finlands ödesdigra känsla av hopplöshet förebyggas och Nordeuropas historia få en annan riktning. De s. k. sekundära krigsskådeplatserna ha i framställningarna av det stora nordiska kriget tidigare i alltför hög grad fått träda tillbaka. Forskningen måste vara kommendörkapten Munthe tacksam, för att han riktat uppmärksamheten på den hittills förbisedda punkt, där det svenska Östersjöväldet genombröts, där — till bestående skada, fara och hot för Finland — det ryska rikets nya huvudstad anlades på svenskt område, där de flottor byggdes och utrustades, som erövrade våra skärgårdar och kryssade på Östersjön, som förhärjade Sveriges östkust, som kämpade vid Hogland — och som segrade vid Tjesme.

De två hittills utkomna delarna av »Karl XII och den ryska sjömakten» berättiga till omdömet, att verket är ett lika fängslande som tungt vägande bidrag till det stora nordiska krigets historia liksom till diskussionen om Karl XII:s politik och strategi. Kommendörkapten Munthes inlägg kan varken förbises eller jävas. Man måste med största intresse motse verkets avslutande tredje del.

Eirik Hornborg.

Bokhistorisk forskning.

Bok- och bibliotekshistoriska studier tillägnade Isak Collijn på hans 50-årsdag. Uppsala 1925. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B.

På sin femtioårsdag den 17 juli 1925 hyllades chefen för Kungl. Biblioteket i Stockholm, riksbibliotekarien Isak Collijn, vars insats i bokforskningen utan förbehåll kan betecknas som epokgörande, med en diger och ståtlig festskrift, utgiven under första bibliotekarien Axel Nelsons insiktsfulla ledning. Hyllningen är i alla avseenden sitt föremål värdig; som tryckalster betraktad är boken ett lysande vittnesbörd om vad Sverige kan prestera, dess innehåll ger en föreställning om intresset och kunskapsrikedomen hos de forskare, för vilka Collijn ut-

gjort föredömet, och namnen på dess första blad vittna om den internationella ställning Sverige tack vare honom intager också inom den vetenskapliga bokforskningen. Vi mötas främst av en »tabula gratulatoria», inrymmande inemot 200 namn och en innehållsförteckning, upptagande 35 bidrag, därav 2 från Finland, av minister Söderhjelm och bibliotekarien Dahlberg.

Werner Söderhjelms uppsats behandlar ett hittills nästan obeaktat, vackert illuminerat manuskript till »Le Roman de la Rose» i Kungl. Biblioteket i Stockholm, en hyllning från romanistiken, som Collijn först ägnade sig åt. Ragnar Dahlberg redogör i sin artikel, »Gutterwitziana» för tvenne hittills okända tryck, utgångna från Andreas Gutterwitz' tryckerier i Köpenhamn och Stockholm och påvisar dessutom existensen av dennes förläggarmärke.

Ett par av de svenska bidragen ha direkt anknytning till Finland. Förste bibliotekarien Gustaf Adde publicerar i anslutning till F. W. Pippings och bibliotekarien V. Kilpis förteckningar en sammanfattande, beskrivande bibliografi över äldre finskspråkiga tryck i svenska bibliotek. Emedan varken Pipping eller Kilpi genomforskat bokbestånden i Sverige, har Adde funnit ett antal nya nummer, varjämte han kunnat meddela detaljerade, på autopsi grundade beskrivningar av förut kända tryck, som saknas i Finland. Särskilt välkomna för rikssvenska biblioteksmän torde vara de med omsorg gjorda översättningarna av titlarna. Dock kan anmärkas, att i n:o 23 ett mindre förbiseende insmugit sig, ävensom att benämningarna »Hemming Maskulainen» och »Jacob Suomalainen» i svensk text förefalla främmande; vi pläga ju kalla dem Hemming av Masku och Jacob Finno, vilken senare benämning Adde själv alternativt använder i annat sammanhang (n:o 20). En ren lapsus är uppgiften, att det första tryckeriet i Finland anlades 1643 (pro 1642).

Synnerligen beaktansvärda äro de spillror av Michael Agricolas boksamling, som bibliotekarien A. B. Carlsson sammanställt. Från olika håll ha i hans hand fallit icke mindre än tre tryckta böcker och ett manuskript, som tillhört vår reformator. En av böckerna har genom en från Finland till Stockholm överflyttad präst hamnat i Sverige och har nu påträffats i Linköpings stiftsbibliotek. Själv hade Agricola inköpt den redan som ung år 1531. De bägge andra förvärven härröra från hans studietid i Wittenberg och återfunnos nu hos friherre P. Hierta och i Hernösands stiftsbibliotek. Det senare av dessa vandrade ut i världen, då hertig Karls knektar år 1597 skövlade domkyrkobiblioteket i Åbo. Bibliotekarien Carlssons uppsats är, som av dessa antydningar framgår, synnerligen intresseväckande och bör sporra till ansträngningar att här i Finland söka komplettera hans fynd eller åtminstone till att söka återfinna ett arbete med Agricolas namnteckning, vars titelblad finnas i avbildning, ehuru själva bokens förvaringsplats är obekant. Forskningarna kunde utsträckas till att gäl

andra märkliga boksamlare från femtonhundratalet; enstaka fynd peka på, att åtminstone Sigfrid Aronus Forsius och Daniel Hjort måtte ha varit bokägare[1]; som bokvurm framställer ju även Wecksell sin hjälte just vid den tidpunkt, då Agricolas bok — eller kanske en större del av hans forna boksamling — rövades bort.

En värdefull uppsats av bibliotekarien, friherre Gustaf Rudbeck om stilgjutaren och boktryckaren Peter van Selow ger oss ett bidrag även till Finlands boktryckerihistoria. Förut har genom F. W. Pipping varit känt[2], att Selow redan år 1639. erhöll förordnande att anlägga ett tryckeri i Åbo, ett beslut som man hittills trott, att förblev utan påföljd. Rudbeck visar nu, att Selow samma år rest över till Åbo för att höra sig för angående villkoren för tryckningen av den finska bibeln, och att han återvände till Sverige för att avhämta sin hustru och sitt bohag under uttryckligt löfte, att med det första åter inställa sig i Åbo. Härav vart dock intet, och det blev icke Selow, som i Finland tryckte den första finska bibeln, utan Keyser i Stockholm. Likväl utgick från Selows verkstad i Stockholm det kanske märkligaste finska tryck, som sett dagen: katekesen med slavonska bokstäver av år 1644.

Det skulle föra för långt att här omtala alla andra bidrag; bland de mest intresseväckande kunde nämnas överbibliotekarien Sofus Larsens om två danska palæotyper, tryckta i Paris, överbibliotekarien W. Munthes om äldre norska boksamlare, första bibliotekarien O. Waldes om ett fragment av Johannes Bureus' bibelöversättning, uppsatser om bokband (av Johannes Rudbeck, Adolf Schmidt och Hans Loubier), artiklar i biblioteks-historia (av G. Leyh, E. v. Rath, P. Lehmann) och om handskrifter (av bibliotekarierna O. Wieselgren och N. Gobom). Professor Konrad Haeblers uppsats om lerplattor med inskrift, vilka antagas hava tjänat reproduktiva ändamål, är likaså av stort intresse, men har mötts av sakkunnig kritik. Till en rätt fragmentarisk uppsats av Hj. Lundgren om »Diktare bland *svenska* biblioteksmän» kunde läggas betydligt flere, eftersom Z. Topelius fått en plats under denna rubrik; jag nämner Lars Jakob Stenbäck, C. W. Törnegren, Karl Collan, Mikael Lybeck, Arvid Mörne.

Festskriften inledes med en sorgfälligt utförd bibliografi av förste bibliotekarien Axel Nelson över Isak Collijns skrifter, inemot 300

---

[1] Se F. W. Pipping, *Historiska bidrag till Finlands calendariografi*, Första stycket, i Finska Vetenskaps-Societetens Bidrag I, s. 16—17, 68, 113—114 samt W. Lagus, *Handskriftligt, särskildt om och af Daniel Hjort*, i Finska Vetenskaps-Societetens Öfversigt, XV, s. 99 ff.

[2] Se F. W. Pipping, *Några historiska underrättelser om boktryckeriet i Finland*, Första stycket, i Acta Societatis Sicentiarum Fennicae, t. 1, s. 528, som Rudbeck icke citerar.

till antalet under en tidrymd av icke fullt 25 år. En del av de i bibliografien upptagna specialundersökningarna finnas visserligen sammanfattade i Collijns mönstergilla avhandling i Dahls bibliotekshandbok, men så spridda som hans uppsatser äro, ville man vid något kommande tillfälle hoppas på en festskrift till, innehållande Isak Collijns samlade skrifter i bokhistoria.

H. E. Pipping.

Underrättelser.

Sam Clason †. Den 19 december förlidet år avled i Stockholm förre statsrådet, riksarkivarien Sam Clason i en ålder av 58 år. Han hade just återkommit från en ansträngande forskningsresa till de nyöppnade arkiven i Moskva — varunder han även passerade Helsingfors — samt återinträtt i sitt arbete, då en hjärtförlamning plötsligt avbröt hans framstående vetenskapliga och politiska verksamhet.

Sam Clason var född i Uppsala år 1867. Efter akademiska studier, bl. a. under ledning av Harald Hjärne och Oscar Alin, disputerade han 1895 med en vidlyftig och på omfattande forskningar grundad avhandling med titel: »Till reduktionens förhistoria. Gods och ränteafsöndringarna och de förbudna orterna», som samma år förskaffade honom venia docendi vid Uppsala universitet. Efter nio års akademisk verksamhet — varunder han även tjänstgjorde vid riksarkivet i Stockholm — befordrades han år 1904 till historieprofessor vid universitetet i Lund samt utnämndes år 1916, efter Emil Hildebrand, till riksarkivarie, i vilken befattning han kvarstod vid sin död. Men vid sidan av sina ämbetsgöromål egnade han en god del av sin tid även åt annan medborgerlig verksamhet. Redan vid unga år hade han i sin egenskap av skicklig stenograf vunnit anställning vid riksdagskamrarnas kanslier, varefter han tjänstgjorde som notarie i den tredje unionskommittén (1895—98) samt som sekreterare i konstitutionsutskottet 1899—1900 och 1905 års urtima riksdagars särskilda utskott. År 1907 invaldes han till ledamot av Första kammaren, vartill han sedermera alltjämt hörde; fr. o. m. 1908 var han medlem av konstitutionsutskottet, tidtals dess ordförande eller viceordförande. År 1923 inträdde han såsom chef för ecklesiastikdepartementet i den Tryggerska ministären, som avgick följande år. I likhet med flera andra historiker drogs han sålunda alltmer till det politiska livet, vari han tog en livlig del. Till sina tänkesätt högerman, förvärvade han sig genom sin utmärkta arbetsförmåga, sin plikttrohet och sitt grundliga inträngande i de allmänna frågorna en aktad ställning inte blott inom sitt eget parti, där han avancerade till en ledande position, utan inom riksdagslivet i allmänhet. År 1918 arbetade han för Finlands understödjande med vapen och frivilliga, men till Sveriges inträde i Natio-

nernas förbund var han — liksom flere partivänner — en motståndare.

Naturligt är, att deltagandet i det parlamentariska livet måste verka hämmande på den vetenskapliga produktionen, som på ett så lovande sätt börjats med den redan nämnda akademiska avhandlingen. Tack vare sin stora arbetsflit fann emellertid Clason tid att publicera ett antal lärda arbeten och uppsatser, som beredde honom en framstående plats bland samtida svenska historiker. Av dessa arbeten står främst hans framställning av Sveriges historia 1809—1844, utgörande jämte den av E. Hildebrand behandlade tidsperioden 1844—59 nionde avdelningen i det stora verket Sveriges historia intill tjugonde seklet. Därtill ansluta sig specialundersökningarna »Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon» (1913) samt tvenne uppsatser rörande händelserna 1808—1809 i Historisk tidskrift 1908 och 1910 ävensom den samling av skildringar och brev från revolutionsåren 1809—10, som ingår i serien För hundra år sen I—III (1909—1911). Genom de grundliga undersökningar Clason i och för de förstnämnda arbetena företagit har han fördjupat kunskapen om Sveriges politiska och kulturella förhållanden under 1800:talets förra hälft, och särskilt har han strävat att giva en mer kritisk och objektiv framställning av Gustav IV Adolfs politik och de skickelsedigra händelserna efter dennes avsättning än den traditionella, som i mycket grundar sig på 1809 års mäns partiska och delvis med tendensiöst utnyttjande av källmaterialet baserade utläggningar. Att han skulle h. o. h. rehabiliterat den olyckliga monarken, kan knappt sägas — och det var väl inte heller meningen — men han har i vissa hänseenden lyckats korrigera och förmildra det oblida eftermäle, som denne så länge fått utstå — och väl aldrig skall helt gå fri för.

Av övriga publikationer, som Clason utgav, må ännu framhållas »Några hufvuddrag af Jernkontorets historia», ett band av Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling samt en i Historisk tidskrift 1903 ingående uppsats om Stockholms av honom igenfunna stadsböcker från medeltiden. Och sist må nämnas, att han vid sidan av sin övriga verksamhet fann tid att i några år redigera »Hermes, organ för den arendska stenografien i Sverige», samt utgiva Läse- och skrivövningar i nämnda, för honom även vid hans forskningar nyttiga skrivkonst. — Av flera lärda samfund i Sverige var Clason ledamot.

(C. v. B.)

Historiallinen Aikakauskirja. Senaste årgång av *Historiallinen Aikakauskirja* innehåller i sitt första häfte bl. a. en uppsats av Martti Vaula behandlande *Juho Riihimäki. En språk- och skolkämpe i bondeståndet på 1860—1880-talen.* — V. Voionmaa publicerar i andra häftet sitt föredrag från historikerdagarna 1925 under rubriken: *Oman maamme heimot ja niiden historial-*

linen tutkiminen. (Folkstammarna i vårt land och deras historiska utforskande). Föredraget, för vilket vi tidigare i korthet redogjort (1925 h. 1) erbjuder mycket av intresse. Om ock en del av föredragarens mest vågade påståenden i tryck synas ha förmildrats, kvarstår likväl i framställningen slutsatser, vilka samtidigt som de äro ägnade att väcka eftertanke säkert också inbjuda till kritik. — Tidskriftens tredje häfte upptages helt och hållet av protokollen från *Tredje allmänna historiker- och historielärarmötet i Helsingfors 1925.* Protokollen innehålla korta autoreferat av de hållna föredragen samt redogörelse för diskussionernas gång. — I fjärde häftet ger Iivari Ahava en sammanfattande skildring av *Maktlagen, dess tillkomst och öden.* Förf. som i egenskap av lantdagens sekreterare varit i tillfälle att på närmaste håll följa lantdagens förhandlingar, redogör med ledning av de officiella handlingarna för lantdagens och senatens ställningstagande till den s. k. provisoriska regeringen i Petersburg. Han följer särskilt utvecklingen av socialisternas åsikter och visar, hurusom deras ståndpunkt efter att till en början ha varit mer negativ gentemot den provisoriska regeringen inför önskan att få sanktion på vissa socialistiska lagstiftningskrav plötsligt helt kastar om för att ej långt senare i samband med den bolschevistiska oppositionens tillväxt i Ryssland åter förändras; hurusom händelseutvecklingen sedan ledde till maktlagens antagande, till riksdagsupplösning och nyval och fortsatta ehuru fåfänga socialistiska krav på maktlagens förnyande. Framställningen innebär givetvis intet nytt, men har dock sitt värde som en kort och klar redogörelse för förhandlingarnas gång vid lantdagen. Härutöver innehåller tidskriften såsom sedvanligt plock ur arkiv och tidskrifter, notiser, översikter samt recensioner. Av dessa recensioner tilldraga sig tvenne särskild uppmärksamhet för den skarpa och nedbrytande kritik, som i dem tar sig talan. Den ena av Hannes Gebhard riktar sig mot V. F. Johanssons arbete *Finlands agrarpolitiska historia I;* den andra av K. R. Brotherus mot Y. O. Ruuths *Kehitys ja edistys valtiollisina kysymyksinä.*

Andra Periodiska forskarmötet. Vid andra periodiska forskarmötet i Helsingfors den 11—14 jan. detta år höllos flere föredrag av historiskt intresse. Prof. K. Tallqvist föredrog i ett medels skioptikonbilder illustrerat andragande om *Personprofiler från Eknatons och Tutankhamens tid.* Dr J. Rinne gav i anslutning till ljusbilder (på finska) några drag ur *Åbo domkyrkas* byggnadshistoria. — I sitt föredrag om *Novgorodernas härfärd till Finland år 1311* framkom prof. J. Mikkola med en ny teori om detta härtåg. Förkastande tidigare framställda åsikter, att krigståget hade företagits till Tavastehus-trakten, ville föredr. lokalisera det till Pyttis och Kymmene-nejderna. Här vore den ryska textens Кунетская рѣка att söka i ett nutida Kuppis, for-

dom Kupitsa, här vore även Чёрная рѣка eller Svartån att söka vid nuvarande Svartbäck by; härifrån hade plundringsfärderna utsträckts till Kauhala i Kymmene; här hade sannolikt även det i den ryska källan nämnda blockhuset stått, ej långt från den nuvarande »Blockhusmossen». Härfärden hade riktat sig just till denna trakt, emedan tavasternas härjningståg på ryskt område just här haft sin utfartsväg. — Dr J. Jaakkola talade (på finska) om *Den kyrkliga organisationens tillblivelse i Finland, sedd mot allmänt historisk bakgrund.* Föredragaren, vilken ej tillmätte konung Eriks deltagande i det första korståget en större politisk betydelse, gjorde gällande, att kristendomen, som redan tidigare nått Finland, kommit hit i missionskyrkans gestalt. Biskop Henrik hade framför allt varit den fredlige missionären; det s. k. första korståget måste ses mot bakgrunden av den påvliga politiken, som under närmast föregående år i olika av de nordiska länderna strävat att åstadkomma en fastare organisation av landskyrkorna och en närmare anslutning av dessa till påvestolen; samma syften hade också biskop Henriks verksamhet tjänat. Den finländska kyrkan hade länge stått i nära förbindelse med Hamburg—Bremens ärkestift och av förbindelsen med Sverige skönjes vissa tider ej mycket. En liknande utveckling hade samtidigt försiggått i öster, där den grekisk-ortodoxa kyrkan utsträckt sitt inflytande över karelarna. — Prof. M. Ruuth kastade (på finska) *En återblick på konventikelplakatet, dess tillämpning och verkningar i Finland.* — Dr U. Holmberg redogjorde för den *Arktiska kulturen*, vars förhållanden äro av stor betydelse för förståelsen av forntida förhållanden i vårt land, dröjande särskilt vid den inom denna kultur rådande föreställningsvärlden. — I ett föredrag om *Eddaforskning* framställde prof. H. Pipping den åsikten, att vissa i Havamal ingående verser om dvärgar syftade på en invandring av en germansk stam från Nord-Tyskland till Skandinavien och trakten omkring Bråviken. Härmed borde även sammanställas förekomsten av vissa ortnamn från Nord-Tyskland och från nejden omkring Bråviken i Helgesångerna. — Prof. K. Krohn talade (på finska) om *Tillkomsttiden för hjältesångerna i Kalevala.* Om än de i sångerna skildrade händelserna till stor del återginge på tradition från heden tid, ansåg föredragaren dock, att sångernas språkliga byggnad liksom deras sakliga innehåll ådagalade, att de fått sin slutliga avfattning i Sydväst-Finland i kristen tid, närmare bestämt under 1000-, 11- och 1200-talen. — Dr Edv. Rein föredrog (på finska) om *Ett bidrag till den bysantinska uppenbarelselitteraturen.* Ytterligare höllos ett par genealogiska föredrag.

Nordiskt Historikermöte. Inbjudan har utfärdats till ett nordiskt historikermöte i sommar, vilket skall försiggå i Köpenhamn och Sorö från den 30 juni till den 4 juli. Program för mötet kommer senare att meddelas. I anslutning till detta möte

planeras av föreningen »Norden» ett möte av nordiska gymnasielärare i historia och modersmålet. — För mötet, som skall begynna den 9 juli och försiggå på Hindsgavl slott på Fyen, kommer senare ett detaljerat program att utsändas.

Norvegia Sacra. Av *Norvegia Sacra*, årsbok till kunskap om den norska kyrkan i forntid och nutid, har fjärde årgången 1924 numera utkommit. Årsboken innehåller utom nekrologer över ett antal samtida prästmän kortare artiklar av större historiskt intresse, belysande den kristna kyrkans förhållanden ända från dess första tider i Norge. Så ingår ett tal av prof. O. Kolsrud *St Olavs kristenrett*, som ger en skiss över kristendomens stegvisa insteg och inverkan på det norska samfundslivet och den norska föreställningsvärlden. Vidare ingå framställningar om den isländska kyrkans utvecklingsgång sedan reformationen, av Finnmarken kyrkohistoria, av Arne Garborgs religion m. m.

(Svensk) Historisk Tidskrift. I sista numret av Historisk Tidskrift ingår bl. a. en artikel av Arthur Montgomery om *Stat och manufaktur i romerska riket*, i vilken författaren i anslutning till Axel W. Perssons för ett par år sedan utkomna arbete framställer sina åsikter i den intressanta frågan i vilken mån ett förstatligande av manufakturen bidragit till det romerska rikets försvagande och slutliga undergång. Förf:n synes antaga, att man överdrivit statsdriftens betydelse i sådant avseende. — Lars Tingsten har en artikel om *Carl Löwenhielm och slaget vid Kulm*, däri förf. underkänner påståendena, att ett hastigt insjuknande hindrat Napoleon att fullfölja sina framgångar vid Dresden och så bidragit till nederlaget vid Kulm. — Herbert Lund skriver om *Flottreforms- och silveranskaffningsplaner 1802.*

Sveriges äldsta politiska historia. Sveriges äldsta politiska historia har under senaste årtionden varit föremål för en livlig forskning. Härvid har man med arkeologiens tillhjälp sökt verifiera de litterära källornas uppgifter, och man har kommit till många överraskande resultat. En bland de ivrigaste forskarna på detta område har prof. Birger Nerman varit. Han har numera avslutat ett sammanfattande arbete benämnt *Det svenska rikets uppkomst*. Av särskilt intresse är författarens framställning av den mångomtvistade frågan om de i Beowulf-kvädet förekommande »geatas» nationalitet. Han ställer sig avvisande till Fahlbecks teori, att de varit jutar, och gör gällande, att de varit götar, närmare bestämt västgötar. Över huvud visar förf:n en stark tilltro till de nordiska sagornas uppgifter om den uppsvenska konungaläng-

den, ställande sig härvid i motsats till särskilt av äldre författare hyllade åsikter. I många fall har verifieringen av de äldre litterära källornas uppgifter fått en bestickande sannolikhet i Nermans framställning. Dock har man säkert från olika håll att vänta skarpa gensagor. På ett så svårbearbetat och mångtydigt område rör sig författaren. Ett bevis härpå och en varsel om framtida motsägelser ger redan Arthur Nordéns artikel *En stambygd för götisk dikt* i Ord och Bild (h. 1 1926). Nordén utgår väl från en gentemot de litterära källorna lika positiv uppfattning som Nerman, men vill dock lokalisera geater-bygden ej till Västergötland utan till Östergötland och trakten omkring Bråviken, till vilken han förlägger ej blott Helgekvädenas ursprung (jfr H. Pippings i detta nummer omnämnda föredrag), utan även Beowulf-kvädet. — Om Nermans arbete inför kritiken ej skall stå oantastat, så är det värt att läsas av alla dem, som intressera sig för de nyaste forskningarna om det svenska rikets uppkomst och särskilt förhållandena från det 5:te till det 8:de seklet.

Till redaktionen insända skrifter:

Från Söderström & C:o:

Anders Allardt: *Borgå sockens historia.* Till freden i Nystad. Illustr., 527 sid. + 1 karta. H:fors 1925.

Herman Gummerus: *Aktiva kampår* 1899—1910. 231 sid. H:fors 1925.

M. Hammarström: *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning.* Handböcker utgivna av Finska Historiska Samfundet I. XIII + 252 sid. H:fors 1925.

Erik Lindh: *Kuninkaallinen Porin rykmentti.* Juhlajulkaisu kuninakallisen Porin rykmentin 300-vuotispäivän muistoksi. 16. 2. 1626—16. 2. 1926. 159 sid. + 1 tabell + 1 karta. Åbo 1926.

Svenska medeltidens rim-krönikor. Fritt återgivna och sammanförda av Aron Rydfors I—II. 295 + 239 sid. Stockholm 1925. Magn. Bergvalls förlag.

Karl Willgren: *Inverkan av 1600-talets förvaltningsreform på vår lanträkenskap.* Särtryck ur Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland. 1926 h. 1 65 sid.

Genealogiska samfundets i Finland årsskrift IX 1925. 342 sid. + innehåll + tabeller. H:fors 1926.

Norvegia Sacra. Aarbok til kunnskap om den norske kirke i fortid och samtid. 4:de aarg. 1924. Illustr., 328 sid. Kristiania (Oslo) Steenske Forlag.

Statistisk årsbok för Finland XXIII 1925 utgiven av Statistiska centralbyrån. H:fors 1925.

Emigrationsstatistik. 18. Emigrationen under åren 1923 och 1924. Finlands off. statistik H:fors 1926.

Budkavlen, h. 2, 3 o. 4 1925.
Finskt Museum XXXII 1925.
Suomen Museo XXXII 1925.
Finsk Tidskrift, tom 99, h. 6 1925, tom 100 h. 1 o. 2 1926.

Historiallinen Aikakauskirja h. 4 1925.
Historisk Tidsskrift (Stockholm) h. 4 1925.
Historisk Tidskrift (Oslo) 4 levering 1925.
Det nya Sverige h. 12, 1925.
Svenskbygden h. 1 o. 2 1926.
Allsvensk Samling h. 24 1925, h. 1, 2, 3 o. 4 1926.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 2 1926 Årg. 11

INNEHÅLL:

En svensk kätteriprocess i början av 1300-talet.

AV

BRUNO LESCH.

Inkvisitionen har väl i alla tider framstått såsom en av de inrättningar, i vilka den medeltida kyrkans egenartade väsen fått sitt mest typiska uttryck. Det herravälde över mänskligheten, hierarkien gjorde anspråk på, visade sig också däruti, att den icke tillstadde människorna att på egna vägar söka sig fram till religionens kärna. *Hæreticum esse constat, qui a Romana ecclesia discordat*, kättare är envar, som icke är ense med den romerska kyrkan, hör till de ödesdigra satser, som redan tidigt fingo sin formulering [1]. En sådan exklusiv tankegång måste självfallet överallt, där man kunde räkna med ett normalt kyrkligt nit, leda till upptäckten av åtskilliga kätterska villfarelser. Den skandinaviska Norden ensamt tillkommer äran att icke för ändamålet hava organiserat en särskild rättslig instans, inkvisitionen [2].

Detta undantagsförhållande sammanhänger givetvis med det ringa utrymme de kätterska åskådningarna intaga i dessa länders historia. Egentligen finnes det från den tidigare svenska medeltiden — kättarförföljelsernas tidevarv — endast en kätteriprocess, som i väsentliga drag bevarats till eftervärlden [3]. Den har naturligtvis observerats av historiker, som ägnat större uppmärksam-

---

[1] Jfr Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands, IV*, sid. 884 ff.

[2] Jfr Hjalmar Holmqvist, *Inkvisitionen*, Bibelforskaren, 1909, sid. 317.

[3] För de övriga fallen hänvisas till Hans Hildebrand, *Sveriges medeltid*, III, sid. 885 f. samt Reuterdahl, *Svenska kyrkans historia*, III: 2, sid. 387. Dessa fall hänföra sig till 1400- och 1500-talen, det första till år 1442 — icke, såsom Hildebrand uppger, 1412.

het åt de medeltida åskådningssätten [1]. Men som exponent för det typiskt medeltida föreställningslivet synes denna unika process vara värd en mer ingående undersökning än som hittills kommit den till del — isynnerhet som det utförligt refererade fallet även ur rättslig synpunkt intar en särställning i den annars så magra svenska brottmålskrönikan från medeltiden. Jag skall därför här göra ett försök att dels teckna den idéhistoriska bakgrunden till det egentliga kätteriet, ställa in detta i dess rätta sammanhang, dels åter ur rättshistorisk synpunkt granska fallet och det förfarande som därvid tillämpades.

Det torde då vara skäl att börja med ett utförligt referat av den urkund, som möjliggör en tämligen noggrann rekonstruktion av fallet, den *littera de apostasia botulphi heretici*, som ärkebiskop Nils Kettilsson i Uppsala utfärdade skärtorsdagen, den 8 april, 1311 [2]. Vad vi få veta är alltså följande.

Botolf av Östby i Gottröra socken — en liten församling i Långhundra härad ett stycke norrom Stockholm, i Rimbotrakten — hade redan under den föregående ärkebiskopens, Nils Allesons, tid »förfallit till ett fördömligt kätteri, i det han förnekat Kristi lekamens och blods sakrament». Han hade därför blivit kallad till nämnda ärkebiskop, inför vilken han sedan återkallat sin villfarelse, samt blivit ådömd en tjänlig penitens. År 1310 gjorde han sig emellertid skyldig till återfall, då han »jämte andra efter bruket gick fram till altaret för att mottaga nattvarden.» Kyrkoherden lät nämligen hostian åtföljas av frågan, huruvida Botolf »trodde, att detta var Kristi sanna lekamen», vilket han hört att Botolf tidigare förnekat. Härtill svarade Botolf, att »om det vore Kristi sanna lekamen, skulle prästen ensam redan för länge sedan ätit upp den hel och hållen, tilläggande, att han icke ville äta Kristi lekamen, men i övrigt efter förmåga följa Guds bud.» Tydligen uppstod nu inför den församlade menigheten en kortare dispyt mellan kyrkoherden och den kätterske Botolf, ty denne fick tillfälle att närmare utlägga sin åsikt. Därvid kom han att »tillfoga den opassande liknelsen, att om någon åte av en annan människas kropp, skulle denna med ont veder-

[1] Reuterdahl, a. a., II: 2, sid. 551; Hildebrand, a. a., III, sid. 884 f.; Schück, i *Svenska Folkets Historia*, I: 1, sid. 384.

[2] *Diplomatarium Suecanum*, n:r 1789; III, sid. 13—15.

gälla honom, om han blott kunde; så mycket mera då Gud, när han en gång komme till sin makt.» Dessutom yttrade Botolf »mycket annat icke blott hädiskt utan även kätterskt och vanvettigt.»

Kyrkoherden Andreas ansåg också fallet vara av den vikt, att han personligen anmälde saken för ärkebiskopen. För andra gången blev sålunda Botolf kallad att inför denne svara för sitt kätteri. Men ehuru kallad »offentligen och med iakttagande av laga former», ville han, medveten om sin skuld, icke visa sig för ärkebiskopen. På andra vägar skulle emellertid denne snart få stifta bekantskap med den tredskande kättaren. Då han på sin visitationsresa hösten samma år på själva Mårtensdagen kommit till Närtuna (varunder Gottröra var kapell), såg han bland den av dubbel anledning talrikt församlade menigheten »även denne satan», som tillfälligtvis hade infunnit sig. På anvisning av kyrkoherden Andreas, som också var tillstädes, fördes Botolf fram till ärkebiskopen, vilken tillsporde honom, om han fällt det tidigare anförda yttrandet. Han svarade: »Jag har sagt det, och jag förnekar icke, att jag sagt det.»

Därmed hade den segslitna kätteriprocessen inträtt i ett avgörande skede. Ärkebiskopen satte i gång en grundlig undersökning med iakttagande av alla tänkbara formaliteter. Som vittnen mot Botolf kallades kyrkoherden Andreas och tretton av hans sockenbor. Det vid kyrkan i Skepptuna — en av grannsocknarna — verkställda förhöret leddes av priorn Israel i det närbelägna Sigtuna kloster samt Uppsalakaniken Johannes »i enlighet med den kanoniska lagens föreskrifter». Vittnesmålen avfattades skriftligt och upplästes därefter i ärkebiskopens, vittnenas ävensom »många andra hedervärda mäns närvaro». Det befanns sålunda »utrett vara, att förenämnda Botolf, en djävulens lem, med gudlös och hädisk tunga vid flera tillfällen offentligen fällt alla ovananförda yttranden i dessa vittnens och nästan alla sockenbors i Gottröra närvaro». Ärkebiskopen lät därför hålla Botolf i fängsligt förvar, vilket gav denne tillfälle att än en gång visa sin förhärdelse. Då den fängslade kättaren upplystes om att han skulle brännas, om han ämnade framhärda i sin villfarelse, svarade han, att den elden snart skulle gå över. Så kommer till sist ärkebiskopens dom i följande formulering: »Uppresande oss i Jesu Kristi

dygd[1] döma vi i kraft av vårt ämbete merbemälte Botolf, som redan för andra gången förfallit till ovannämnda förkastliga och avskyvärda kätteri, härmed såsom en kättare och överlämna honom åt den världsliga domstolen att lagligen straffas.»

Såsom av denna redogörelse framgår, kan Botolfs tragedi indelas i åtskilliga akter, av vilka ett par äro försedda med en tillsvidare osäker tidsuppgift.

Handlingen börjar under ärkebiskop Nils Allessons tid. Denne avled i februari 1305, före vilken tidpunkt alltså första akten måste hava utspelats[2]. Men tiden för kätterimålets början kan fastställas mycket noggrannare än genom angivande av detta gränsår. Nils Allesson företog nämligen åren 1302 och 1303 visitationsresor, för vilka marschrutan finnes i behåll. Om den senare resan veta vi, att ärkebiskopen tisdagen efter Bartholomeidagen anträdde färden från Arnö, och att han efter besök i ett sextiotal uppländska församlingar kom till Gottröra[3]. I och för sig är det naturligast att tänka sig kätteriets uppdagande just vid en visitation, och analogien med Nils Kettilssons visitationsresa, då ju Botolf kallades att redogöra för sin ståndpunkt, synes utesluta varje fara för ett misstag i detta avseende[4]. Vi kunna lugnt fastslå, att Botolf hösten 1303 första gången blev ställd till svars för sina kätterska åsikter, dem han ju till en början vidgick, men slutligen (tandem) återkallade.

Såsom andra akt kunna vi beteckna den »hälsosamma bot», penitencia salutaris, som tydligen vid samma tillfälle ålades av ärkebiskopen. Vari denna bestod, framgår icke, men klart är att någon av de strängare formerna i detta fall kom i fråga. Penitensen bestod ju vanligen i fastor och botövningar under ett visst antal år. Och vad vårt fall beträffar, ville jag anse det sannolikt, att botövningen fastställdes till sju år. En så lång penitens stadgas

[1] Såsom doktor M. Hammarström för mig påpekat, begagnar sig ärkebiskop Nils här av psalmistens språkbruk.

[2] Jfr Reuterdahl, a. a., II: 2, sid. 390.

[3] Diplomatarium Suecanum III, sid. 428.

[4] Ordalagen — Nicolaus ... archiepiscopus ... botulpho *coram se* vocato — utgöra intet hinder härför. *Coram se* behöver här icke betyda kallelse till Uppsala, lika litet som samma uttryck gör det längre fram i skrivelsen, där det heter att vittnena i målet kallades, ut *coram nobis apud ecclesiam skeptuner* comparerent.

nämligen för svårare förseelser i de för Uppsala stift gällande botföreskrifterna från ungefär denna tid[1]. Och en sjuårsperiod skulle på ett förträffligt sätt förmedla övergången till följande akt i Botolfs tragedi.

I så fall skulle nämligen kyrkoherden Andreas' fråga vid påskkommunionen 1310 förlora sin karaktär av tillfällighet. Vi skulle få följande sammanhang: Sedan Botolf i och med fastan 1310 fullgjort sin sjuåriga penitens, var han beredd att åter begå nattvarden såsom fullt försonad med kyrkan. Kyrkoherden ville emellertid förvissa sig om det nya sinnelaget och ställde till honom den ödesdigra frågan, som föranledde Botolfs återfall och dispyt med själasörjaren. Så följde anmälan för ärkebiskopen, dennes citation samt Botolfs vägran att hörsamma kallelsen. Ehuru det ej nämnes i dombrevet, kan allt detta ej haft mer än en verkan, nämligen bannlysning. Vi måste alltså betrakta Botolf såsom bannlyst fr. o. m. påsken 1310, om ock själva exkommunikationsceremonien av naturliga skäl utfördes först någon vecka senare.

Fjärde akten består i Botolfs sammanträffande med ärkebiskopen i Närtuna kyrka vid mårtensmässan samma år. Det därpå följande momentet, undersökningen vid Skepptuna, synes åter något osäkert med avseende å tidsbestämningen. Man skulle ju å ena sidan gärna föreställa sig detta moment som en omedelbar fortsättning till det föregående, å andra sidan skulle man åter vänta ett nära samband mellan undersökningen och den på grund därav avkunnade domen. Nu avslutades emellertid processen

---

[1] Gummerus, *Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens*, I, Anhang, sid. XXIII ff. Det heter sålunda: Pro adulterio, periurio, et incestu in tercio vel quarto gradu inponitur septennis penitencia et inponuntur septem karene extra ecclesiam in septennio faciende. Och vidare: Pro homicidio septennis inponitur penitencia et in illo septennio VII karene...

Visserligen föreskrevs även nioårig penitens: pro peccato contra naturam vel incestu cum matre vel propria filia vel sorore, item pro patricidio vel matricidio vel parricidio; men dessa brott voro av den art, att även vallfärd till Rom erfordrades. Jag skulle icke anse det sannolikt, att ett kätteri, sådant som Botolfs, hänfördes till den senare kategorien. — De här åberopade botföreskrifterna ingå i *Registrum ecclesiæ Upsalensis* av år 1344 och ha tillkommit i syfte att åstadkomma enhetlighet på botdisciplinens område. När de påbjudits, är icke bekant, men utgivaren, J. Gummerus, anser att det icke skett så sent som vid det angivna året.

genom ärkebiskopens dom den 8 april 1311, medan dennes sammanträffande med Botolf ju ägt rum redan den 11 november föregående år. Vad betyder nu detta oväntade uppskov, och var skola vi inskjuta den långa mellanakten?

Ger man sig in på en närmare granskning av ärkebiskop Nils' skrivelse, så finner man till en början, att domen är avfattad som en ganska oförmedlad och fristående avslutning till den långa redogörelsen för det i kätterimålet följda rättsförfarandet, vilken tydligen är tänkt och formulerad som ett helt för sig. Ordalagen vid övergången från Närtuna-momentet till undersökningen vid Skepptuna utesluta i och för sig varje tanke på en längre mellantid mellan dessa instanser. Och sakliga skäl tala lika avgjort för en direkt fortsättning av processen. Det hade ju — rent rättsligt sett — varit högst egendomligt, om undersökningen i ett sådant mål framskjutits någon längre tid. Det hade vidare i så fall bort nämnas av ärkebiskopen när denna undersökning, på vilken dock domen grundar sig, förehades, i synnerhet som han annars är så noggrann med tidsuppgifterna. Och att den 11 november stämma 13 vittnen och ett antal andra personer till en undersökning i början av april följande år är naturligtvis orimligt, alldeles oavsett valet av ort för undersökningen. Denna hade givetvis bort försiggå antingen i Gottröra, brottslingens och vittnenas hemort, eller också inför ärkebiskopen i Uppsala. Att den verkställdes i Skepptuna, beror helt enkelt på att denna församling var nästa station på ärkebiskopens visitationsresa. Allt talar sålunda för att undersökningen i Skepptuna försiggick i omedelbart sammanhang med Botolfs bekännelse vid mårtensmässan i Närtuna.

Men vad betyder då uppskovet med domen till april efter den grundliga undersökningen i november? Förklaringen må ges redan här, om ock en del rättshistoriska konklusioner måste lämnas till annat sammanhang.

Efter slutförd undersökning lät ju ärkebiskop Nils hålla den överbevisade kättaren i fängsligt förvar (in custodia fecissemus detineri) — för huru lång tid uppges icke. Det är dock utan vidare klart, att Botolf var fängslad, ända tills han överlämnades åt den världsliga rättvisan, vilket ju skedde skärtorsdagen, den 8 april, 1311. Och denna dag för kätteriprocessens avslutande är icke

godtyckligt vald, utan överensstämmer tvärtom förträffligt med svensk praxis i de rättsfall, som stå Botolfs casus närmast. Såsom vi erinra oss, hade det andra kätterimålet börjat påskdagen 1310. Enligt medeltida uppfattningssätt hade alltså jämnt ett år förgått mellan Botolfs återfall i kätteriet och domens bringande i verkställighet[1], ett faktum som är av mycket stor betydelse för en riktig uppfattning av hela processen. Ett års förhärdelse i bannet var nämligen, t. ex. enligt upplandslagen, en förutsättning för att dödsstraff överhuvud skulle komma i fråga i sådana »andliga mål». Och att Botolf måste betraktas såsom bannlyst från påsken 1310, har tidigare framhållits.

Vi kunna således fastslå, att ärkebiskopen uppsköt exekutionen, emedan svensk lag så fordrade. Att detta uppskov samtidigt innebar en nådatid för Botolf, framgår tydligt av ärkebiskopens skrivelse. Det heter där: Cumque ipsum in custodia fecissemus detineri, et a qvibusdam sibi diceretur, quod si in hoc errore persisteret comburendus esset, ipse in suo errore pertinaciter obduratus, respondit, quod parvo tempore transiret ignis ille. Redan av språkliga skäl är det omöjligt att hänföra detta replikskifte till undersökningen i Skepptuna, och knappast har denna passus heller influtit för att öka antalet av Botolfs åt eftervärlden bevarade kätterska yttranden, ty någonting blasfemiskt skall man svårligen kunna utläsa ur hans förakt för bålet. Meningen är tydligtvis, att Botolf under fängelsetiden blev utsatt för välmenta omvändelseförsök, men det oaktat ståndaktigt framhärdade i sin villfarelse — pertinaciter obduratus.

Vår kätteriprocess kan sålunda rekonstrueras från början till slut. Såsom redan antytt, erbjuder den ur rättshistorisk synpunkt mycket av intresse. Men innan vi gå till en närmare granskning av dessa omständigheter, må uppmärksamheten först riktas på Botolfs person och hans villomening.

Om Botolf själv veta vi ingenting utöver det ärkebiskopen fann skäl att nämna i sin dom över honom. Under sådana omständigheter få vi icke ens klart besked i den viktiga frågan, om han var lekman eller klerk. Ingenting talar dock för det senare alter-

[1] Påskdagen 1310 inföll visserligen den 19 april, medan domen var daterad den 8 april, skärtorsdagen 1311. Under medeltiden räknades dock tiden efter de stora högtiderna, ej efter datum.

nativet. Hade han hört till det andliga ståndet, skulle detta säkert framgått genom någon detalj i det segslitna målet. Att han var bofast i Gottröra, är däremot tydligt, och detta synes utesluta möjligheten att han hörde till de kringvandrande klerkerna av mer eller mindre tvivelaktigt rykte. Om vi sålunda måste förutsätta, att Botolf var lekman, så inställer sig frågan, om det verkligen var en vanlig allmogeman, som gått till eftervärlden såsom Sveriges första, för att icke säga enda, i vanlig ordning bestraffade kättare[1].

På frågan kan man icke vänta sig andra svar än förmodanden, och dessa äro givetvis beroende av den grad av ståndsdifferentiering man vill förutsätta i 1300-talets början. Av allt att döma var denna skäligen ringa, om man nämligen frånser klerker och köpstadsmän. Vad Botolf beträffar, kan man med säkerhet ej påstå annat, än att han icke hörde till »stormännen». Huruvida han gjorde skäl för beteckningen »vanlig allmogeman» — i nutida bemärkelse — är däremot ganska ovisst. Väl kunde kätterska åsikter frodas bland de socialt enklare skikten, såsom exemplen både från kontinenten och från den senare medeltidens Sverige ge vid handen, men därvid gällde det vanligen helt andra saker än den förståndsmässiga åskådning Botolf så halsstarrigt förfäktade. Man skulle dock snarast vänta, att heresier av detta slag skulle uppkomma i samhällslager med något mera intellektuella vanor än den egentliga bondens. Måhända förefinnes också en möjlighet att identifiera vår kättare med den Botulphus Jo(a)nsson, som ett par årtionden tidigare jämte andra personer från denna del av Uppland nämnes bland vittnena och fastarna vid ett par jordöverlåtelser[2]. De övriga voro — i det ena fallet — rätt högättade; bl. a. nämnes lagmannen Birger Persson. Så vitt jag kan se, finnes det ingenting, som talar emot denna gissning. För en sådan sammanställning skulle däremot kunna anföras,

[1] Beträffande Botolfs samhällsställning ha åsikterna icke varit fullt samstämmiga. Reuterdahl är försiktigast och säger: »såsom det synes en lekman»; enligt Hildebrand var Botolf »antagligen en bonde». Schück hänför honom utan vidare till denna samhällsklass.

[2] *Dipl. Suec.* N:ris 949 och 1,267. Transaktionerna försiggingo åren 1287 och 1299, vid det förstnämnda tillfället å Munsö — ej långt från Stockholm vid Mälaren — vid det senare tillfället å Fånö nära Uppsala.

att man finge en naturligare bakgrund till Botolfs fullt medvetna och med en förvånande seghet hävdade villomening, ifall man i honom finge se en jämförelsevis betydande, redan till åren kommen man. I hans uppträdande är det ingenting av försagdhet eller önskan att sticka under stol med sin mening. Han disputerar med kyrkoherden inför sockenborna, han trotsar ärkebiskopen, han avlägger inför denne den stolta bekännelsen: »Jag har sagt det, och jag förnekar icke att jag sagt». Och han befinnes vid olika tidpunkter hava utlagt sin villomening offentligt för nästan alla sockenbor i Gottröra.

Det sistnämnda behöver icke tydas såsom ett försök att driva en verklig propaganda för de egna åsikterna. Huru dessa förhöllo sig till tidevarvets irrläror, skall nu bli föremål för vår undersökning.

Det bör då först nämnas, att ärkebiskopen i sitt dombrev alldeles uppenbart gjort sig skyldig till en anmärkningsvärd inadvertens vid redogörelsen för Botolfs kätteri åren 1303 och 1310. Vid det förra tillfället uppges denne hava förnekat Kristi lekamens och blods sakrament — dicendo sacramentum corporis et sangvinis Christi nullum esse —; vid det senare tillfället rörde sig diskussionen uteslutande om frågan, huruvida hostian vore Kristi sanna lekamen. Att detta är två skilda saker, behöver ingen närmare utredning, och vilketdera kätteriet Botolf hemfallit åt, framgår med all tydlighet av den framställning, som bygger på ärkebiskop Nils Kettilssons egen undersökning.

Onekligen hade det inneburit en egendomlig inkonsekvens, att Botolf, om han en gång velat förneka nattvardens sakrament som sådant, påskdagen 1310 »enligt bruket jämte andra gick fram till altaret för att begå nattvarden». En sådan förnekelse är det ej heller möjligt att utläsa ur de yttranden som vittnena kunde taga på sin ed. Vad som är bekräftat, är endast följande: Kyrkoherden Andreas ställde till Botolf frågan, om han trodde *hostian vara Kristi sanna lekamen*, emedan han tidigare hört, att *Botolf förnekat detta.* Denne sade sig icke vilja äta Kristi lekamen och förtydligade sin ståndpunkt genom anstötliga liknelser, som ge vid handen, att han fann det både orimligt och osmakligt att i hostian se *Kristi sanna lekamen.* Till yttermera visso medger vederparten, att Botolf förklarat sig i allt övrigt efter förmåga

vilja följa Guds bud (sed alia que posset obsequia prestare deo). De i skrivelsen antydda övriga kätterska uttalandena — alia multa non solum blasphema verum eciam heretica et insana — kunna alltså icke hava hänfört sig till andra avvikelser från den rätta tron, utan måste endast hava tjänat till att ytterligare förtydliga denna hans uppfattning av nattvardsläran. Botolf var, med ett ord, icke den förnekare av altarets sakrament såsom sådant, vartill ärkebiskopen med en lättförklarlig, ehuru mindre riktig generalisering velat göra honom.

Men även detta medgivet, hade Botolf dock rört vid en av kärnpunkterna i den katolska kristendomen, ty konstituerande för denna äro endast treenighets-, kristus- och sakramentsläran. Sedan fjärde laterankonciliet år 1215 högtidligen givit dogmens form åt transsubstantiationsläran, måste envar, som icke trodde, att Kristi lekamen och blod *verkligen* (*veraciter*) voro närvarande vid altarets sakrament, betraktas såsom kättare [1]. Vi få kanske det rätta greppet på Botolfs kätteri, om vi erinra oss, att de nya genom reformationen uppkomna trosformerna frångingo den katolska nattvardsläran. Det envetna förnekandet av förvandlingsläran behövde naturligtvis icke hindra honom att deltaga i nattvarden, som för honom väl snarast hade karaktären av en symbolisk handling. Han var bara en av de säkerligen många samtida, för vilka transsubstantiationsläran aldrig kunde bli en sanning, och en av de få, som hade mod att stå för sin åsikt.

Men ha vi en gång konstaterat, att Botolfs opposition gällde förvandlingsläran, så får hans kätteri en allmännare betydelse i den svenska kyrkohistorien. Jag håller rent av före, att hans process kan tjäna som ett slags datering. Det 13:de seklets ärkebiskopar hade säkerligen haft ett mer än tillräckligt vidsträckt verksamhetsfält såsom kyrkans organisatorer inåt och utåt för att få tid övrig att ägna sig åt sådana detaljer som absolut renlärighet ifråga om nattvardens sakrament. Man behöver blott erinra sig, att omvändelseverket i Uppland knappast var slutfört förrän inemot mitten av 1100-talet — i de nordligare landskapen ännu senare — för att förstå, att det under det följande århundradet icke fanns mycken tid övrig för subtiliteter [2]. I varje

[1] Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, III, sid. 354 f.
[2] Jfr t. ex. Schück, a. a. I: 1, sid. 356.

fall finnes från tidigare år intet bekant om ett svenskt intresse för den katolska lärobyggnaden annat än i den vanliga schematiska formen. Därtill torde väl även svenskarnas praktiska läggning hava bidragit, likaså den avskildhet från de teoriskapande centra, som i mycket hög grad måste hava tryckt sin prägel på den svenska kyrkoprovinsen vid denna tid[1]. Nu vet man emellertid om ärkebiskop Nils Allesson — densamme som först tog itu med kättaren Botolf — att han i dogmatiskt hänseende hade helt andra förutsättningar än väl de flesta av hans föregångare. Han säges hava varit en man av vidsträckta studier, bedrivna i Tyskland och Frankrike. Vid tidpunkten för det av domkapitlet år 1291 förrättade ärkebiskopsvalet befann han sig vid den romerska kurian där han synes åtnjutit ett visst anseende, eftersom påven till hans förmån avdömde en med anledning av valet uppkommen tvist. Ända till år 1295, då hans sak blev slutligt avgjord, stannade han i Rom. Vi äro på grund av allt detta berättigade att hos Nils Allesson förutsätta betydligt större insikter i den dogmatiska uppfattning, som under 1200-talet härskade inom de ledande kretsarna ute i Europa. Och allt vad vi veta om hans korta men ovanligt kraftfulla förvaltning av den svenska kyrkoprovinsen är ägnat att yttermera understryka detta. Ericus Olai meddelar, att den nytillträdande ärkebiskopen till en början gjorde en resa kring provinsen, »grundligt reformerande den svenska kyrkan»[2]. Att han härvid icke främst avsåg den yttre organisationen, tyckes framgå av de statuter angående kyrkotjänsten, bikten, disciplinen m. m., som han sedermera utfärdade. Och att det tidigare nämnda energiska visiterandet även avsåg en kontroll av själva läran, är i och för sig naturligt och styrkes dessutom genom fallet Botolf. Det torde därför icke vara alltför vågat att i Nils Allesson, den kraftfulle kyrkofursten och reformatorn, se den som i Sverige införde transsubstantiationsläran. Icke så att förstå, att denna lära dittills varit absolut okänd, utan så, att den nu blev såsom den enda riktiga inarbetad i folkets medvetande. Nils Allessons efterträdare, den likaledes synnerligen ni-

[1] Jfr Reuterdahl, II: 2, sid. 550 f.

[2] *Scriptores rerum Suec.* II: 2, sid. 72 ... visitavit provinciam suam, non obiter reformans ecclesiam Suecanam.

tiske Nils Kettilsson, hade sedan bara att fortsätta i samma spår[1].

Det kan måhända — trots allt — vid första ögonkastet synas osannolikt, att transsubstantiationslärans inarbetande i Sverige påbörjades först åttio år efter det dogmen blivit påbjuden. Men åtminstone ett annat exempel på en sådan långsamhet i tillägnandet av detta slags föreskrifter kan framdragas till stöd för vår uppfattning. År 1280 utfärdade biskop Brynjolf i Skara ett statut, vari fordran på årlig bikt framfördes i en form, som obetingat ger vid vid handen, att det var någonting nytt, som därmed påbjöds. Detta skedde alltså sextiofem år efter laterankonciliet, vilket, som bekant, även fattat beslut om den årliga bikten i samband med kommunionen[2]. Och därvid gällde det dock endast en praktisk angelägenhet, vida lättare att genomföra än en svårfattlig dogm om sakramentets väsen. Att det mot slutet av 1200-talet ej förefanns någon Corpus Christi-kult i Sverige, visar oss åter med all önskvärd tydlighet ett annat statut av biskop Brynjolf. Samma år, 1280, såg han sig nödsakad att inskärpa, att »gloriosum corpus redemptoris nostri» ej fick bäras till den sjuke i mässboken[3]. Ett sådant sätt att föra med sig hostian — vilket tydligen var ganska vanligt — vittnar just icke om att prästerna voro särdeles övertygade anhängare av förvandlingsläran. Dennas införande i Sverige kan, med ett ord, naturligast förläggas till ärkebiskop Nils Allesons tid.

I Botolfs kätteri är jag därför böjd att se icke ett mer eller mindre tillfälligt försök att orientera sig i den katolska lärobyggnaden, utan en fullt naturlig opposition mot en svårfattlig nyhet, som plötsligt gjorts till ett av religionens centrala moment. Ingenting tvingar oss heller att betrakta Botolf som den enda oppositionsmannen i detta hänseende. Det var ju först hans återfall och förhärdelse, som föranledde en till eftervärlden bevarad protokollföring av hans casus under den följande ärkebiskopens tid.

---

[1] Om dessa ärkebiskopar se Reuterdahl, a. a. sid. 387 ff.

[2] Jfr Gummerus, *Buss- und Beichtwesen*, sid. 71 f.

[3] Yngve Brilioth, *Till belysning av den svenska medeltidskyrkans mässfromhet*, (Teologiska studier, tillägnade Erik Stave $^{10}/_{6}$ 1922) sid. 43 f. Professor Brilioth antyder även, att Botolfs opposition kunde tänkas riktad mot den nya nattvardsläran.

En sådan uppfattning av Botolfs kätteri gör detta fullt förklarligt även oberoende av alla paralleller. Sådana skall det också bli svårt att upptäcka, ifall man nämligen icke ville hänvisa till de teoretiker, vilka före transsubstantiationslärans upphöjelse till enda saliggörande dogm räknade sig till dennas motståndare [1]. Av katarernas och valdensernas sektbildande åskådningar, som gåvo ständigt ny näring åt de under 13:de århundradet talrikt flammande kättarbålen, kan Botolf i varje fall icke anses påverkad. Ty dessas opposition gällde ju helt andra saker än altarets sakrament. Den förra rörelsen utvecklade sig på basen av en dualistisk världsuppfattning och fick en starkt asketisk prägel, den senare avsåg en återgång till den första kristendomens enkla renhet [2]. Men givet är, att den stora utbredning, dessa irrläror fingo, var ägnad att betänkligt rubba föreställningen, att det icke fanns någon frälsning utanför den allmänneliga kyrkan, och dymedels beredde jordmånen för även andra villomeningar. Det 13:de seklet var redan de individuella åsikternas och därmed kontrasternas tidevarv. Vid sidan av ekstatisk fromhet trivdes uppfattningar, som togo sig uttryck i vanvördnad för sakramenten. Redan från senare hälften av 1100-talet berättar biskop Ekbert av Schönau ett fall, som här må antydas. Då en präst i Köln ville ge nattvarden åt en sjuk, vägrade denne att mottaga sakramentet, emedan han icke trodde därpå. Han menade, att om Kristi lekamen vore så stor som Ehrenbreitstein —den bekanta klipphöjden vid Rhen, — så skulle den redan för längesedan blivit uppäten. Den kände kyrkohistorikern Hauck, hos vilken jag funnit notisen, hänför historien till »de otroligaste exempel» på hån med heliga ting [3]. För den, som icke haft tillfälle att se biskop Ekberts egen berättelse, är det svårt att avgöra, huruvida dock icke även här en opposition mot förvandlingsläran snarare än mot sakramentet som sådant kunde tänkas. Endast i så fall

[1] Se t. ex. Harnack, a. a., sid. 348 ff.

[2] Se t. ex. Luchaire, *Innocent III, la croisade des Albigeois*, s. 9 ff. Visserligen hade valdenserna vid denna tid även trätt i uttrycklig opposition till förvandlingsläran, liksom till andra obibliska dogmer, men då Botolfs kätteri inskränkte sig till detta enda moment, kan han icke gärna anses påverkad av valdenserna. Jfr Hauck, V, sid. 404.

[3] Hauck, IV, sid. 900.

ville jag jämföra det med Botolfs kätteri, med vilket det ju ser ut att ha rätt mycken likhet. Huru som helst, visar det oss, att uppfattningarna om nattvarden kunde vara mycket skiftande.

Något direkt samband mellan Botolfs kätteri och de mera allmänna kontinentala villomeningarna kan det således i ingen händelse bli fråga om. Vad sedan beträffar de svenska förhållandena, är det ju av naturliga skäl omöjligt att uppvisa paralleller till Sveriges enda kätteriprocess från denna tid. En skissering av bakgrunden torde dock i någon mån bidraga till frågans belysning.

För vår kännedom om forna tiders rättsuppfattning och moralitet ha vi givetvis tvenne varandra kompletterande källor att ösa ur: brottmålskrönikan å ena sidan och de rättsliga urkunderna å den andra. Tryter den förra, ha vi att vända oss till den senare och tvärtom. Och i fråga om kätterierna är brottmålskrönikan, såsom mer än en gång antytts, särdeles knapphändig. Ett par fall omtalas i Vadstenamunkarnas diarium, utan att villomeningen närmare karakteriseras[1].

Vår uppgift blir därför att ur de fornsvenska rättskällorna skaffa oss upplysningar om renlärighet och kätterier.

Vad de profana rättskällorna — de annars så givande fornsvenska lagarna — beträffar, så äro de i detta hänseende föga upplysande. Ett och annat famlande försök till renlärighet och några uttryck för den religiösa känslan kan man dock visa på[2]. För vårt syfte viktigast äro de rätt vanliga straffbestämmelserna för trolldom och vidskepelse. Uppenbart är nämligen, att vi här

---

[1] År 1442 uppträdde där en bonde vid namn Hemming, som uppgav sig vara sänd av den heliga jungfrun, och för vars kätterier för övrigt redogöres i följande ordalag: proposuit fratribus in porta aliquos articulos, de quibus aliqui fuerunt contra fidem, aliqui contra decreta sanctorum, aliqui contra regulam Salvatoris. *Scriptores rer. Suec. I*, sid. 158 f. — I början av 1500-talet omtalas de s. k. begharderna och beguinerna ävensom »en mycket elak avfälling» utan att vi få närmare besked om avvikelsen från läran. Jfr Reuterdahl, a. a., III: 2, sid. 387. — En under ärkebiskop Jakob Ulfssons tidförspord oro bland bönderna i Attundaland tyckes snarast ha berott på en viss vidskeplig vördnad, som ägnades nattvardens sakrament. Hildebrand, sid. 885.

[2] Jfr min uppsats »*Klerkelärdom och kristlig poesi i de fornsvenska lagarna*», Finsk Tidskr., Tom 81, sid. 70 ff.

ha att göra med förseelser, vilkas grad av straffbarhet tilltog i samma mån som kraven på renlärighet ökades. Vid sidan av en del — möjligen från hednatiden härstammande — stadganden vilka behandla skadligt utövande av trolldom — »förgörning» — som en uteslutande borgerlig förbrytelse [1] omfatta de fornsvenska rättskällorna även lagrum, enligt vilka trolldomsbrottet medförde en straffpåföljd karakteristisk för de ur kristlig synpunkt fördömliga handlingarna. Det hänfördes sålunda till de s. k. »bannsmålen», vilka voro belagda med kyrklig penitens och böter till biskopen [2]. Här var det tydligtvis fråga om själva besvärjandet såsom sådant — likgiltigt om skadligt eller ej — vilket tidigare från lagens ståndpunkt icke varit straffbart. »Vidskepelsen» åter upptages i upplandslagens kyrkobalk bland förseelser, för vilka biskopens länsman ägde väcka åtal, och medförde böter till biskopen ensam eller till delning mellan denne och det världsliga samhällets representanter [3]. Här ha vi ett mycket tydligt utslag av kristen mentalitet, så mycket viktigare för vårt fall, som man möjligen kan ge ordet »vidskepelse» en så omfattande innebörd, att det kunde rymma även kristna villomeningar, icke blott hedniska föreställningar, som överlevat religionsbytet. Detta ur den inkvisitoriska kyrkans synpunkt. För de fornsvenska lekmanna-lagstiftarna voro helt säkert kristna irrläror ett okänt begrepp. Om egentligt kätteri stadga de fornsvenska lagarna intet [4].

Icke mycket fylligare är den bild av svenska medeltidskätterier, som vi få genom att studera de rent kyrkliga stadgandena. I synnerhet för en så tidig period som den ifrågavarande äro statuterna föga upplysande. Anmärkningsvärt väl stämma de dock överens med de profana rättskällorna. De bekräfta vår uppfatt-

---

[1] T. ex. Västg. I, tjuvab. 5: 2; Östg. våd. 31: 1.

[2] Västg. retl. 10; add. 5: 2; IV 21: 21; Östg. kristnub. 13: 3; Smål. kb. 13: 7; Västm. I kb. 11.

[3] Västg. II retl. 11; add. 5: 2; IV. 21: 21; Upl. kb. 16: 1.

[4] Först i mycket sen tid — i ett av tilläggen till Kristoffers landslag — upptas *kættare* och *ketterska* bland de med böter belagda okvädinsorden. Att döma av straffet ansågs detta tillmäle lika skymfligt som 'tjuv', 'mördare', 'rövare' etc. (Addit. C. 1.). Det förtjänar tilläggas, att *kätteri* användes i betydelsen 'blodskam', ett språkbruk, som naturligtvis återspeglar den allmänt utbredda föreställningen, att 'katarerna' vid sina sammankomster gjorde sig skyldiga till svåra sedlighetsbrott.

ning, att det på landskapslagarnas tid — alltså omkring 1300 — icke var fråga så mycket om heresier i egentlig mening som om gudlöshet i allmänhet eller utövande av trolldom och spådom i synnerhet. Ty endast *sacrilegia* och *sortilegia* nämnas från denna tid[1]. Av ett visst intresse för vårt fall är en antydan om trolldom i samband med kyrkans sakrament, vilken måhända härstammar från den tid, varmed vi sysselsätta oss. I ett odaterat statut från Strängnäs talas det sålunda om »sortilegia committentes contra sacramenta ecclesiæ»[2]. Detta motiverar ju prästernas aktgivande på folkets åsikter om nattvarden. Och från en något senare tid hänvisas uttryckligen till irrläror med avseende å detta sakrament. *Dubitantes et errantes de fide vel de sacramento eucharistiæ* skulle, enligt ett statut från Linköpings stift, uteslutas från nattvarden, alltså drabbas av det mindre bannet[3]. I detta fall är det snarast fråga om ett mekaniskt överflyttande av kontinentala statuter, men den möjligheten förefinnes naturligtvis att den numera ofrånkomliga transsubstantionsläran behövde ett sådant stöd. När vid Uppsalakonciliet 1368 lekmän vid äventyr av exkommunikation förbjödos att offentligt eller i hemlighet dryfta frågor angående tron och trosartiklarna, så får det väl anses givet, att nattvardsläran även var inrymd i förbudet. Men för övrigt synes den svenska kyrkans ledning haft sin uppmärksamhet huvudsakligen riktad på andra villomeningar, eller kanske rättare icke så mycket avsett renlärighet i egentlig mening som en praktisk moralisk uppfostran av ett obändigt folk. Vad som betecknades såsom kätterskt var kanske främst förnekandet av läran om helvetet, en uppfattning som ansågs tyda på den bekväma föreställningen »att det stode var och en fritt att synda utan straff», samt förnekandet av vissa svåra brotts karaktär av dödssynd[4]. Och att det inte heller var av alltför subtila betänkligheter som den tidens klerker kunde drivas till kätterier, tyckes framgå av det förbud för prästerna att förrätta gudstjänst i främ-

---

[1] Gummerus, *Synodalstatuter*, sid. 61 ff; jfr även sid. 90.

[2] Gummerus, a. a., sid. 92. Handskriften är från mitten av 1300-talet.

[3] Reuterdahl, *Statuta synodalia*, sid. 72.

[4] Reuterdahl, a. a., sid. 52, 94 f. 103 f., 108, 114, 133. Jfr även sid. 132, 177 f. samt Gummerus, *Synodalstatuter*, sid. 96 f.

mande församlingar, som beslöts vid Arboga-synoden 1396. Motiveringen var nämligen den, att sådana främmande och kringvandrande präster ofta visat sig vara dråpare och avfällingar eller behäftade med något annat slag av irregularitet.[1]

Ju grövre drag de medeltidssvenska kätterierna sålunda förete, desto fördelaktigare framträder Botolfs villomening mot den torftiga bakgrunden. Hans till formen krassa protest mot förvandlingsläran utgör i själva verket ett av de få svenska inläggen i tidevarvets diskussion om de kyrkliga dogmerna.

Vad sedan beträffar kätteriprocessens rättsliga sida, så formligen inbjudes man till en undersökning av denna genom ärkebiskopens direkta hänvisning till det lagenliga rättsförfarandet. Botolf hade sålunda blivit kallad att svara inför ärkebiskopen »med iakttagande av laga former». Undersökningen i Närtuna förrättades »i enlighet med den kanoniska lagens föreskrifter» (*secundum formam canonum*). Och slutligen överlämnades han åt den världsliga armen att »straffas enligt lag». Redan dessa erinringar tyda på en för medeltida förhållanden anmärkningsvärt samvetsgrann behandling av brottslingen.

Att kyrkoherden Andreas handlat i enlighet med statuterna, då han vid påsken utfrågade Botolf och sedan skyndade att anmäla fallet för ärkebiskopen, behöver här endast antydas.[2] Av större intresse äro ett par moment i den av ärkebiskopen föranstaltade undersökningen.

I det föregående ha vi funnit det sannolikt, att Skepptuna valdes till ort för denna »inkvisition» på den grund att nämnda församling var följande station på ärkebiskopens visitationsresa. Måhända bidrog härtill även, att kyrkoherden Nils i Skepptuna tydligen var en äldre man, ombetrodd med många uppdrag; bl. a. hade han just sommaren 1310 på ärkebiskopens befallning avkunnat bannlysning över ärkedjäknen i Uppsala.[3] Han nämnes

[1] Reuterdahl, a. a., sid. 99.

[2] Prästerna skulle särskilt från början av quadragesima, fastan före påsk, tillhålla församlingsborna att komma till bikt och taga nattvarden vid påsken. Alla *maiora peccata* skulle reserveras för biskopen. Statuter antagligen från biskop Brynjolfs tid; Gummerus, *Synodalstatuter*, sid. 61 f; jfr även sid 89 f, 92 f.

[3] *Dipl. Suec.* N:ris 1,680, 1,691. Redan 1289 bevittnar denne Nils en appellation till påven. *D. S.* 989.

dock icke i samband med undersökningen av Botolfs kätteri. Så mycket mera anmärkningsvärt är omnämnandet av priorn Israel i Sigtuna, vilken jämte Uppsala-kaniken Johannes hade att leda undersökningen. Sigtuna var, som känt, ett dominikanerkloster och hade, av de beviljade avlatsprivilegierna att döma, vid denna tid en större betydelse för det kyrkliga livet än andra kloster och kyrkor, endast domkyrkan i Uppsala undantagen[1]. Man vore frestad att i dessa predikarebröder se verksamma främjare av den nya nattvardslära, som folket numera skulle tillägna sig. Detta skulle dock knappast hava varit tillräcklig anledning att överlämna inkvisitionen åt Sigtuna-priorn såsom teologisk sakkunnig. Vi kunna knappast undgå att sammanställa detta faktum med det kända sakförhållande, att dominikanerna på kontinenten ville gälla för Domini canes, Herrens spårhundar, och i denna egenskap hade inrättat en egen inkvisition, vilken snart nog blev förebilden även för den biskopliga inkvisitionen[2].

Att biskoparnas kättardomstolar sålunda redan på 1200-talet tillämpade det av dominikanerna utbildade rättsförfarandet, gör det omöjligt att i vårt fall bedöma, i vad mån vi här ha att göra med en självständig insats från dessa munkars sida i svenskt rättsliv. Klart är emellertid, att ärkebiskopens frivilliga samarbete med Sigtuna-priorn vittnar om dominikanernas anseende för sakkunskap på inkvisitionens område.

Den egendomliga process, som i Skepptuna fördes mot Botolf, visar oss ett rättsförfarande lika avvikande från inhemsk praxis som överensstämmande med de utländska kätterimålen. Enligt germansk rättsåskådning ägde ju den anklagade fria sig genom ed av ett antal edgärdsmän, vilka icke voro vittnen i nutida mening, utan endast bekräftade den anklagades trovärdighet. Genom dominikanerinkvisitionen hade emellertid denna traditionella bevismetod undanträngts också från biskoparnas kättardomstolar och ersatts med en verklig undersökning, examinatio, genom frågor till den anklagade eller ock med bevisning genom vittnesmål i nutida bemärkelse[3]. De tretton män från Gottröra, som

[1] Gummerus, *Buss- und Beichtwesen*, sid. 82.
[2] Hauck, IV, sid. 881 f.
[3] Hauck, a. st..

stämts att vittna mot Botolf, äro, såvitt bekant, de första moderna vittnena i den svenska rättshistorien. De fingo avlägga ed på att säga sanningen, de blevo grundligt korsförhörda, vittnesmålen avfattades skriftligt och upplästes därefter i vittnenas och menighetens närvaro [1]. Genom detta drag av offentlighet skiljer sig för övrigt vår process fördelaktigt från åtskilliga kontinentala kätterimål, vid vilka det blev förborgat för den anklagade, vem som vittnade emot honom. Tortyren åter, officiellt godkänd av påven Innocentius IV, var naturligtvis i vårt fall överflödig, eftersom Botolf icke gjorde någon hemlighet av sin kätterska åsikt, men den hade väl ej heller i motsatt fall tillgripits, så humant som hela processen ju var lagd [2].

I detta avseende är det skäl att erinra om ännu en omständighet. Hela detta omständliga bevisförande var, också det, skäligen överflödigt. Ärkebiskopens egen »examinatio», hans samtal med Botolf vid Närtuna kyrka, hade ju i och för sig motiverat en fällande dom. Att han därutöver ansåg sig behöva dessa vittnesmål, är ytterligare ett bevis för den skrupulösa samvetsgrannhet, varmed han gick till väga, tydligen fullt medveten om det att här var fråga om ett prejudikat, som kunde bli av nog så stor betydelse för svenskt rättsliv.

Även i fortsättningen av vårt kätterimål framträder denna strävan att icke försumma några formaliteter. Hade själva undersökningen försiggått »secundum formam canonum», så höll sig ärkebiskopen därefter väsentligen till svensk lag. På kontinenten hade sedan Fredrik II:s tid dödsstraff varit stadgat för kättare. I Sverige hade man ingen annan motsvarighet härtill än stadgandet om dödsstraff såsom skärpning efter ett års tredska i bannet. Upplandslagen, som här närmast kommer i fråga, har i sin kyrkobalk (13: 2) följande ultima ratio för behandlingen av

[1] Ett snarlikt förfarande hade redan tidigare tillämpats vid ett av hertig Bengt företaget vittnesförhör — rörande ärkedjäknen Johans testamentariska disposition — i Uppsala 1290. Det heter, *Dipl. Suec.*, II, sid. 92: recepto prius ab ipsis testibus de veritate dicenda iuramento singillatim audiumus & eorum testimonia discussimus diligenter. Men givetvis stå utredningar av sådana ekonomiska tvistefrågor i en kategori för sig. Något egentligt brottmål med vittnesförhör enligt moderna principer före Botolfs process känner jag icke.

[2] Jfr om de kontinentala processerna Holmqvist, a. a., sid. 315.

bannlyst man: »Vill han ej sig rätta och nåd söka innan natt och år, då skall åt konung till sägas, och konung äger låta avrätta honom med svärd och utanför kyrkogård döma. Dock skola rätta arvingar gods hans ärva, och ligge själv för sina brott.» Den tålmodighet, varmed ärkebiskopen avvaktade slutet av Botolfs bannlysningsår, bevisar, att han stödde sig på just detta stadgande. Ty utomlands följde exekutionen efter en mycket kort frist, såvida den inte verkställdes omedelbart genom ett slags lynchningsförfarande [1].

Att ärkebiskopen lät fängsla Botolf hade naturligtvis intet stöd i lag, men var icke desto mindre tämligen självfallet. Det var ju enda sättet att oskadliggöra kättaren, hindra villomeningens kringspridande. Härutinnan följde han åter utländska förebilder. Fängelse kunde förekomma som alternativ straffpåföljd i kätterimål och hade av Gregorius IX rent av ställts i utsikt för alla kättare [2]. Denna strafform vann tydligen så småningom en viss position i det allmänna medvetandet på grund av dessa måls stora frekvens [3]. Om det kyrkliga ursprunget, sambandet med de fastor och botövningar, som voro förknippade med fängelsevistelsen, erinrar väl i dag som är den traditionella fångkosten [4]. Även härutinnan intar Botolf en särställning i svensk rättshistoria: Han är den första kända internen på vatten och bröd. [5] Det enda som för-

---

[1] Jfr H o l m q v i s t, a. a., sid. 316 samt H a u c k, IV, sid. 876 f.

[2] H i n s c h i u s *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten*, V, sid. 41.

[3] H o l m q v i s t, a. a. sid. 312. En sådan utveckling kan gott tänkas, alldeles oberoende av frågan om fängelsestraffets ursprung. B r u n n e r, *Deutsche Rechtsgeschichte*, II, sid. 592 ff tyckes se även fängelsestraffets ursprung i fredlösheten. Jfr H a g s t r ö m e r, *Om frihetsstraffen*, sid. 3 ff. (Ups. Univ. Årsskr. 1875).

[4] Därom påminnes man t. ex. genom följande föreskrift angående straffet för blasfemi, härstammande från Paris år 1429: »compellantur pane et aqua in carceribus ieiunare per VIII dies (et pro secunda paena duplicabitur)». H i n s c h i u s, a. a., V, sid. 554 not. 8. Jfr även följande not.

[5] Såsom karakteristiska för det kyrkliga intresset för fängelsestraff må ett par äldre danska fall här antydas. År 1213 uppmanade påven Innocentius III ärkebiskopen i Lund att hålla en person, som utgivit sig för biskop och legat, i beständigt fängelse på vatten och bröd: ipsum ... perpetuo carceri facias mancipari, pane doloris & aqua angustiæ sustentandum. Påven Honorius III skrev till samme ärkebiskop år 1218,

blir osäkert är, om han, liksom så mången av hans kontinentala meningsfränder, försmäktade i en klosterkällare — Sigtuna— eller förvarades i något av domkyrkans valv. Att han tydligen var föremål för omvändelseförsök och troligen kunnat undgå dödsstraffet genom att återkalla sin kätterska åsikt, har tidigare framhållits.

Vid dessa försök hade man ju bl. a. sökt skrämma Botolf med att ställa bålet i utsikt. En och annan kommentator har härav dragit slutsatsen, att Botolf även blev bränd å båle[1]. Då det i själva verket är av ett visst intresse att veta, om ett kättarbål flammade i Sverige anno mundi 1311, skall jag till sist söka fastställa exekutionssättet.

I de längre hunna länderna på kontinenten hade den världsliga rättvisan småningom stannat vid bålet såsom den för kättare föreskrivna straffarten. Vid valet av denna exekutionsform hade även kyrkliga synpunkter varit av betydelse. Så hade påven Lucius III år 1184 med en hänvisning till Johannes evangelisten, 15 kap., 6 v., förklarat bålet vara den straffart, som särskilt anstod heretikerna »enligt gudomliga och mänskliga lagar samt allmän sedvänja»[2]. När kejsar Fredrik II på 1220-talet utfärdade stadganden, som föreskrevo bålet för kättare, så endast bekräftade han rättsbruk, som redan tidigare vunnit allmänt insteg[3].

I svensk medeltidsrätt var bålet ett ingalunda okänt begrepp. Men vid bedömandet av denna exekutionsforms tillämpning som avslutning på Botolfs kätterimål får man ej sluta ögonen för en

att munkar, som frånträtt klosterlöftet, skulle hållas i strängaste förvar — sub gravi custodia coartare — intill dess de återtagit dräkten. *Dipl. Suec.*, I, sid. 174, 195, — Även den i *Diarium Wazstenense* år 1442 omtalade kättaren Hemming hölls fängslad, tills han återkallade: ad carcerem condempnatus, ibique jejuniis confectus revocavit omnes articulos. *Script. rer. Suec.* I, sid. 158 f.

[1] Liljegren förser t. ex. ärkebiskopens brev i Diplomatarium Suecanum med inledningen: »Ärkebiskop Nils i Upsala dömer kättaren Botolf av Östby i Gottröra socken till bålet.»

[2] Johannes evang. kap. 15, v. 6 innehåller en del av Jesu avskedsord till sina lärjungar, så lydande: »Om någon icke förbliver i mig, är han utkastad, såsom grenen, och förtorkad, och man samlar dem tillhopa och kastar dem i elden, och de brinna.»

[3] Jfr Holmqvist, a. a., sid. 314 f; Hauck, IV, sid. 878 f.

alldeles tydlig utvecklingstendens ifråga om dess popularitet under olika tidsskeden. Bålet blir nämligen allmännare mot slutet av medeltiden. Det är okänt i många av de äldsta rättsurkunderna, nämligen i både äldre och yngre västgötalagen, dalalagen och gottlandslagen. Det nämnes en enda gång i östgötalagen — *i* edsöresbalken — samt ingår i ett par stadganden i upplandslagen ävensom övriga svealagar, förekommer en gång i bjärköarätten samt i landslagens parallellstadganden till upplandslagen, för att slutligen enligt stadslagens och Kristoffers landslags högmålabalkar framstå som den vanligaste exekutionsformen vid kvalificerat dödsstraff för kvinna. Att utvecklingen gick i denna riktning, understrykes ytterligare därigenom att några yngre handskrifter av upplandslagen och landslagens äldre redaktion upptagit denna straffart på ställen, där den icke förekommer i resp. textkodices, samt att senare tillkomna, i vissa handskrifter av Kristoffers landslag upptagna stadganden likaså hota med bålet [1].

Men huru var det i Uppland i början av 1300-talet? Upplandslagen föreskriver bålet i tvenne fall — för mordbrand och »förgörning», d. v. s. skadligt utövande av trolldom. Vad det förra fallet beträffar, är talionen här ju tydligt framträdande och ger straffet karaktär av en ganska naturlig hämnd. Det senare synes

---

[1] Då de svenska dödsstraffen ännu icke blivit slutgiltigt behandlade, vill jag här ge en utredning av bålets användning i svensk medeltidsrätt. Straffet att brännas å bále drabbade alltså mordbrännare som gripits på bar gärning (Östg. eþs. 31; Uppl. vb 25; WM II bb 25: 1; Häls. vb 20; M. Eriks. Landsl. hm 10; Stadsl. hm 9; Krist. hm 11) samt för övrigt i allmänhet endast kvinna, som genom förgiftning eller utövande av trolldom varit vållande till någons död (Uppl. mb 19 pr; Söderm. mb 32; WM II mb 16 pr; Bjärk. 36: 1; ME Landsl. hm 12 pr; Stl hm 4 pr, 11 pr, 2, not 63, 64; Krist. hm 6, 15: 1) ävensom i sen tid kvinna, som förövat mord under särskilt försvårande omständigheter (Stadsl. hm 1; Krist. hm 1) eller mördat barn, föräldrar (Stadsl. hm 2 pr) eller äkta make (Krist. hm 2), sin husbonde eller hans hustru (Stadsl. hm 8 pr; Krist hm 10 pr); därjämte ådömdes straffet, ehuru rätt sällan, kvinna för bigami (Stadsl. hm 3; ME Landsl. hm 4 not 35; jfr Krist. hm 5 pr not 53) samt i mycket sen tid för incest (Krist. add. F. I.). I de flesta fall var stegling det straff, varav mannen drabbades för motsvarande brott. Som alternativt straff nämnes bålet någon gång vid sidan av straffet att levande begravas för crimen bestialitatis (Söderm. kb 15: 1; Krist. hm 14; Uppl. kb 15: 8 not 83). Även självspillingen skulle *til scogs föras oc i baale brennas* enligt ett enstaka sentida stadgande (Krist. hm 4).

åter stå i ett visst samband med det kyrkliga nitet för beivrandet av trolldoms- och förgörningsbrottet. Man torde sålunda redan nu kunna iakttaga en viss förknippning mellan bålet och brott av mer eller mindre »kyrklig» art. Och att man i Sverige höll sig å nivå med kättarförföljelserna framgår ju av det straffhot varmed man försökte påverka Botolf.

Men härtill inskränkte sig också betydelsen av detta tal om bålet. Av många skäl kan nämligen denna exekutionsform icke hava kommit i fråga i vårt fall. Dels kunna vi ju icke räkna med en större ursprunglig benägenhet att döma till bålet på Botolfs tid och bland hans »landsmän», dels åter har svensk medeltida rättspraxis nästan undantagslöst reserverat denna strafform för kvinnor i sådana fall, där män skulle steglas. Slutligen ha vi ju ärkebiskopens direkta antydan, att Botolf överlämnades åt den världsliga armen att straffas *enligt lag*. Och upplandslagen innehåller en mycket tydlig anvisning i det stadgande, som här kommer i fråga: »Då skall åt konung tillsägas, och konung äger låta avrätta honom *med svärd.*» Vi kunna alltså enligt min tanke lugnt avskaffa detta förmodade kättarbål.

Vad som enligt min mening sålunda framgår genom ett närmare studium av Botolfs kätteriprocess är följande. Hans villomening höjer sig vida över den svenska medeltidens tankevanor. Med de stora utländska kätterierna har den intet samband. Den har framgått ur ett rent intellektuellt behov att fatta den år 1215 påbjudna förvandlingsläran, vars inarbetande i Sverige vi naturligast förlägga till tiden omkr. år 1300. Själva rättegångsförfarandet tyder på kännedom om de kontinentala inkvisitionsmetoderna, liksom ju även specialisterna på området, dominikanerna, anlitades för ändamålet. I motsats till förfarandet i de flesta kontinentala kätteriprocesser exekverades dödsstraffet icke omedelbart, utan iakttogs upplandslagens föreskrift om ett års tredska i bannet. Ej heller var exekutionsförfarandet det på kontinenten övliga, utan det i inhemsk lag stadgade. Vid sidan härav ha vi konstaterat ett par nyheter i svenskt rättsliv: ett fullt modernt vittnesförhör samt fängelsestraff.

Avslutningsvis kunna dessutom ett par allmännare reflexioner göras. Av kätterimålens frekvens synes man kunna draga

vissa slutsatser om ett folks fallenhet för självständigt tänkande i religiöst hänseende. Om betyget i så fall skulle bli nedslående för medeltidens svenskar i gemen, skulle Botolfs närmaste »landsmän», upplänningarna, tack vare honom ha något försprång. Och att upplänningarna faktiskt voro mera intresserade av sådana frågor kan även ha sin naturliga förklaring. Var, om ej i ärkestiftet, skall man vänta sig ett livaktigt intresse för de centrala religiösa spörsmålen. Närheten till Uppsala och Sigtuna är också nog att förklara det religiösa nit, som tyckes hava utmärkt Botolfs hembygd i trängre mening. Ett par betecknande drag av S:t Eriks dyrkan anföras i de sparsamt bevarade källorna. År 1294 åkallade kyrkoherden i Gottröra helge Erik vid en skogsbrand, som hotade prästgården; straxt vände sig vinden och förde lågorna från prästens hus. En präst i Närtuna på 1290-talet, som påskdagen mistat sitt mål, återfick det på S:t Eriks dag, sedan han åkallat detta helgon[1]. Och gäller det en fördjupad religiös känsla har Botolfs hembygd det verkligt stora exemplet att uppvisa. Ett par mil från Gottröra ligger Finsta. Den heliga Birgittas fader, upplandslagmannen Birger Persson, kan knappast hava undgått att i något avseende taga befattning med Botolfs mål, åtminstone i dess sista skede, då det överlämnades åt den världsliga rättvisan. Är det för djärvt att antaga, att den åttaåriga flickan fick höra talas om Botolfs kätteri och avrättning, och att hennes tidigt utvecklade religiösa fantasi rätt grundligt sysslade med detta enastående fall?

Någon brist på representanter för det religiösa känslotänkandet rådde det sålunda ej i Botolfs hembygd. Botolf själv är en värdig företrädare för en mera intellektuellt inriktad religiositet.

[1] Fant, *Uppsala ärkestifts herdaminne*, II, sid. 341.

Meddelanden och Aktstycken.

Erik den heliges korståg till Finland.

(Ett nytt uppslag.)

Av

HANS TOLL.

Trots allt vad som hittills skrivits rörande Erik den heliges korståg till Finland, har man icke kommit till något slutligt resultat i frågan. Då denna intimt sammanhänger med problemen angående Eriks kungaväldes verkliga omfattning och angående hans regeringstid, skall jag samtidigt även beröra dessa två frågor.

Vad då den förstnämnda beträffar, ställer Västgötalängden[1] honom såsom *svensk* konung emellan Sverker den förste och dennes son Karl. Denna uppgift strider mot två tidigare: Den ena av Saxo[2], som ej omnämner Erik alls, och som säger, att Karl efterträdde sin fader som svensk konung. Den andra utgöres av en bulla av påven Innocentius III av år 1208[3], uti vilken denne återgiver en berättelse av Sverker den andre, att efter farfaderns död blev fadern »enhälligt tagen till konung av folket». — Dock måste sägas, att, även om Västgötalängden här skattar åt sin oförmåga att skilja på de tre begreppen: *svensk* konung, *svea*konung (och *västgöta*konung),[4] så har dess författare dock kunnat (felaktigt) bibringas denna sin uppfattning genom nedanstående två uppgifter, som till och med lett den annars i denna fråga så hyperkritiske arkeologen Stjerna[5] på villospår. *För det första* giva nämligen de s. k. »Narratiuncula monasterii Vitskolie» samma titel åt Erik som åt Sverker den förste, nämligen »rex Suecie». Berättelsen föreligger emellertid numera endast uti en mellan åren 1588—97 gjord avskrift av en år 1508 (eller 1408) gjord kopia, under det att

[1] Så kallar jag för korthetens skull den kungalängd, som är införd som bilaga i en avskrift av den äldre Västgötalagen (*S. R. S.* I.).

[2] *Historia danica* XIII, 65, XIV, 713 (*S. R. S.* III, sid. 94, 97).

[3] *D. S.* n:o 135.

[4] Se: Toll, *Levene och Hum* [*N. o. B.* 1925].

[5] *Erik den helige* (Lunds universitets årsskrift 1898).

själva archetypen kan hava utskrivits först efter en långvarig muntlig tradition[1]. I varje fall möter här intet hinder att med stöd av bl. a. förenämnda sakförhållanden rörande Erik taga beteckningen: »Suecia» i dess stundom förekommande betydelse: »Svealand»[2]. För övrigt bör sägas, att Eriks där angivna ursprungligt fientliga hållning gent emot munkarne i Varnhem, rörande vilken vi endast besitta denna hans motparts berättelse, gott kan vara en efter laga dom åstadkommen laga förrättning, i vilken han — sveakungen — uppträtt som privatman bevakande sin gemåls antagliga[3] äganderättsförhållanden. — *För det andra* föreligger verkligen en vid första påseendet urkundlig uppgift, vilken, om den vore riktig, skulle i viss mån stödja Västgötalängdens uppfattning. Emellertid skall här för första gången påpekas, att den grundar sig på en från obekant håll gjord *förfalskning*, om vilken jag nu går att i korthet tala. Uti ett odaterat pergament[4] med till synes nära samtida minuskler giver »Ericus, sueorum rex» (Erik Knutson) till cisterciensermunkarne i Nydala som gåva en tredjedel i en viss häradsallmänning, så som den förut skänkts av: — — — »pdcessores mei *S. E. K.* & Kanut. atq. Sverco»[5]. Urspr. stod här: » » *SVERKO* » » » » , något som framgår av den tydliga åverkan, som detta ställe av pergamentet varit utsatt för, och som sålunda till följe exceptionella sakförhållanden kunnat huvudsaklingen inskränkas till borttagandet av initialbokstäverna: »V», »R» och »O», samt ditsättande av punkter i stället[6]. *Uti precis samma angelägenhet och till samma parts nackdel föreligga i denna långvariga strid mellan klostret och Östbo häradsbor*

---

[1] Se härom G e r t z, *Scriptores minores Historiae Daniae* 1. sid. 138 f. f.

[2] Se i dessa frågor T o l l, *Svitjod.*

[3] Vilken uppgift än som är riktig rörande Eriks gemåls härkomst, har hon synbarligen fått egendomar i Västergötland efter en viss kvinna med namnet Sigrid.

[4] *D. S.* n:o 139.

[5] Därest även Sverker den förstes namn före förfalskningen varit stavat i stället för med »K» med »C», har förfalskaren satt en lodrät stapel bakom detta »C» och dymedelst ändrat det till en lämpligare initial för »Karolo».

[6] Till följe den ytterst lokala förfalskningsåtgärden, kan det tjocka pergamentet icke konstateras hava på annat sätt lidit, än att det tydligt framgår av bokstävernas nuvarande utseende på ifrågavarande ställe. Antagligen har åtgärden bestått i borttvättning, ty pergamentet har där en tydlig utvecklad buckla. Bokstäverna i det första ursprungliga »Sverko» äro en obetydlighet högre, smalare och spensligare. Synbarligen har grunden härtill varit den, att Nydala kloster anlades under Sverkers regering. (Det var nämligen brukligt att på liknande sätt beteckna sådana personer i urkunder). (Se *O. S.* n:o 281).

andra redan konstaterade förfalskningar[1]. Pergamentet i fråga hade sålunda här icke Västgötalängdens konungaföljd från Sverker I t. o. m. Sverker II, utan endast ett omnämnande av tre konungar som tidigare donatorer nämligen Sverker den förste, Knut och Sverker den andre. *Erik den helige omnämndes sålunda i själva verket ej i pergamentet.* — Till på köpet har detta aldrig haft karaktären av urkund. *I ursprungligt skick* har det varit *ett utkast,* å vilket man önskat, *men ej fått* Erik Knutsons bekräftelse. *Ty hans sigill har aldrig vidhängts detta*[2]. Förfalskningen åter kan hava verkställts långt senare[3]. Och möjligt är, att *just denna* bibragt Västgötalängdens och efterföljande författare deras åsikt om Erik som svensk konung, då detta ännu mot vår tid varit fallet.

Efter detta återstår det oss att anteckna följande: a) Sverres saga[4] kallar honom: »Erik sveakonung Jatvards son, som vilar i skrinet i Svitjod i Uppsala». b) En påvebulla (1191—93) säger rörande »K(nut)[5] rex sueorum» att »hans fader, ryktbar i åminnelse dödats av sina fiender». c) Ett odaterat brev[6] av denne samme Knut, däri denne kallar sig själv, »rex sueorum, filius Hericis, *iti*dem regis» talar alltså om, »svearnes konung, son till Erik *jämväl* konung.» Däremot utsäges sålunda ej här, inom vilket område Erik beklädde kungavärdigheten. — Jag slutar med att säga, att denna min korta utredning torde vara övertygande för uppfattningen, att Erik varit sveakonung utan att vara svensk konung.

Jag går nu att söka fyllestgörande lösa det andra problemet, nämligen: långvarigheten av hans regeringstid. Det skall då först med styrka påpekas, att ingen av de tre källorna: Västgötalängden, Registrum Upsaliense eller »Svenska kungalängden intill år 1333» säger något därom, det är först den såsom källa till största delen oanvändbara »Erikslegenden»[7] som dels berättar, att han dödats år 1160, dels talar om hans tioåriga regeringstid. Det förstnämnda påståendet måste i

---

[1] *D. S.* n:o 217 samt brev i *R. A.* av den 13 jan. 1268, med beteckningarna: A. 3. X. 1. 44, A6, A. 1. 13, A 3 × I, 41; vidare *D. S.* n:o 902, 1527, 1528, 1530, 3414, 3890; slutligen Hildebrand, *Svenska Sigiller under medeltiden* 3. 16.

[2] Pergamentet har visserligen en skåra i underkanten, avsedd för vidhängande sigill, men denna skåra är ej uttänjd genom förut befintliga trådar eller smal pergamentsremsa.

[3] Möjligen har pergamentet presterats som »bevismedel» i den senare tvisten i samma angelägenhet. (Se *D. S.* n:ris 217, 294, 300).

[4] Särskild vikt bör man lägga härå, då Sverre, som var Eriks svärson, själv genomläst sin saga.

[5] *D. S.* n:o 825.

[6] *D. S.* n:o 70.

[7] *S. R. S.* II, s. 270—77.

alla händelser vara riktigt, ty det stämmer med vad vi känna om Magnus Henrikson, »sveakonung».[1] Det andra åter skulle alltså utvisa, att Erik år 1150 *börjat regera som sveakonung*. Detta är otänkbart efter vad ovan sagts. Ty då bevisligen Sverker I mördades år 1156, återstår endast c:a fyra års regeringstid för Erik — — — *som konung*.

Innan jag går att visa, hur »Legendens» misstag kan hava uppkommit, skall jag påpeka, att uti nyssberörda fall hava vi en viss ledning uti Sverker den andres ovannämnda förklaring till påven. Det säges däri, att efter Sverker den förstes död hans son — — — »ej måttligt hyste förtroende till dem, vilka han glömsk av deras brott tagit emot, men vilka, förgätande den tro och den ed, som de mot denne förbundit sig till, därefter dödade honom.» Av slutmeningen framgår ju visserligen tydligt, att med desse menas i första rummet Knut, men, då vi av annan källa veta, att denne under Erik den heliges regeringstid var minderårig[2], har synbarligen med ovannämnda uttryck menats även Erik den helige själv. Dennes »brott» kan då ej gärna hava bestått i annat, än att han upphöjts till sveakonung av svearne samt att detta av Karl tolererats[3]. Tyvärr kan denna uppfattning icke stödas genom Karls titulatur. Ty efter Sverker den förstes död möta vi ingen svensk konung med fullt utskrivet förnamn förr än år 1164[4] — alltså fyra år efter Eriks död —, då Karl kallas för: »rex sueorum et gothorum». — Ej heller utav omskrifterna å Karls två sigill få vi någon ledning. Ty även om Peringskölds kompletteringar av de förstnämnda äro riktiga, så vidhänga sigillen [majestäts- och kontrasigill] först en urkund av nyssnämnda år 1164.[5]

När vi nu ur de tre längderna antecknat oss till minnes det nyssnämnda, samt därtill lägga, att den första av dessa meddelar, att Erik blev »usine brat af daghum takin», så böra vi, synes det mig, efter allt vad som här påpekats, anse, att Erikslegendens författare härvidlag råkat ut för något missförstånd. Olika eventualiteter kunna där-

---

[1] Isländarne (Inge Haraldsons saga och Heimskringla) (Håkan Herdebreds saga) berättar om Orm kungsbroder, att han flydde till sin halvbroder Magnus, svenkonung i Uppsala på tid, som böra vara år 1161.

[2] *D. S.* n:o 825.

[3] Det är i så fall ej att undra över, att Erik icke omnämnes vare sig av Saxo eller Snorre, då detta var en *inrikes* revolutionerande händelse utan samband med deras länder. Annorlunda ställer sig saken *för Saxo* i fråga om Magnus Erikson och Magnus Henrikson, som bägge voro två pretenderande danska prinsar, och *för Snorre* beträffande den sistnämnde, på grund av hans ovannämnda norska förbindelser. (Isländaren nämner visserligen i förbigående Magnus Nilsson, men endast emedan han var son till Magnus Barfots änka).

[4] *D. S.* n:o 49, 50.

[5] *D. S.* n:o 51.

vid tänkas. Den sannolikaste torde vara följande: »Uti en *första* kronologi (816—1263)[1] säges det följande: »MCLX passus beatus Ericus, XV kalendarum junii —». En *andra* (826—1416) framhåller:[2] »MCLX — — Eodem anno sanctus Ericus, rex sueciae Upsalie martyrium passus est regni suo decimo — —». I denna har legendbildningen gjort raska steg, då Erik omnämnes både som »sanctus» och »martyr». Och under det att man i den första ännu icke tyckes hava känt hans regeringslängd, torde man här hava öst ur någon källa mellan år 1263 1416. En *tredje* kronologi (830—1430)[3] kan antyda för oss, hur man tidigare uppnått ett »resultat» härvidlag. Det säges nämligen här: »MCLX. Passus est beatus Ericus *rex et martir Upsaliensis anno regni suo X* XV kalenderum junii — —.» Som läsarne se, äro här de av mig kursiverade orden inskjutna uti den annars ordagranna lydelsen av ovanciterade *första* kronologi. Man tycks här hava begagnat den *i datum* förekommande romerska siffran: »*X*» samt avsiktligt eller oavsiktligt *dubblerat denna*, varigenom man *uppnått denna siffra även för regeringstiden!* På detta synes alltså hänga hela det påstående om Eriks tioåriga regering varom så mycket bläck flutit!

Att man verkligen, på den tid då den första kronologin skrevs, ej kände mer om Erik än vad som i denna sägs, och att man *då* räknade honom varken som »sanctus» eller som »martyr», framgår dessutom av följande omständigheter: *Primo:* Uti det s. k. Vallentunakalendariet, vilket å sista sidan har årsbeteckningen 1198, och som anses icke kunna vara avsevärt yngre[4], är »Hericus rex» fullständigt ranglös bland »helgonen» och har ej fått sin dag genom ett kors utmärkt som festdag. *Secundo:* Uti Västgötalängden talas varken om helgonskap eller martyrskap, utan endast därom att järtecken skedde vid hans grav. Det är synbarligen dessa, som — i likhet med hos Olov och Knut den helige — uti nyssberörda avseende drivit fram senare tids uppfattning. Att denna icke kunnat komma till stånd, så vida Erik icke gjort sig känd för kristligt sinnelag under livstiden, är tydligt. Som yttring av denna räknar jag hans korståg till Finland. Vi finna det omnämnt, förutom i Erikslegenden, även uti »Registrum Upsaliense», något som just från denna stad verkar betydelsefullt. Måhända försvagas *å ena sidan* intrycket härav genom det sakförhållandet, att korstågsnotisen där nämnes först efter berättelsen om Eriks död och järtecken, ävensom därav att Erik där kallas för »sanctus». Uppgiften kan vara en senare tillsats till registrets tydliga kompilation av Västgötalängdens meddelanden om Erik och föranlett därav,

[1] *S. R. S.* I. n:o XV (sid. 48).
[2] *S. R. S.* I, n:o XVI (sid. 50—51).
[3] *S. R. S.* I, n:o XVII (sid. 61).
[4] Se härom S. Weibull, *Erik den helige* (*Aarb. N. O. H.*, 1917 sid. 101—2).

att korståget icke företogs av Erik som sveakonung. Men *å andra sidan* möter oss i registret ett förtydligande av nyssnämnda längds berättelse om Eriks dödssätt genom att det säges, att han blev slagen *i en strid* vid Upsala. Detta verkar som ett återgivande av en gammal självständig tradition i Uppsala och stöder i så fall korstågsuppgiften.

Emellertid har Kustavi Grotenfelt skrivit en uppsats [1], uti vilken han på anförda, delvis urkundliga skäl hyllar åsikten, att korståget verkligen ägt rum. Därom är jag fullt ense med författaren. Men då min uppfattning i vissa andra avviker från dennes, skall jag därom nu något tala för att på så sätt söka få även fram en möjligt klarare bild av Eriks personlighet och verksamhet.

Detta angår *först* det kategoriska uttalandet, att Uppland varit Eriks »hemlandskap». Jag skall då fästa uppmärksamheten å följande fyra odaterade urkunder: *Den första* [2] är en av ärkebiskop Stephan åstadkommen förlikning rörande en donation till cisterciensermunkarne i Wiby (nära Sigtuna), varvid som vittnen nämnas bl. a. konung Karl, Ulv jarl och Colo de Sco. *Den andra* [3] utgör konung Knuts bekräftelse på munkarnes äganderätt till dessa gods jämte en del andra uppräknade vilkas fångesmän — däribland Colo de Sco som donator — nämnas. *Den tredje* [4] är en byteshandling, varigenom konung Knut tillbyter sig detta Wiby av munkarne, »som här förut bodde» mot det, att han giver dem »Seby i Julotta» med allt därtill hörande. Som vittnen nämnas här bl. a. Joarus (Erik den heliges broder) och Colo de Sco. *Den fjärde* [5] utgöres av konung Knuts brev, genom vilket han underrättar invånarna i (församlingen) Julotm därom, att såväl *hans bostad* (»mansio mea») i Juloth som allt därtill hörande, vilket förutvarande konungar (»reges qui ante me fuerunt») erhållit, dels försålts, dels donerats av honom med beständig äganderätt till de munkar, »som där tjäna», vartill läggas två intill kapellet liggande ägoområden, vilka prästen uppodlat. Utan att här gå i detaljer skall påpekas, att det verkar synbarligen antagligt, att Ulv Jarl och Colo de Sco tillhört Eriks mödernesläkt, enär namnen tidigare burits av tvenne morbröder till denne (till vilka jag strax återkommer). Av allt att döma, skulle vi då hava i Juleta (Södermanland) Eriks fädernejord (jämte till konungar upplåtna Uppsala-öd gods) d. v. s. Seby med tillhörande, som ju möjligen kan sägas hava rymt *redan Eriks* huskapell, medan gården kunnat i generationer hava varit bostad för hans släkt. Genom bytet avstod Knut från denna gård (där sedan

[1] *Erik den helige och hans korståg till Finland* (*H. T. för Finl.* 1920, sid. 111 f. f.).

[2] *D. S.* n:o 51.

[3] *D. S.* n:o 63.

[4] *D. S.* n:o 64.

[5] *D. S.* n:o 68.

Säby (Saba) kloster i Juleta församling allt mer tilltog och slutligen år 1283 förvärvade *församlingens egen kyrka*) [1]. Men Knut erhöll i stället Wibys jordar i Uppland, som åtminstone delvis förut tyckes hava tillhört *hans faders möderne frånder*. Om detta är riktigt, skulle vi alltså hava att räkna med, att Erik Jedvardson snarare varit sörmländing och då av »*götisk stam*» [2], vilket i fråga om kristen tro kan hava berett honom en motvikt mot möderne släktens ursprungliga hedniska sinnelag.

När *därefter* Grotenfelt vill göra Erik till en sorts *bygdekonung* [3], som under Sverkers tid företog korståget, så hade kanske denna uppfattning av Eriks värdighet icke förekommit, därest min utredning rörande Eriks påstådda tio-åriga regeringstid dessförinnan förelegat. I själva verket är nu bortryckt varje grund till en ofta hyst åsikt, att konkurrens rått mellan Sverker och Erik om kronan. En sådan kan ej heller påvisas, och Erik har därför *för den sakens skull* kunnat begiva sig av på korståget, när det för övrigt passade honom.

Men om nu denne sistnämnde, så som författaren gjort antagligt, anfört detta korståg under Sverkers regering »år 1154 (möjl. 1155)» och sålunda förrän han blivit sveakonung, så måste det sägas, att han *har trätt Sveriges Rikes jarl i ämbetet, såvida naturligtvis han själv icke var denne jarl.*

---

[1] *D. S.* n:o 765.

[2] Se källa i ovanst. not 7.

[3] Som exempel på sådana nämner förf. Erik Årsäll *och* Kol. Han syftar synbarligen delvis på följande uppgift av Snorre: I samband med tiden för en av kung Nils i Danmark till Kung Sigurd i Norge riktad förfrågan rörande korståg till Småland säger isländaren, att i Sveaväldet »funnos konungar, som avkastat den kristna tron och upprätthöllo bloten såsom Blotsven och sedan Erik Årsäll.» Den senares livstid sätter Munch (Det norska folkets historia, II, sid. 669) till o. år 1120. Och Langfegdatal angiver en viss »Colr, Blotsveins sun, han colludu Sviar Eirik Araele». Uppgifterna förefalla trovärdiga, blott man aktar sig för att identifiera denne Kol med Sverkers bevislige fader med detta namn. — Vad nu angår denne Erik Årsäll *alias* Kol, möta vi uti en svensk kronologi (*S. R. S.* I, sid. 83) Erik den heliges moder Cecilia såsom dotter till Blotsven och syster till Ulv Jarl galla (om vilken jag talar längre ner i huvudtexten) och Chol. Även denna uppgift förefaller tillförlitlig, ty Blotsven, som dödades ung. år 1083, kan gott hava varit morfader till den år 1160 avlidne konung Erik. Och vi hava nyss sett dessa två namn, Ulv och Kol till synes upptagna av senare medlemmar av Eriks ätt. Att på grund av dessa sakförhållanden tro på en *senare* befintlighet av sådana bygdekonungar, blir endast en obevisad och osannolik hypotes, ty den som ett tredje exempel nämnda Ragvald Knaphövde var ju en regelrätt av svearne vald sveakonung, som dödades, när han ville antagas utan övlig ceremoni av västgötarna.

Vi hava om desse jarlar en mycket beaktansvärd uppsats av v. Törne [1], som visar, att åtminstone från jarl Guthorms tid desse ämbetsmän haft som åliggande just ledningen av krigshären samt beklätt värdigheten av »jarlar-hertigar av Finland.» Och när vi dela Tunbergs åsikt [2], att svenska kustlandet Roden stått i ledungsavseende under jarlens omedelbara ledning, samt att detta land varit Sveriges äldsta historiskt betygade jarladöme, så måste vi dock vänta, att vid ovannämnda sakförhållanden *en jarl lett detta av påven påkallade korståg.* Då ställer sig frågan: Vem beklädde under Eriks livstid denna värdighet? Något slutligt svar kan ej givas på denna fråga. Vi skola emellertid här något tala om de tidigast omnämnda Sveriges Rikes jarlar. Den förste efter Stenkil var i så måtto: Folke »Digre», som levde o. år 1100. Han var »rikesins forman» och »doo afbrat».[3] Han bör hava efterträtts av Blotsvens förenämnde son Ulv jarl galla [4]. Efter denne möta vi ingen jarl förr än sveakonungen Magnus Henriksons broder Ragvald, men denne har säkerligen varit en av honom tillsatt personlig jarl, som lika litet som Magnus kan hava beklätt någon värdighet för hela Sverige. Vi gå därför förbi denne Ragvald och stanna vid den »Ulv, dux regni», som uti två bullor av den 5 aug. 1164 [5] omnämnes hava hänvänt sig till påven uti en palliumangelägenhet, men som, påven ovetande, måste varit död när bullan avläts, enär hans efterträdare Guthorm redan år 1163 framträder som jarl.[6] Det är ej antagligt, att desse två med namnet Ulv varit en och densamme. Det skulle förutsätta, att en sådan jarl ännu vid minst c. 80 år utövat sitt ämbete. Härtill kommer, att Colo de Sco även bör vara en annan än Blotsvens son och ännu är i livet under Knuts regering. Att någon av desse två jarlar med namnet Ulv lett fälttåget mot Finland, kan ju vara möjligt. Men vid det sakförhållande, att det om Erik sägs, att »han wan först Finland till kristendomen», utan att det därvid av källan framgår, att det var som konung, böra vi, synes det mig, då Grotenfelts ovannämnda undersökningar rörande tiden för korståget synas riktiga, anse sannolikt, *att* efter Ulv jarl gallas död har Erik efterträtt sin morbror uti hans värdighet, *att Erik sålunda såsom riksjarl ledde korståget, att* han, efter sin under Sverkers livstid skedda återkomst därifrån, *upphöjdes till hertig av Finland* (efter vilken tid ämbetena som jarl och hertig stundom sammanfalla), *att*, vare sig han var frånvarande eller ej från Sverige, när Sverker

---

[1] Medeltidsstudier II (*H. T. f. Finl.* 1920).

[2] *Till Svearikets äldsta historia* (*Fornvännen*, 1920 sid. 148—66).

[3] *Erikskrönikan* (Ed. Klemming, v. sid. 233, 237).

[4] Se not 3 sid. 85.

[5] *D. S.* n:ris 49, 50, 51.

[6] Han avhämtade då Karl Sverkersons danska drottning och stod fadder åt danske prinsen Knut.

senare mördades och Karl blev svensk konung, han upphöjdes så småningom till sveakonung av svearne som erkänsla för hans verksamhet och bedrifter, vilka medförde, att man fann riksjarlens och hertigens panna efter korståget omstrålad av kristendomens och segerns dubbla gloria.[1]

Ett brev från general F. von Buxhœvden till krigsministern A. Araktschejev.

Meddelande av

CARL MAGNUS SCHYBERGSON.

Det brev från greve F. von Buxhœvden till krigsministern Araktschejev, som nedan avtryckes i översättning från ryskan, är publicerat i föreläsningar utgivna av Kejserliga sällskapet för Rysslands historia och fornforskning vid universitetet i Moskva, band I, 1858, misceller sid. 133—137.[2]

Buxhœvden var född 1750 och tillhörde en gammal livländsk släkt. Han deltog 1769—1770 i Rysslands fälttåg mot Turkiet och i kriget mellan Sverige och Ryssland 1788—90 samt kriget i Polen 1792. 1795 blev han styresman i Warschau och inlade som sådan betydlig förtjänst. 1803 utnämndes han till befälhavare över Östersjögebitet och generalguvernör över Estland, Kurland och Livland, ett ämbete som han innehade ända till år 1810 med avbrott för de perioder, då han var befälhavare i krig. 1806 var han befälhavare mot fransmännen, då han led nederlaget i Pultusk. I januari 1808 ställdes han i spetsen för den armé, som skulle inrycka i Finland. Från denna tid finnas omdömen om Buxhœvden av Napoleons ambassadör i St. Petersburg general Caulaincourt, vilka alla gå i förklenande riktning. Caulaincourt önskade, att kriget skulle föras med kraft och leda till ett infall i Sverige över Bottenhavet. En dylik uppgift fann han icke Buxhœvden vuxen. »General Buxhœvden», säger Caulaincourt i en rapport till Napoleon av $^{29}/_{1}$ 1808, »är icke ägnad att inge någon förtroende, han har utseendet och umgängessättet av en man, som är mer än medelmåttig; han ökar svå-

---

[1] Som senaste tillökning till Erikslitteraturen kan nämnas: Knut Nyblom, »*En folksägen om vår svenska flagga*» samt L. Stackell, »*Ur vår flaggas historia*» [*Vår Flagga*, Stockholm 1926].

[2] För översättningen har jag att tacka fil. dr K. A. Laurent.

righeterna i stället för att upphäva dem»[1]. Tre dagar tidigare, $^{26}/_{1}$ 1808, hade kejsar Alexander liksom halvt urskuldande yttrat till Caulaincourt: »Buxhœvden är ingen örn, emellertid finnes det ingen annan för detta företag, han har berett mig ledsamheter, behovet att gottgöra dem skall giva honom nit, han skall verka bättre än en annan till följd härav.» Caulaincourt förblir lika kritisk gentemot Buxhœvden under hela den tid denne var överbefälhavare.

Araktschejev utnämndes till krigsminister $^{25}/_{1}$ 1808, således kort före de ryska truppernas inryckning i Finland. Han hade haft en ovanlig karriär på den militära förvaltningens område. Han åtnjöt som bekant i hög grad kejsar Alexanders gunst; redan 1807 hade han erhållit rätt att utfärda befallningar med kraft av kejserliga ukaser och år 1809 ålades trupperna att visa honom kejserliga hedersbetygelser[2]. Såsom av det här meddelade brevet framgår, påtog Araktschejev sig i april 1808 provianteringen av de ryska trupperna i Finland norrut till Kuopio och i söder längs kusten sjöledes, till Borgå och Helsingfors, eventuellt till Åbo. Invasionsarméns förseende med livsmedel var en av den ryska militärförvaltningens svåraste uppgifter. Araktschejev synes ha nedlagt mycken möda på problemets lösande, även om han icke fullt lyckades bemästra svårigheterna[3]. Att märka är att den energiska krigsministern högt uppskattades av Caulaincourt; den franska ambassadören ansåg honom lämpad att giva kriget den avgörande karaktär, som han önskade. Redan i slutet av mars 1808 påyrkade han hos kejsar Alexander, att krigsministern skulle sändas till Åbo för att här förbereda övergången av Bottniska viken, varvid han skulle biträdas av en fransk fortifikationsofficer Deponthon[4].

Av allt att döma har förhållandet mellan Buxhœvden och Araktschejev redan under början av kriget gestaltat sig spänt. Buxhœvden

---

[1] *Les relations diplomatiques de la Russie et de la France d'après les rapports des ambassadeurs d'Alexandre et de Napoléon 1808—1812.* Publ. par le Grand Duc Nicolas Mikhaïlowitch, St. Petersburg 1905—1907, band I, sid. 83 o. 52.

[2] Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I und die Ergebnisse seiner Lebensarbeit,* Berlin 1904, sid. 74.

[3] P. van Suchtelen, *Kriget mellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809,* sv. övers. av R. F. G. Wrede, Stockholm 1835, sid. 27, not 1. — General von Stedingk skrev i en rapport till konung Gustav IV Adolf av 18 november 1807: »— — — jag inser ej, huru ryssarne skola kunna göra ett vinterfälttåg i Finland utan magasin, hvilka så vitt jag vet ej finnas där.» Se S. Clason, *Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon,* sid. 86. *Sveriges krig åren 1808 och 1809,* utg. av Generalstaben I. sid. 49, 52.

[4] Les relations diplomatiques de la Russie et de la France, II. sid. 17 ff, jmfr 41 ff. (Cit. A. Grade, *Sverige och Tilsit-alliansen,* Lund 1913, sid. 208 f.)

var som bekant närvarande vid Sveaborgs belägring och synes ha tillskrivit sig förtjänsten av det moraliska nedbrytningsarbete, som ledde till fästningens kapitulation[1]. Buxhœvden ansåg sig icke tillräckligt förnämligt dekorerad för fästningens intagande. Och hans framställningar om belöningar åt generalerna och officerarna lämnades av kejsar Alexander utan avseende. Överbefälhavaren underrättades härom i ett brev från Araktschejev, där det framhölls, att trupperna icke synnerligen bidragit vid fästningens erövring, utan att framgången var att tillskriva Buxhœvdens skarpsinne[2].

Sedan den finska armén under våren och sommaren ryckt söderut och särskilt sedan Rajevskij efter slaget vid Lappo den 14 juli tvungits till reträtt, blev Buxhœvdens ställning som överbefälhavare rätt kritisk[3]. Han begärde förstärkningar, men i samband härmed blev det fråga om en förändring av hela krigföringen.

I krigsbyrån i S:t Petersburg utarbetades en uppsats, som avsåg att för greve Buxhœvden utstaka en efter omständigheterna avpassad operationsplan. Den ryska överbefälhavaren skulle enligt denna gå försvarsvis tillväga, blott bibehålla redan vunna fördelar och draga ut på tiden för att hinna till oktober månad, då den annalkande vintern skulle möjliggöra avgörande operationer. Detta förslag, bakom vilket Araktschejev stod, sändes till Buxhœvden, men denne tillbakavisade det med kraft och lyckades vinna gehör hos kejsar Alexander. Kamenskij utnämndes till Rajevskijs efterträdare, och sedan han vunnit betydande framgångar i nordväst uppgavs krigsbyråns förslag helt och hållet[4]. Buxhœvden hade således i detta fall lyckats hålla krigsministern tillbaka.

Emellertid undergrävdes Buxhœvdens ställning som överbefälhavare fullständigt i oktober månad. Detta berodde på stilleståndet i Lochteå den 29 september 1808, varigenom de vid Oravais slagna trupperna påtagligen räddades.

Då underrättelsen om stilleståndet anlände till Petersburg, befann sig kejsar Alexander i Erfurt, där han rådplägade med Napoleon, och han hade befullmäktigat ministerkommittén att i hans frånvaro utfärda befallningar beträffande saker, som icke tålte uppskov. Araktschejev föreslog, att kommittén skulle hålla ett utomordentligt sam-

---

[1] Se Michailofski-Danilefski, *Beskrifning öfver finska kriget åren 1808 och 1809*, sv. övers., Tavastehus 1850, sid. 112 f.

[2] Michailofski-Danilefski, a. a. sid. 42.

[3] Buxhœvden anhöll t. o. m. hos kejsaren om sitt avsked, motiverande detta med den inre oro, som gripit honom efter hans hustrus död. — Brev från Buxhœvden till hans broder, Åbo 18 juli (g. st.?) 1808; utdrag publicerat i Hist. arkisto IX, sid. 253 f.

[4] van Suchtelen, a. a. sid. 151—155; Michailofski-Danilefski, a. a., sid. 79.

manträde, till vilket general von Knorring, som över huvud ställt sig mycket kritisk till Buxhœvdens operationer, skulle kallas. Så skedde, och ministerkommittén beslöt enhälligt i kejsarens namn giva Buxhœvden befallning att ofördröjligen uppsäga stilleståndet. Buxhœvden sökte förgäves försvara sin åtgärd. Sedan Alexander I i Erfurt fått rapport om saken, gillade han ministerkommitténs åtgärd och uttalade sitt missnöje med stilleståndet.[1] Den 19 oktober fick Buxhœvden definitivt befallning att uppsäga stilleståndet, vilket även skedde den 21[2]. Araktschejev hade härmed vunnit ett omedelbart inflytande på krigsoperationernas ledning. — Storpolitikens växlingar hade påtagligen avgjort saken. I Erfurt hade Napoleon tämligen otvetydigt lovat Alexander, att denne skulle få behålla Finland, varav ny aktivitet i krigföringen framkallades. Redan i oktober månad[3] hade Buxhœvden anhållit om avsked. Den 19 november avslöt han stilleståndet i Olkijoki, varigenom hela Finland intill Kemi älv kom i ryssarnas våld. I ett brev till Buxhœvden uttalade kejsar Alexander sitt skarpa ogillande av stilleståndet.[4] Den 22 i samma månad meddelade Caulaincourt i en rapport till Napoleon, att kejsar Alexander definitivt beslutat återkalla Buxhœvden, och i början av december mottog denne sitt avsked. »Det är general Knorring», skriver Caulaincourt, »en livländare, som ersätter honom». I en rapport av 9 december, säger han: »Herr von Buxhœvden har gjort flere dumheter än någonsin i Finland — — — — General Knorring, som ersätter honom, hör också till det tyska partiet, som paralyserar allt; konungen av Sverige är oppositionens hjälte.»[5] Det blev som bekant i själva verket icke Knorring utan Araktschejev, som gav anvisningarna för vinterfälttåget över Bottenhavet.

I det här publicerade brevet berör Buxhœvden till en början frågan om det under hans befälhavartid i Finland tagna krigsbytet.

Det bör framhållas, att inom den ryska militärförvaltningen en mycket stark korruption gjorde sig gällande; kejsar Alexander ingrep häremot.[6] Araktschejev har påtagligen med utgångspunkt i dessa förhållanden velat ställa Buxhœvden till rätta. Med stöd av de till krigsministeriet ingångna uppgifterna har Araktschejev i den skrivelse till

---

[1] Nicolas Mikhaïlowitch, *L'empereur Alexandre Ier*, tom II, sid. 257, St. Petersburg 1912.

[2] Se för ovanstående Michailofski-Danilefski, a. a. sid. 105—107, 111—113 o. 123.

[3] G. st. Michailofski-Danilefski, a. a. sid. 134.

[4] Michailofski-Danilefski, a. a. sid. 133.

[5] *Les relations diplomatiques de la Russie et de la France* II, sid. 375 o. 388.

[6] Se Schiemann, a. a., sid. 437.

Buxhœvden, varpå dennes brev utgör svaret, velat påvisa, att endast en del av det under dennes överbefälhavartid i Finland som krigsbyte tagna krutet kommit kronoförvaltningen till handa. Med anledning härav ger Buxhœvden, åberopande sig på underbefälhavares rapporter, som han enkom bevarat i syfte att kunna tillbakavisa anklagelser av denna art, en del uppgifter om storleken av de krutförråd, vilka tagits år 1808 i Finland. Hela krigsbytet i krut under hans överbefälhavartid i Finland anser Buxhœvden utgöra 13,677 pud, d. v. s. 230,329 kg, en siffra vida större än den av Araktschejev angivna (114,660 kg).

Av särskilt intresse äro Buxhœvdens uppgifter om det på Sveaborg anträffade krutförrådet. Frågan om kruttillgången hade ju varit av avgörande betydelse för fästningens öde.[1] Buxhœvdens meddelanden äro detaljerade och bygga, enligt vad han säger, på en honom tillställd specialrapport. De avvika väsentligen från de i krigsministeriets ägo befintliga uppgifterna, på vilka Araktschejev stöder sig. Buxhœvdens uppgifter ha hittills icke blivit observerade av den krigshistoriska litteraturen. — I Araktschejevs brev till Buxhœvden hade framhållits som särskilt graverande, att av det på Sveaborg tagna krutet, som enligt officiellt tillgängliga uppgifter utgjorde 3,800 tunnor[2], endast 3,000 pud (d. v. s. 49,140 kg) »in natura» faktiskt förefanns. Vilken kvantitet de av Araktschejev omtalade 3,800 tunnorna representerat är icke möjligt att fastställa, då vi icke veta, vad han ansett varje dylik tunna innehålla. — Buxhœvden svarar emellertid med stöd av den förteckning över krigsbytet på Sveaborg, som insänts till honom och som han säger sig bilägga brevet i kopia, att på Sveaborg anträffats 1,020 tunnor krut, och han framhåller, att varje tunna ansågs innehålla ca 3 pud. Hela förrådet skulle således ha uppgått till 50,123 kg. Men i krigsbytet på Sveaborg ingick även, framhåller Buxhœvden, 12,173 kanonladdningar; krutmängden i dessa laddningar uppskattar han till 2,173 pud eller 35,594 kg. Hela det på Sveaborg anträffade krutförrådet skulle alltså ha utgjort ca *85,717 kg*, vartill emellertid kom något krut, som åtgått till reparation av bomber, granater etc.

Vid ingåendet av konventionen om Sveaborgs villkorliga kapitulation beräknade man i fästningen krutförrådet till 1,502 centner (63,840 kg), vartill kom färdiggjord ammunition om 10 skott per kanon (ca 282 centner eller 11,985 kg).[3] Hela kruttillgången skulle alltså ha uppgått till ca 75,825 kg. Som synes har i de till Buxhœvden insända

---

[1] *Sveriges krig åren 1808 och 1809*, utg. av Generalstaben del. 2, I, sid. 280.

[2] van Suchtelen (a. a. sid. 62) uppger 3,000 kärl krut, Michailofski-Danilefski (a. a. sid. 42) 3,000 tunnor.

[3] Se O. Cronstedt, *Sanna upplysningar etc.*; jmfr *Sveriges krig åren 1808 och 1809*, del 2, I, bil. 50 o. 52.

uppgifterna krutförrådet på Sveaborg beräknats ungefär 10,000 kg högre.

Några närmare uppgifter om krutförrådet på Svartholm vid fästningens kapitulation, finnas icke anförda i litteraturen. Buxhœvden säger emellertid, att på Svartholm som krigsbyte av ryssarna togs 800 tunnor krut med en vikt av 2,000 pud (32,760 kg) och 821 kanonladdningar med ca 206 pud (3,374 kg) krut.

Buxhœvden vill icke ingå på frågan, varpå det berott att endast en del av det krut, som tagits såsom krigsbyte i Finland under hans överbefälhavartid, blivit tillställt kronoförvaltningen. Han framhåller emellertid, att under striderna mångahanda omständigheter kunna förekomma, som hindra ett exakt angivande av krigsbytets omfattning. En del av krigsbytet kan komma till användning omedelbart, en del kan återtagas av fienden etc.; rapporterna måste således alltid bli något missvisande. Under alla förhållanden vill Buxhœvden fritaga sina underbefälhavare från varje ansvar.

I senare delen av sitt brev övergår Buxhœvden till att beröra ett försök i egendomlig form, som Araktschejev gjort i syfte att förmå honom att avlägga redovisning. Detta tangerar kärnpunkten av konflikten mellan Araktschejev och Buxhœvden. Buxhœvden säger i sitt här publicerade brev, att han sett ett nummer av St. Petersburger Zeitung, där Araktschejev låtit införa en kungörelse ställd till köpmannen Kossakovski, vilken fört proviant till magasinen i Lovisa och sedermera transporterat den från Helsingfors till Åbo; i kungörelsen hade Kossakovski uppmanats att för likvidering vända sig till f. d. överbefälhavaren över armén i Finland, generalen Buxhœvden, av vilken krigsministern ännu icke fått mottaga någon underrättelse om skulderna.

Buxhœvden ser i denna åtgärd ett tydligt vittnesbörd om Araktschejevs personliga ovilja gentemot honom. Han hänvisar till överenskommelsen mellan Araktschejev och generalproviantmästaren, enligt vilken krigsministern skulle handha provianteringen av trupperna i norr upp till Kuopio och längs södra kusten sjöledes till Borgå och Helsingfors, eventuellt till Åbo. Om denna överenskommelse, som kejsaren bekräftat, hade Araktschejev tillsänt honom ett egenhändigt meddelande. Då Kossakovskis leveranser ägt rum inom den angivna rayonen, måste Araktschejev själv svara för hans likvid.

Beträffande arméns proviantskulder i allmänhet framhåller Buxhœvden, att kejsaren i en till honom riktad ukas av den 20 november (8 november g. st.) anbefallt honom att direkt inför honom framlägga uppgifterna om skulderna. Denna ukas har publicerats samtidigt med att det definitiva beslutet fattades om Buxhœvdens avlägsnande från överbefälhavarplatsen; därom gav ju Caulaincourt meddelande åt Napoleon den 22 i samma månad. Märkligt är att Michailofski-Danilefski (a. a. s. 136) säger, att general Knorring i december månad

anlände till Uleåborg »och emottog armén av Greve Buxhœvden, som blivit förbjuden att från Åbo återvända till Petersburg förr än han avgivit redogörelse över alla av krigsbefälet gjorda skulder och de kronomedel, som blivit honom tillsända under den tid han innehaft överbefälet i Finland.» Man torde med kännedom om det här publicerade brevet ha rätt att förutsätta, att sistnämnda befallning tillkommit på Araktschejevs initiativ. Buxhœvden hänvisar nu till att han inför kejsaren avlagt redovisning. Araktschejev har föga nog varit okunnig härom, men han har velat tvinga Buxhœvden att inlägga redovisningen i krigsministeriet. Av Araktschejevs uppträdande drar Buxhœvden slutsatsen, att denne velat ställa sig på kejsarens plats, tillvälla sig en maktfullkomlighet, som icke tillkom honom. Och gentemot Araktschejev, som närmast varit verksam på militärförvaltningens område, hävdar Buxhœvden den aktivt verksamme fältherrens integritet.

Buxhœvdens brev, daterat enligt gammal stil den 13 september 1809, är av följande lydelse:

Ers Excellens har genom sin skrivelse gjort mig underkunnig därom, att Ni uti min Hans Majestät förelagda förteckning över förlusterna och förvärven i Finland vid tiden för mitt befälhavarskap över armén, funnit en oriktig uppgift om krutförråden, i det att i stället för vid bytets tagande beräknade 7,000 pud enligt de av Eder inhämtade notiserna blott 5,663 pud skola hava övergått till militärförvaltningen, och i detta tal skola i stället för 3,800 tunnor, som angivas för Sveaborg, blott 3,000 pud härav hava förefunnits.

Tillgiv, min Nådige Herre, att jag icke genast efter mottagandet kunde besvara Eder skrivelse; ty då jag icke har några särskilda tjänstemän vid min person, så måste jag överlämna framletandet av de för kontrollen nödiga dokumenten ur olika akter åt helt oerfarna personer; ja, jag var själv tvungen att skaffa mig tid till att svara Eder angående en sådan angelägenhet, vartill motstycke icke funnits i Rysslands historia intill denna dag, nämligen att en överbefälhavare blivit nödsakad att gräva i papper för att utreda, vart ett mindre krutförråd, vilket av honom själv tagits som byte, kan hava kommit.

Om jag icke visste, att allt som ingår i min anmälan till Hans Kejserl. Majestät, grundade sig på rapporter, vilka inlupit till mig från mina underbefälhavare, så skulle jag, utan att söka undanflykter, hålla det för min plikt att erkänna mitt fel. Men då jag är övertygad därom, blir mig intet annat övrigt, än att åter tacka Eder för de nya omsorger Ni ägnar rättandet av mina handlingar. Eder verksamhet i detta fall är förvånande: för att tillfredsställa den för Eder utmärkande känslan, vilken så starkt gör sig gällande beträffande mig, intränger Ni i alla möjliga förhållanden, som medelbart eller omedelbart beröra mig. Jag ser slutligen vid en jämförelse av alla Edra papper, att Ni strängt granskar samtliga förhållanden under den tid jag fört

befälet över armén. Ers Excellens, är då verkligen den källa, ur vilken Ni mig till skada öser dessa underrättelser, allt fortfarande icke uttömd? Förlåt mig, om detta tillfälle, vilket bringar i min erinring all min djupt kända bitterhet, tvingar mig att tala mycket och uppriktigt.

Er avsikt är bekant för alla. Upplysta människor, som känna sakernas gång, tänka vid ett kallblodigt betraktande av alla Edra dubbla bemödanden att uppfinna svårigheter för de i tjänst anställda, att Ni sist och slutligen förlägger hela Eder uppgift just till detta; många av dem skola överantvarda åt Eder detta vid fält och icke mera skänka Eder välbevågenhet någon uppmärksamhet.

Hade tanken i Edra papper och i Edra åtgärder emot mig enbart berört mig personligen, så hade Ni icke kunnat förmå mig att skriva till Eder. Personliga förolämpningar måste även personligen tillbakavisas. Men då alla Edra åtgöranden åsyfta nedsättandet av överbefälhavarens värdighet, vilken av alla och under alla tider hållits i ära, och vilken värdighet också jag haft lyckan att med pliktmedveten iver för monarken och fäderneslandet bekläda och som jag nedlade utan att hava nedsatt det höga ståndet i min person, så skall jag icke tillåta Eder att vare sig nu eller i framtiden i min person skymfa ett ämbete, som i hela den upplysta världen hållits högt i ära. Har Ni, Eders Excellens, i själva verket, då Ni beflitade Eder om att tillvita mig oriktighet i fråga om uppgiften rörande krutmängden, trott, att min uppgift vid armén endast och allenast skulle bestått uti att kontrollera eller räkna krigsbytet? Ty om Ni icke hade fattat saken på detta vis, så hade Ni icke heller kunnat beskylla mig för den av Eder upptäckta bristen i det med vapenmakt tagna bytet, såsom jag nu måste förstå det av Edert meddelande; av detta framlyser emellertid, att Ers Excellens måhända är okunnig om, huru händelser av denna art bruka tillgå vid armén; men därför äger jag underrätta Eder, att både de allmänna och de enskilda förteckningarna, vilka framläggas för H. Maj:t Kejsaren, bruka sammanställas efter de anmälningar och förteckningar eller muntliga rapporter, vilka erhållas stundom på själva slagfältet, från underbefälhavare, vilka lyckats göra krigsbyte eller från de personer, i vilkas förvaltning bytet allt efter behörighet övergått. De första rapporterna av dylik art kunna icke alltid vara fullt tillförlitliga, ty krigslyckan har efter rapportens avläggande kunnat rycka bytet ur segrarens hand och återgiva detsamma åt den besegrade. Det är möjligt att sådana fall äro Ers Excellens obekanta; men de förekomma i alla krig. Huru många undersökningskommissioner måste icke tillsättas, om Ni vill förmå befälhavarna över de enskilda trupperna att ägna sig åt rörelser och aktioner mot fienden, med fördubblad energi inriktade emot detta enda att segra och att utnyttja segern, men lämnande detta åsido samtidigt författa sina förteckningar med samma noggrannhet som kommissionärer i sina depåer.

Ur de aktstycken, vilka jag efter avlämnandet av kommandot över armén kvarhållit hos mig för att i händelse av behov kunna överbevisa mina vedersakare om oriktigheten av deras påståenden och varom jag redan den 15 mars tillskrev Eder, finner jag, att 13,677 pud krut blivit tagna. Hade jag alla papper hos mig, vilka under tiden för mitt befälhavarskap ingått till mig, så kunde jag hoppas, att också den återstående (felande) krutmängden, tvärt emot den i min förteckning upptagna, också skulle uppdagas.

Som bevis för denna beräknings noggrannhet bilägger jag en kopia av förteckningen över krigsbytet på Sveaborg och ett utdrag ur furst Bagrations, greve Kamenskis och generallöjtnant Tutschkovs rapporter. Av dessa skall Ni finna, att på Sveaborg hava funnits 1,020 tunnor krut, av vilka envar anses innehålla 3 pud, samt ända till 12,853 kanonladdningar av olika kaliber; vid dessas överförande i vikt och under antagandet av en halv kanonkula för varje laddning erhålles en vikt av 2,173 pud, i detta tal likväl icke inräknade reparerade bomber, granater etc. På Svartholm anträffades 800 tunnor, vilkas vikt upptog 2,000 pud och 821 laddningar till kanoner av olika kaliber, vilket vid antagandet av i proportion samma viktförhållande, giver 206 pud. I Helsingfors erhöllos 10 pud, och vid särskilda kårer, enligt de mig nu tillgängliga uppgifterna, i de kistor med laddningar, som fråntagits fienden, efter minsta uppskattning 228 pud.

Jag kunde ju ytterligare prestera andra förklaringar i denna sak, såväl beträffande överförandet av krut från Sveaborg till flottan och kustartilleriet som beträffande explosionen av krutkällaren på Sveaborg[1], utan att därvid lämna ur räkningen det från Fredrikshamn och andra orter erhållna krutet; men jag antager, att denna försäkran bör vara nog för att övertyga Eder om att min förteckning icke är uppgjord utan grund.

Då Ni nu ser, huru mycket de uppgifter, ur vilka Ni bemödat Eder att härleda Edert till mig riktade officiella meddelande, avvika från de mig tillgängliga notiserna, kommer Ers Excellens utan tvivel att förklara den bristande överensstämmelsen vara deras fel, vilka gjort framställning härom. Jag bestrider icke detta, men jag vill blott förehålla Eder, huru uppenbart och oförsiktigt Ni frestar på alla medel gentemot mig för att tillfredsställa Eder antagonism. Denna ovilja är orsaken till, att Ni icke försummar några förevändningar att överhopa mig med den ena förfrågningen efter den andra, utan att taga hänsyn till, att jag genom Edra omsorger är berövad alla mina adjutanter, som handhava mina angelägenheter, och all-

[1] van Suchtelen uppger (a. a. sid. 126), att ett kruthus, som innehöll hela tusen centner (42,500 kg) krut den 3 juni 1808 av okänd anledning sprang i luften på Sveaborg. Enligt Michailofski-Danilefski (a. a. sid. 53) var det ett magasin med 2,500 pud krut (30,950 kg).

deles icke har möjlighet att föra korrespondens. Detta var alltså anledningen till, att Ni, jag erinrar mig icke i vilket nr. av St. Petersburger Zeitung, som nyligen helt tillfälligtvis kommit för mina ögon, av eget initiativ har låtit publicera ett tillkännagivande till köpmannen Kossakovski att han i fråga om betalning för den i magasinerna i Lovisa inlagda provianten och för transporten av densamma från Helsingfors till Åbo ägde, beträffande de honom enligt kontraktet tillkommande penningarna, vända sig till förre överbefälhavaren över den finländska armén generalen greve Buxhœvden, av vilken krigsministern (så skriver Ni nämligen själv) hittills ännu icke fått någon underrättelse angående skulderna.

Vi vilja antaga, att vi båda kunnat misstaga oss på underbefälhavarnas rapporter angående krutet; likaså är ju även möjligt, att ett fel har uppstått vid renskrivningen, men tillkännagivandet i tidningarna har helt och hållet berott av Eder. Innehållet av detta är sådant, att om Ni verkligen låtit Eder sekreterare på måfå nedskriva det, så är det ännu mera graverande för Eder verksamhet, genom vilken Ni önskar utmärka Eder; om det däremot blivit nedskrivet på Eder befallning, då är det icke förenligt med Eder ställning och med den omsorg Ni ägnar subordinationen. Genom detta bekräftar Ni den allmänna förmodan, att Ni erkänner såsom riktigt endast det, som harmonierar med Eder sinnesstämning för tillfället. Om Ni förmenar, att denna slutsats är partisk, så behagade Ni genomläsa det Förfogande, som uppgjorts mellan Eder och generalproviantmästaren och som Ni själv föredragit för Hans Majestät och enligt Allerhögsta vilja jämte skrivelsen för den 11 april tillställt mig till beaktande. Av detta skall Ni finna, att Edra omsorger beträffande anskaffandet av proviant till Finland inskränkt sig å ena sidan till Kuopio och å andra sidan sjöledes till Borgå, Helsingfors och om möjligt till Åbo.

Det framgår följaktligen härav, att om Kossakovski hade att anskaffa proviant till Lovisa, vilken stad ligger i Finland ännu närmare än Borgå och Åbo, så är det Eder skyldighet att göra upp räkenskaperna med honom. Ni kan icke komma ifrån detta; ty det nämnda, mellan Eder och generalproviantmästaren överenskomna förfogandet är bekräftat av Hans Majestät Kejsaren. Jag skulle tro, att Ni icke kan hava glömt, att Ni själv givit mig ett meddelande därom, ty Eder verksamhet i denna angelägenhet har varit så omfattande, att t. o. m. Edert brev till mig är skrivet egenhändigt av Eder. Om bevisen ännu icke äro tillräckliga, så må Ni genomse de övriga pappren Ni skrivit till mig och i vilka Ni tydligt uttalar, att det är Eder sak att sjöledes skaffa provianten till Helsingfors och Åbo. Och därför, icke sant Ers Excellens, Ni har vid Edert tidningsuttalande till köpmannen Kossakovski icke tillbörligt sett Eder för; av denna orsak har köpmannen Kossakovski, inseende ovederhäftigheten i ett sådant svar, icke ens

vänt sig till mig med någon anhållan. Men glömska i affärer enbart av oerfarenhet kan man ännu urskulda, om ingen nytta härav var att vänta. Vi skola se om de av Edra uttryck, vilka hänföra sig till makten, äro förtjänta av en ursäkt.

I Edert meddelande säges det, att krigsministern icke ännu fått mottaga av överbefälhavaren greve Buxhœvden uppgift om skulderna.

Var god och säg, när har överbefälhavaren haft att till Eder översända meddelanden om proviantskulder? Måste man icke av detta komma till uppfattningen, att Ni anser det likgiltigt, om saken föreläggs Eder eller Kejsaren. Ty jag tror icke, att Ni skulle hava glömt den Allerhögsta med namnunderskrift bekräftade till mig ställda ukasen för den 8 november förlidet år och andra befallningar i liknande syfte, vilka hade avfattats med stor omsorgsfullhet beträffande Eder befogenhet, och i vilka skrivelser Kejsaren tydligt anbefallt mig att för Honom framlägga förteckning över skulderna, något som beträffande det militära av mig för länge sedan fullgjorts. Huru har Ni kunnat sammanföra till ett Monarken och Krigsministern och dessutom trycka i tidningarna därom?

Se här, min ärade herre, frukterna av den av Eder förkunnade subordinationen och ett nytt bevis på, huru Ni påminner Eder gången av de av Eder handhavda angelägenheterna, då Eder personliga önskan icke sammangår med den rätta ordningen. I det Ni vid olika tillfällen låtit mig erfara Eder illvilja, har Ni, för yttermera verkans skull, önskat uppdaga detta inför världen genom att publicera det i tidningarna utan att besinna, att Ni kränker en värdighet, som jag är skyldig att försvara mot Eder härsklystnad. Vet Ni, min nådige herre, vad en överbefälhavare är?

En överbefälhavare är en krigare, som på slagfältet givit prov på sin kärlek till fäderneslandet och som genom sin tjänst bevisat tronen sin tillgivenhet. Åt Honom anförtror Monarken bevarandet av rikets trygghet, lugn och ära; honom underställer han tusentals krigare, vilkas bevarande och själva liv bero av hans vink och outtröttlighet och otaliga omsorger. Då han mottager fältherrestaven, så förbinder han sig samtidigt inför Tsaren och Fäderneslandet att inrikta alla sina tankar och önskningar mot det mål, som föresatts honom, och att hos de honom underlydande trupperna genom sina handlingar väcka de krigardygder, som dana verkliga hjältar, och vilka under själva krigsstormen giva lantmannen möjlighet att bearbeta sina fält utan att akta på åskan, som dånar strax invid. Och denna krigare, som offrar sin ro och sin hälsa, skall nu genom Eder förmedling icke själv få avlägga redovisning för sina åtgärder inför Monarken. Säg mig, varifrån har Ni hämtat detta system, som kastar all ordning överända? Vad skola de krigare tänka härom, som befinnas värdiga att på grund av sina hjärtan och gärningar intaga en så betydande

ställning, om den blir så djupt nedsatt av Eder? Och i vilken avsikt? Tror Ni möjligen, att Ni därigenom skall kunna tillvinna Eder allmän högaktning? Nej, min nådige herre, Ni misstager Eder mycket. Den som varken deltagit i slaktningar eller vid domars fällande eller i Kejserliga rådplägningar eller stått mot en fiende, den skall aldrig kunna tvinga medborgarna till verklig högaktning, vilka stränghetsåtgärder han än vidtager. Härav synes att vår allernådigaste Kejsare i sin omsorg om rikets väl ännu icke, vet vem Ni egentligen döljer i Eder.

Det kan måhända synas Eder, att jag målat bilden av Eder usurperade myndighet alltför oförsiktigt. Förtörnas icke! Kärleken till fäderneslandet och hängivenheten för Tsaren hava fört min penna; och därjämte må Ni veta, att varje drag, som avser att vara en skymf emot den befattning jag innehar, men som av Eder i Eder ställning måste hållas särskilt högt i ära, alltid skall vara ett starkt verkande motiv att förmå mig att säga Eder sanningen. Mina år och min tjänst berättiga mig råda Eder att för det allmänna bästa så ändra Edert handlingssätt, att allmänt erkännande och min speciella aktning kan komma Eder till del. I väntan härpå har jag äran vara o. s. v.»

Gustaf Mauritz Armfelts sista brev.

Genom benäget medgivande av förre ägaren till Åminne arkiv, numera avlidne greve Carl Alex. Armfelt, är undertecknad härmed berättigad att offentliggöra ett brev av G. M. Armfelt, det sista som flutit från hans penna, tio minuter innan hans död. Hans rika och mångsidiga fosterländska gärning, som genom de senaste årens forskningar på ett ingående sätt av historiker granskats, har klart ådagalagt den centrala roll Armfelt intagit under de skickelsedigra åren, som följde efter Finlands skillsmässa från Sverige.

En stor del av det material, som Åminne arkivet inrymmer rörande G. M. Armfelt, är redan behandlat och ställt i sitt rätta sammanhang, men likafullt inrymmer det mycket till belysande av den betydande statsmanna karaktär och skaplynne, som kan påräkna ett allmännare intresse; så torde vara fallet med ifrågavarande brev, som av forskare icke beaktats.

Bekant är den inflytelserika ställning G. M. Armfelt lyckades tillvinna sig hos kejsar Alexander. Denna tog sig uttryck i en alldeles särskild hjärtlighet, varmed Alexander efter sin återkomst på sommaren 1814 bemötte sin döende tjänare, vars kloka rådslag i kampen mot Napoleon han vetat värdesätta och för vars insikter han förövrigt hyste ett stort förtroende. Allmänt bekant är det att kejsaren

personligen besökt Armfelt, som förhindrats av sjuklighet att uppvakta, och även att vid detta tillfälle överenskommelse träffats om regelbundna föredragningar av de finländska ärendena två gånger i veckan hemma hos Armfelt. Därvid avgjordes flere för landet viktiga frågor, som 1 ½ år väntat på sin lösning. Armfelt skriver om dessa föredragningar till Ehrenström efter kejsarens första besök. »I förgår började H. K. M:t sitt vanliga arbete med Rehbinder och mig, och det här hemma hos mig i min salong. Allt detta är ej allenast oändligt nådigt men ock commode. En mängd kriminalmål äro avgjorda; det är med dem man börjat. Att vår dyrkansvärda kejsare vill för Finland göra allt, därom är ingen fråga.» — Ännu den 17 augusti tvenne dagar före Armfelts död, tillbragte Alexander hos honom två timmar (Tegnér, G. M. Armfelt III. sid. 409—10).

Armfelts hälsa hade aldrig varit god, och den plågsamma sjukdom, som ändade med döden, hade snart i ett år ofta bundit honom vid sjuksängen, dock utan att kunna nedbryta hans verksamma ande, alltid färdig till nya förslag. Om Armfelts sista levnadsdag skriver Tegnér. »Den 19 augusti 1814, fyratioandra årsdagen av Gustaf III:s ärofulla revolution, blev hans väns sista levnadsdag. Döden, länge förebådad, kom dock oväntat. Ännu på sin dödsdag hade han utan stöd kunnat röra sig i rummet och suttit i friska luften på sin balkong; han hade kunnat mottaga sin vän markis Paulucci, kejsarens generaladjutant, bekant sedan högkvarteret i Drissa 1812. Då kom i skymningstunden plötsligt och oväntat dödsbudet. Grevinnan Armfelt, sysselsatt med att å sin makes vägnar skriva till hans vän Ehrenström, inkallades i hans sjukrum och fick mottaga hans sista suck, efter 10 minuters plågsamt dödsarbete.»

Denna Tegnérs framställning, kan genom det här publicerade brevet i vissa punkter rättas. Brevet till Ehrenström varom här är fråga är daterat den 17 aug., ankom till Helsingfors den 20 och besvarades av emottagaren följande dag. Slutet därav är skrivet av grevinnan Armfelt på franska och har publicerats av Hartman i hans bok »De tre gustavianerna», sid. 299. Här föreligger emellertid en uppenbar förväxling från Tegnérs sida. Ehrenström har antecknat på brevet: »2 dagar efter att hava skrivit detta brev, eller den 19 aug. kl. 8 om aftonen dog greve Armfelt oförmodat för sig själv och för sin grevinna.» Tegnérs antagande, att grevinnan Armfelt kort innan sin makes död varit sysselsatt med att skriva till Ehrenström är således oriktigt. Däremot är Armfelt fullt verksam in i det sista, därom vittnar hans här återgivna brev till Carl Erik Mannerheim. Genom Ehrenströms anteckning, kan klockslaget anges då brevet blivit skrivet. Detta får sitt personlighetsvärde genom dödens omedelbara närhet, som karaktäristiskt nog, icke kunde lamslå den verksamme statsmannen. Tankarna äro lika rediga som förr och handstilen är densamma. Brevet ger en sista återblick på händelserika år, det talar om en upp-

riktig tillfredsställelse över kejsar Alexanders välvilja mot Finland och över det han hade för avsikt att ännu göra för detsamma samt tillika om ett stor glädje över att vid nedstigandet i graven personligen vara hedrad med kejsar Alexanders fulla förtroende.

Utan att närmare ingå på det sakliga innehållet — här bör dock Armfelts uppfattning om det pågående storskiftet påpekas såsom märkligt — må brevet här återges in extenso:

Czarsko Zelo d. 7/19 aug. 1814.

Högvälborne Herr Baron värkel: Stats-Råd samt Riddare af flere Orden!

Jag trodde mig hinna, att med förra Posten besvara min Barons ärad. bref af d. 10. Men dels mådde jag braf illa hela den dagen, dels hade vi 3:ne timmars föredragning och arbete med Käjsarn, som hade kommit hit ut exprès. — Om H: M: orkar hålla ut så här och mitt elände ej går i för mycket tilltagande, så skola vi väl göra ett stycke väg — de affairer, min, Baron nämner, äro dels redan afgjorde, dels nära en prompt resolution. Jag är rätt orolig öfver Er nerveusa frossa, sådant är icke att leka, och sedan jag nu vet, af en högst bedröfvel: ärfarenhet, hvad doktorer och medikamenter betyda — — så anser jag alla sjukdommar af consequence.

Den milde Alexander, är visserl. för oss den Samma, *i alla möjel. afseenden* — Gen. Gouv. är i 3:dje Himmeln, och hans sanna nit för finland, gör att han tagit fram en hel Portefeuille af Projekter, hvilka säkerl: alla goda, till en stor del komma att sakna execution i anseende till våra financer — Käjsarn har låtit explicera för sig, alt hvad som kan vara rélatift till storskiftena i finland, i följd af en besynnerl. men *väl* författad skrift som han fått se, och som rapporterar sig, till ett så kallat förtrycknings systeme, creerat af Svenska Kammar Collegium och sedermera genom Testamentarisk disposition tillfallit Locale styrelsen i finland — hvarigenom de Norre Provintzerne i finland, snart skulle finna sig öde på alt, utom Tiggare — få nu se hur jag lyckas utreda alt för Monarken, sedan jag inhämtat nödige renseignements —

Om min hälsa continuerar att försämras som nu, blir den värksamhet jag kan hafva vid finska affairen snart slut — Käjsarn är gudoml:, och hedrad af dess fulla förtroende, vid nedstigandet i grafven, skall mine förböner för honom, mitt fosterland, och alla goda finnar, vara likså liflige och varme som mine känslor det varit, för det jag trott, gådt och rätt — jag hoppas, att på långt när, icke det kommer i fråga att i finland encombrera 40,000 man, då man med Sverge är på den fot man är — Emellertid skall jag vaka öfver denne angelägenhet som en rätt finne det bör göra, blott ej vår hederl. Gubbe i sin nuvarande förtjusning, skämmer bort något för mig, par trop de facilité — Ära vare gud, att vi få Råg öfveralt i finland — Att

alt skulle för oss blifva braf, var för mycket, när det angår arma finnar, beständigt slagna till slantar.

Då Gabriel Bonsdorff var i Petersbourg, fick han tag uti en mycket beskedel. och skickel. Lamp-makare, född Svensk, denne gjorde han Contrakt med, som af handtvärkarn äro väl uppfylde, men för att få godt köp, visade han honom betydel. förmåner af en etablissement i Åbo, och förbryllade så hufvudet på denne stackaren med hustru och 6 barn, så han här skilde sig vid kunder förbindelser m. m. När nu fråga blef om Gabriels ängla Protection att réalisera, något af dess gifne appercner — då blef vår Artist planterad där, besmord med löften för framtiden och försatt, i den mäst olyckl. ställning — à la suite häraf skriver han innelykte bref, hvilket min Baron af christel. Barmhärtighet torde framskaffa till Bonsdorff — som förmodl. med en pirouette svarar därpå —

Med den oföränderl. vänskap och fullkoml. högactning har jag äran framhärda.

Herr Baron Värkel. Stats- Rådets Riddarens af flere Orden

Trogne och ödmjuke Tjenare

G. M. Armfelt.

P. S. Comme mon Père avoit fini la lettre — Il s'en alla dans sa chambre se couchat, et 10 minutes après il expira entre nos bras — la douleur cruelle que Je reçues m' empêche de continuer — — —

J'ai l'honneur d'être

Votre très humble et très obeissant Serviteur —

Alexander Armfelt.

Harry Donner.

Översikter och granskningar.

Erik Gabriel Melartin.

Alfons Takolander: *Erik Gabriel Melartin, hans liv och verksamhet.* I. Akademiska avhandling. XXIV + 299 sid. 1 portr. Ekenäs 1926.

Ur exofficio opponentens utlåtande avtryckas här följande:

Undersökningen egnas en person, som, utan att precis kunna hänföras till tidens stormän, intog en mycket framskjuten ställning inom kyrkan och utövade ett inte ringa inflytande på den kulturella utvecklingen i vårt land under den ryska epokens första årtionden. Resultatet av undersökningen ha till den grad vuxit i omfång, att förf. sett sig föranlåten att fördela sitt arbete på tvenne delar, av vilka den första nu presenterats som akademiskt specimen, den senare allaredan föreligger färdig i manuskript.

Förf. börjar sitt arbete med en kort, men, säkerligen på mödosamma forskningar grundad släktutredning, varpå följer en skildring av det första kvartseklet av Melartins levnad, hans studieår vid gymnasium och akademien (s. 1—29). I den därpå följande avdelningen, kallad »I Gamla Finland» (s. 29—94) behandlas Melartins verksamhet som gymnasilärare och skoldirektor i Viborgs län; det är en mycket intressant framställning, inte endast på grund av de nya bidrag den lämnar till kännedomen av kulturförhållandena i Gamla Finland och den brytningstid, den »kulturkamp», som den år 1811 påbjudna föreningen med storfurstendömet framkallade, utan ock, och kanske främst, till följd av den stora betydelse denna tid ägde för Melartins utveckling och framtida hållning i religiösa, pedagogiska och nationella frågor — en betydelse, som nogsamt framgår av förf:s skildring, men som kunnat i en kort sammanfattning ytterligare betonas. Avdelningen slutar med en redogörelse för Melartins »strävan tillbaka till alma mater», till Åbo akademi, vid vilken har efter det viborgska skoldirektorsämbetets indragning, fästes såsom fjärde teologie professor. Skildringen är ganska upplysande för då rådande befordringsförhållanden vid akademien och utvisar — vad som nog framgått av tidi-

gare undersökningar — huru betänkligt det var att i en hast skapa en mängd nya lärarbefattningar, innan man var förvissad om att få dem besatta med vetenskapligt kompetenta personer. Att Melartin trots alla de personliga företräden han ägde kunde räknas till de undermåliga i vetenskapligt avseende, är tydligt nog; han medger själv att vetenskapen just inte hört till hans kram, och vetenskapsman i egentlig mening blev han väl aldrig. Men om man på honom kunde tillämpa korpral Standars mening, att »man är ej sämre, då man är som andra», så hade man här gärna önskat en, visserligen spekulativ förklaring, huru Melartin, trots sina rationalistiska tänkesätt — förf. kallar honom »rationalisten från Viborgs gymnasium» — kunde finna sig i att mottaga en teologie professur — en förklaring i det syfte, som avgivits av H. Råbergh i Vartija 1900.

I den tredje avdelningen, som upptager $^{2}/_{3}$ av arbetet (s. 95—295), behandlas Melartins akademiska bana ävensom uppdrag, som ombesörjdes vid sidan av ämbetets utövning. Man möter en, visserligen något knapp, redogörelse för hans föreläsningsverksamhet, vidare en skildring av hans deltagande i de konsistoriella göromålen, av hans tvenne rektorat, hans inspektorat i viborgska nationen m. m. Dessutom skildras hans arbete i de tvenne första skolkommissionerna, hans förhållande till tidens finskhetssträvanden, hans verksamhet som innehavare av St. Karins prebendepastorat samt hans privatliv. Vad man vid läsningen av denna avdelning saknar, är en redogörelse för Melartins insats såsom medlem av domkapitlet i Åbo och främst en sammanfattning av hans teologiska ståndpunkt. Men förf. har uppgivit, att han på grund av hänsyn till sitt arbetes disposition i dess helhet funnit det fördelaktigare att uppskjuta dessa kapitel till den andra delen, som ägnas Melartins kyrkliga verksamhet såsom ärkebiskop i Åbo stift. Mot denna förklaring kan ingen invändning göras, synnerligen som man har goda förhoppningar om att snart se den andra delen i tryck. Men måhända hade ett fortsatt utnyttjande av källmaterialet — särskilt konsistorieprotokollen — gjort det möjligt att något närmare belysa Melartins förhållande till sina kolleger i konsistorium och sin prokansler Jakob Tengström än som i avhandlingen skett. Bland detaljanmärkningar må nämnas, att förklaringen sid. 130 till greve J. Fr. Aminoffs entledigande från vicekanslersämbetet bort kompletteras eller justeras med den berättelse Aminoffs son avgivit om orsaken därtill (H e i n r i c i u s, Från Åbo akademi, sid. 188—190) samt att den efter E. G. Palmén sid. 126 meddelade uppgiften att före 1828 års statuter någon permanent och bestämd fördelning av disciplinerna inom teologiska fakulteten, av allt att döma, inte existerade, inte håller streck. Såväl de karolinska som de braheska konstitutionerna bestämde uttryckligen läroområdet för de teologiska professorerna, likaså den år 1804 utkomna förordningen för akademin, som regelbundet följdes till 1827, enligt vad prelektionskatalogerna ut-

visa. När Melartin år 1822 avancerade till theologus tertius, fortsatte han emellertid med sin förra lärarverksamhet, medan hans efterträdare som fjärde professor kom att övertaga tredje professorns partes.

Vidlyftigt behandlar förf. Melartins redan nämnda deltagande i de två skolkommissionerna på 1810—1820-talen jämte det han i en sammanfattande översikt redogör för Melartins pedagogiska åsikter. Som grunddragen av den första kommissionens verksamhet äro tidigare kända, har förf. med avsikt inskränkt sig till att, »blott kasta en blick på Melartins insats i densamma», såsom han uttrycker sig. Betraktelsen har varit grundlig och resultatet mycket upplysande för läsaren, men det synes mig som om förf. i ett par punkter kunnat frångå sin nyssnämnda grundsats, såsom i fråga om kommissionens förhållande till ett projekt av den kända skolreformatorn O. H. Gripenberg samt i fråga om den apologi kommissionen före sin upplösning avgav till den bistre generalguvernör Zakrewsky rörande anledningen till dröjsmålet med avgivandet av ett förslag till skolornas reorganisation. I kapitlet om den andra skolkommissionen erhåller man rätt många inblickar i Melartins religiösa uppfattning, vilken, som sagt, skall närmare analyseras i ett annat sammanhang, och det därpå följande om Melartins pedagogiska åsikter gör intryck av att grunda sig på omfattande pedagogiskt-filosofiska insikter.

Utöver vad jag redan framhållit må även några anmärkningar tilläggas, ehuru de inte verka på det allmänna omdömet om nu föreliggande arbete. I den sid. 31 förekommande mycket plausibla förklaringen till Melartins överflyttning från Åbo akademin till gymnasiet i Viborg hade kunnat ytterligare framhållas, hurusom för Melartins tid överflyttningen från det svenska Finland till tjänster i det ryska inte varit ovanliga. Däremot kan det anmärkas — vilket av mig vid disputationstillfället förbigicks — att man känner sig tveksam inför förklaringen, att Melartins medlemskap i den viborgska studentnationen, där han hade sina bästa vänner, inte hade »undgått att väcka hans sympatier för denna del av fäderneslande», — som stod i andlig och kulturell förbindelse med det övriga Finland och icke minst med Åbo akademi. Samma år, 1797, då Melartin blev student, utfärdade näml. kejsar Paul sitt förbud för ryska undersåtar att studera vid utländska universitet, sålunda ock vid det i Åbo. — Uppgifterna sid. 32 följ. rörande skolväsendets tillstånd i det viborgska guvernementet inrymma vissa motsägelser, som göra att man känner sig något osäker i fråga om det faktiska förhållandet. — Sid. 39 hade helst kunnat meddelas den senare (sid. 84) förekommande uppgiften att M. före sin utnämning till skoldirektor fått anbud om en professur i Dorpat. — Biskop Tengströms sid. 92 omnämnda reserverade hållning i fråga om Melartins fästande vid Åbo akademin kan ha berott även på omtanke om akademiens gagn och kännedomen om Melartins bristande veten-

skapliga kompetens. — Då en del av Melartins uttalanden starkt påminner om G. M. Armfelts uppfattning, kan man väl tänka sig ett inflytande på Melartin från den sistnämndes sida. — När i slutet av arbetet redogöres för ärkebiskopsvalet efter Tengström om Melartins utnämning till det höga ämbetet, hade man önskat några reflexioner rörande orsaken därtill, att Melartin blev föredragen framom G. Gadolin, som erhöll de flesta rösterna. — På ett par ställen i citaten har jag funnit smärre felläsningar.

Det är, såsom av det föregående framgår, en mycket omfattande verksamhet förf. haft att utreda och skildra. Han har fullföljt sin uppgift med stor grundlighet och samvetsgrannhet, med gott historiskt omdöme och med uppenbarlig värme för föremålet för sin skildring, vars svagheter han dock inte underlåter att betona. Det använda källmaterialet är synnerligen rikt. Utöver de arkivaliska källorna, av vilka en del befinner sig i Åbo, har förf. i mycket stor utsträckning begagnat sig av den litteratur, som kunnat lämna bidrag till ämnet; förteckningen däröver upptager 13 sidor, innefattande dock även de arbeten, som hänföra sig till den senare delen. Där jag sökt kontrollera uppgifterna, hade visat sig riktiga. Vad språket och stilen beträffar, äro de goda, såsom man kunnat vänta sig av en person med direktor Takolanders litterära förtjänster.

Mitt slutomdöme om direktor Takolanders avhandling blir, att den utgör ett gott bidrag till kännedomen av vår historia under 1800-talets första årtionden samt mycket väl motsvarar anspråket på ett licentiatspecimen. Försvaret var gott och förf:s lectio precursoria förtjänt av ett särskilt omnämnande på grund av den klara och upplysande karakteristik den ger av Melartins personlighet och begåvning

Carl v. Bonsdorff.

Underrättelser.

Nya arbeten i antikens historia. I allmänna drag orientera på ett förträffligt sätt över den nyaste forskningens ståndpunkt tvenne arbeten i de klassiska folkens historia U. Wilcken, *Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte* (1924) och F. Cauer, *Römische Geschichte* (1925). Särskilt äro de att rekommendera för läraren, som önskar en tillförlitlig vägledning och icke är i tillfälle att följa med specialundersökningar. Över sådana finner han vinkar i slutanmärkningarna. För den romerska kejsartidens historia, över vilken ett grundläggande modärnt verk fattats, lovar H. Dessau i sin *Geschichte der römischen Kaiserzeit* att skapa ett betydande arbete. Det första bandet (1924), behandlande Augustus, är en pålitlig om än stilistiskt något tungrodd skildring av kejsardömets grundläggning. Författaren är samtidens bästa kännare av det romerska inskriftmaterialet och kejsartidens historiska litteratur och därför är hans verk trots de sparsamma källhänvisningarna en säker vägvisare. Ett vidsyntare, mera modärnt grepp på de historiska problemen söker man dock förgäves hos denne alltför filologiskt inriktade forskare. Den åldrige professor emeritus J. Sundén i Uppsala har givit ut en ny upplaga av sin förtjänstfulla bok *De Romerska Antikviteterna* (1925), och därmed gjort den studerande ungdomen en stor tjänst. Här är klart och åskådligt sammanställt, vad man annars med möda får leta fram ur tjocka handböcker och reallexika. Arbetet kan även rekommenderas för lärare i historia och klassiska språk som en välbehövlig handledning vid undervisningen. Hela gamla tidens kulturutveckling omspinner W. Otto i *Kulturgeschichte des Altertums* (1925), ett arbete, vars titel egentligen är missvisande, då det icke giver mera än de ledande idéer, vilka den modärna forskningen brottas med. Dock klarlägges den antika utvecklingen i större sammanhang, vilket gör arbetet synnerligen läsvärt. En hel samling monografier över kulturepokerna från förhistorisk tid till antikens utgång erbjuder den franska, av H. Berr redigerade cykeln *L'Évolution de l'Humanité*. Bland de briljanta, i bästa mening populära arbetena, författade av framstående forskare, må framhållas särskilt *L'Humanité Préhistorique* av J. de Morgan, *Les Races et l'Histoire* av E. Pittard, *La Mésopotamie* av L. Dela-

p o r t e, *La Civilisation Égéenne* av G. G l o t z, *L'Italie primitive* av L. H o m o. Serien är ännu icke avslutad och skall inalles omfatta 26 band, de flesta illustrerade. Det billiga priset gör dessa verk lätt tillgängliga för en vidare publik.

J. Sundwall.

Gustaviansk dagbokslitteratur. I slutet av senaste år utgav C a r l F o r s s t r a n d ett arbete benämnt *En gustaviansk ädlings ungdomshistoria*. Efter ett kort kapitel, i vilket Gustaf Adolf Reuterholms släkt- och familjeförhållanden skildras, följer arbetets centrala del, dagboksanteckningar för hösten 1773. Här få vi följa med den sedermera så ryktbara statsmannen på hans färd från hemmet på Svidja över Åbo och Stockholm till lärdomsstaden vid Fyris. Anteckningarna ge oss en inblick i den stolte, men icke så litet sentimentale ynglingens sinnesstämning under skilsmässan från hemmet, av hans känslor vid mötet med Gustav III, som störtat hans fader från maktställningen, som en av frihetstidens och mösspartiets stöttepinnar, och av hans ej litet överseende ironi inför det jubel, som mötte tjusarkungen under hans första lyckliga regeringsår. Kanske av än större intresse är vistelsen i Uppsala, där vi se den överlägsne ädlingen föraktfullt bemöta ett av akademiens yngre lärdomsljus, sedermera ärkebiskop Lindblom, och där vi bl. a. få följa Reuterholm på ett nådigt besök i västmanländska nationen, vars Curator Honor. den sjuttonårige ynglingen var. Inför allt det fjäsk, som kommer honom till del från hans ofrälse nationskamraters sida och inför den högdragenhet, som han tydligen härunder lägger i dagen, förvånar det icke, att på 1790-talet, då franska revolutionens idéer söka sig upp till Uppsala, dessa bl. a. skulle taga sig uttryck i en viss avvoghet mot därvarande adelsnation, förorsakande Reuterholm, numera Sveriges ledande statsman, mycken oro. — Utgivaren säger i sitt förord. »*Ex ungue leonem* heter det ju, och det finns nog intet tvivel om, att den med tiden så ryktbare mannen redan i ungdomen visade de klor, som visserligen ej skulle göra honom till ett lejon i vackrare eller idealiserad bemärkelse, men väl från andra synpunkter.» Om det ur denna synpunkt lönar sig att taga kännedom om den vardande mannens ungdomsöden, så är detta kanske än mera fallet, emedan Reuterholm liksom flere andra framträdande gustavianer var finländare till börden, och som vi här på nära håll lära känna en representant för den nyländska godsägarklassen.

Sjöfartshistoria. Rektor E i r i k H o r n b o r g, den store kännaren och älskaren av segelsjöfarten, utgav till julen en bok om *Borgås sjöfart*. Förf. har med uppenbar pietet för sin uppgift gott till skildringen av rederirörelsen i Borgå, vilken såsom förf. säger väl kvantitativt icke är särdeles märklig, men som dock erbjuder sitt

intresse genom den återspegling av den allmänna utvecklingen på sjöhandelns område från mitten av 1800-talet några årtionden framåt. I kapitlen *Borgå som sjöstad, Fartyg och redare, Sjöfolket. Livet ombord* ges en allmän teckning av sjöfartsförhållandena. Kapitlen *Svenska tiden, Från föreningen med Ryssland till Krimkriget, Uppblomstringen (1856—76), Nedgången och efterblomstringen (1877—1925)* teckna de olika skiftena i sjöfarten. Förf. slutar med ett kapitel, i vilket seglaren-sportsmannens intresse tar sig uttryck i jämförelsen mellan *Borgåskutornas seglingsprestationer* och de stora sjöfartslandens snabbseglare. Arbetet är rikt illustrerat.

Historiallinen Aikakauskirja Av *Historiallinen Aikakauskirja* har andra häftet numera utkommit. Det innehåller främst en artikel om *Det s. k. första korståget till Finland, sett ur synpunkten av dess svenska förutsättningar* av docenten Korhonen. Förf. konstaterar först, att man trots all skepticism måste tro på uppgifterna att den engelskfödde Henrik varit biskop i Uppsala, att konung Erik tillsammans med honom företagit ett tåg till Finland och att Henrik, vilken ensam stannat kvar i landet, här lidit matyrdöden. Han anser emellertid, att förutsättningar för ett egentligt korståg till Finland vid denna tid saknats i Svea-landskapen och Uppland, som helt nyss vunnits för kristendomen. Tåget till Finland hade varit en vanlig ledungsfärd, vars syfte varit att vinna byte genom röveri eller skattpåläggning (ryöstö ja verotus). Dessa motiv och ej kristligt religiösa hade kunnat locka till deltagande i tåget. Förf. finner alla försök att bestämma året för tåget till Finland vanskliga och utsiktslösa, men tror sig likväl kunna visa på anledningen till härtågets igångsättande. Han finner en antydan härom i den s. k. gravis admodum-bullan av år 1171 eller 1172. Då här talas om den fara, som ofta (semper) hotade finnarna, d. v. s. de egentliga finnarna, så avsågs därmed icke faran från svenskarna. Tvärtom plägade finnarna enligt bullan i sin nöd vända sig med begäran om hjälp till Sverige. Då man från svenskt håll som villkor för hjälpen krävt trohet mot den kristna läran, hade finnarna lovat hålla sig till kristendomen, men så snart faran varit överstånden, hade man åter vänt sig från kristendomen. Nu uppmanade påven svenskarna att sätta sig i besittning av finnarnas fasta platser för att för framtiden förhindra en slik opålitlighet från finsk sida. Korhonen gör gällande, att de fiender, mot vilka den svenska hjälpen åstundades, varit ryssarna, vilka enligt ryska källor vid denna tid hade företagit härfärder till västra Finland. Här står förf:s åsikt delvis i strid med prof. M i k k o l a s framställning av de ryska källornas uppgifter, sådan denna framlägges i en artikel om novgorodernas tåg till Finland 1311 i *Finsk Militär Tidskrift* n:o 4. Denne framhåller nämligen att de uppgifter, som tidigare ansetts syfta på novgorodiska härtåg mot tavasterna i början av 1100-talet och t. o. m. på 1000-talet alls ej

riktat sig till Finland. Huru härmed än må förhålla sig, ser Korhonen i Erik den heliges tåg till Finland en dylik hjälpsändning mot hotande fiender, som omnämnas i gravis admodum-bullan. Han finner vidare, att biskop Henriks vistelse i Finland ej innebar en egentlig missionsverksamhet utan ett arbete för den romersk-katolska kyrkans organisation bland i Satakunda och Egentliga Finland redan förut befintliga kristna. — Förf. anser, att hans uppfattning på ett naturligt sätt förklarar den relativt självständiga ställning Finland intog under den äldre medeltiden. Då förbindelser med Sverige inleddes genom bundsförvantskap och ej erövring, så kunde denna förbindelse ibland vara tämligen lös, ibland helt saknas. Därför hade ej heller något nationellt förtryck uppstått, såsom annars då kristendomen infördes under korståg med svärd i hand.

(Norsk) Historisk Tidsskrift. I *Historisk Tidsskrift* h. 1 för detta år ingå bl. a. en artikel av Bardi Gudmunsson om *Gøtalands politiske stilling fra 950 til 1050.* Förf., som i viss mån ansluter sig till Curt Weibulls åsikt, att svearnas konung först vid tiden omkring år 1000 blivit götarnas, förklarar de isländska sagornas och skaldekvädenas talrika uppgifter om götiska jarlar med förmodandet, att Götaland ej varit oavhängigt utan lytt under ett främmande välde. Och han tror att detta främmande välde varit danakonungens rike. Förf. sammanställer bl. a. häradsindelningens förekomst i götalandskapen med detta danska övervälde och tolkar t. ex. uppgifterna om Knut den store som rex partis suecorum som hänvisning till Västergötlands tillhörighet till det danska riket. Han finner emellertid, att hans åsikt att götalandskapen under tiden 950—1050 lytt under Danmark, ej hindrar, att dessa områden under en föregående tid hört till Svea-väldet, ehuru de under det danska rikets maktutveckling omkring 1000 hyllat den danska konungen som sin herre.

Finländsk medeltidshistoria. Ett nytt bevis på det intresse, varmed medeltidsforskningen i vårt land nu bedrives, lämnar dr Jaakkolas nyss utkomna arbete *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323* (Finlands forna riksgränser till år 1323). Arbetet är av ett betydande intresse, då det utgör ett försök att i sammanhängande framställning skildra utvecklingen av Finlands, d. v. s. det västerländskt orienterade Finlands gränsförhållanden från äldsta, medels historiska uppgifter belysta tider till det viktiga fredsslutet i Nöteborg. Vi hoppas, att senare mera ingående få återkomma till framställningen.

Till redaktionen insända skrifter:

C a r l F o r s s t r a n d: *En gustaviansk ädlings ungdomshistoria.* Några anteckningar av och om Gustav Adolf Reuterholm. Illustr., 171 sid. H:fors—S:tholm 1925. Holger Schildt o. Hugo Gebers förslag.

J a l m a r i J a a k k o l a: *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323.* Historiallisia tutkimuksia VII julkaissut Suomen Historiallinen seura, 284 sid. Helsingfors 1926.

O. I. L e h t o n e n: *Kuvauksia Oulun läänin oloista Aleksanteri I:n aikana.* Edellinen osa. Maaherra Ehrenstolpesta ja läänin hallinnollisista oloista. Historiallisia tutkimuksia VIII 1. julkaissut Suomen Historiallinen Seura. IV + 324 sid.

A a r n o M a l i n: *Der Heiligenkalender Finnlands, seine zusammensetzung und Entwicklung.* Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XX. XIV + 261. H:fors 1925.

E r i k B r a t e: *Svenska runristare.* 139 sid., samt Förteckning å avhandlingar i Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. Del I—XIII (Del. 21—33) 1857—1926, 8 sid. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar 33: 5—6. Stholm 1926.

S u n e L i n d q v i s t: *Vendelkulturens ålder och ursprung.* Kungl. vitterhets, historie och antikvitets akademiens handlingar. Del 36: 1. Illustr. 203 sid. Stholm 1926.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. I: 63—65. Stholm 1926.

Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXXV. H:fors 1926.
Finsk Tidskrift, tom 100, h. 3 o. 4 1926.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 1 o. 2. 1926.
Historisk Tidskrift (Stholm) h. 1. 1926.
Historisk Tidsskrift (Oslo) 1 Levering 1926.
Svenskbygden, h. 3 1926.
Allsvensk Samling h. 5, 6, 7, 8, 9, 10 o. 11 1926.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 3 1926 Årg. 11

INNEHÅLL:

Mötet i Åbo 1812.

AV

CARL v. BONSDORFF.

I Historisk Tidskrift för senaste år meddelade prof. P. O. von Törne, med stöd av tidigare okända brev från J. A. Ehrenström till J. Fr. Aminoff upplysningar om en oförrätt, en »infami», som år 1819 riktades i tvenne utländska tidningar, »Le vrai libéral» och »Hamburger Correspondent», mot den sistnämnde och hans förre vän G. M. Armfelt. Infamien skulle bestått däri, att nämnda herrar, av vilka Armfelt avlidit redan 1814, skulle under det bekanta furstemötet i Åbo år 1812 ha underhandlat med den svenske kronprinsen om Finlands totala eller partiella överlåtande till Sverige såsom garanti från Rysslands sida för uppfyllelsen av villkoren för den svenska hjälpsändningen. I fråga om angivelsens ursprung pekar Ehrenström på den svenska konungaborgen, och han tillråder Aminoff att med kejsarens gillande insända till den tyska tidningen en »refutation», en vederläggning av den kränkande artikeln. Professor v. Törne för sin del tolkar saken så, att Armfelt och Aminoff verkligen varit på något sätt indragna i underhandlingarna om pantöverlåtelsen, men att deras deltagande knappast skett inofficiellt, att det m. a. o. tillgått med kejsarens goda minne, och förklaras av de bekymmer de hyste med avseende å möjligheterna att på annat sätt få till stånd ett svenskt-ryskt samgående i striden mot världstyrannen. Om den av Ehrenström föreslagna »refutationen» får man veta, att den inflöt i de nämnda tidningarna, men dess närmare innehåll — liksom innehållet i den kränkande artikeln — har prof. v. Törne inte haft närmare kännedom av.[1]

[1] Hist. tidskr. 1926 s. 182—186.

Jag har tidigare känt till att Aminoff sommaren 1819 upprördes av någon mot honom i utrikes tidningar riktad infami och att han med anledning därav meddelade sig med statssekreteraren R. H. Rehbinder om en vederläggning i pressen, men då arten av den tillfogade skymfen inte närmare framgick av korrespondensen, har jag inte egnat saken vidare uppmärksamhet. Prof. v. Törnes uppsats med de däri ingående intressanta upplysningarna giva mig nu anledning att återkomma till den gamla frågan om Armfelts deltagande i furstemötet i Åbo samt att beröra hans och Aminoffs förmenta démarche, varom vi tidigare inte haft någon kunskap. Innan jag emellertid går att behandla de av prof. v. Törne meddelade uppgifterna, vill jag, för frågans närmare belysande, begynna med det nämnda mötet samt Armfelts och Aminoffs politiska position vid tiden för detsamma.

I.

Såsom bekant är, räknade kejsar Alexander bland sina nya finländska undersåtar knappt några mer hängivna och rikstrogna vänner än de förra »gustavianerna» Gustav Mauritz Armfelt och Johan Fredrik Aminoff. På sitt patetiska sätt plägade den sistnämnde tala om kejsaren såsom »den bästa, den ädelmodigaste regent jorden bar», »vår gudomlige kejsare», »vår billigt förgudade kejsare», hans egen och hans fosterlands välgörare. Den ställning Finland erhållit inom det ryska riket var utan motsvarighet i samtidens historia, förklarade han, och han konstaterade med smärta, att hans landsmän inte rätt förstodo den lycka de åtnjöto. Mot slutet av år 1810 berättade han för D. Alopæus, f. d. rysk minister i Stockholm, att han var fylld av tacksamhet mot sin allernådigste kejsare och i sin »tysta vrå och vid plogen» sökt upplysa sina medborgare om fäderneslandets sanna intresse, som var förening och självbestånd under Alexander I:s spira. Följande år motsatte han sig den bland en del högre ämbetsmän diskuterade planen på en större nationalarmering, emedan en sådan i fall av ett svenskt anfall på Finlands kuster kunde bliva regentens farligaste fiende, och i brev till sin gamle bekante statsrådet G. G. Adlerbeth varnade han Sverige för att söka med vapenmakt återtaga sina förlorade barn, vilkas skyldighet det var att iakttaga »den obrottsligaste tro och lydnad

emot den ädelmodige inkräktaren av ett fritt folk, som bibehållit oss vid våra urgamla lagar, fri- och rättigheter». På våren 1812, då fransmännen beredde sitt intåg i det ryska riket och man på en del håll fäste vid denna brytning mellan de mäktiga bundsförvanterna förhoppningar om Finlands stundande återförening med Sverige, beklagade han sig över dem bland sina medborgare som buro kappan på båda axlarna, fiskade i grumligt vatten och förledde folket; den svenska politiken syntes honom trots allt tvetydig. »Gud bevare vår kejsare» var den önskan Aminoff uttalade, när denne från Kasanska kyrkan begav sig till fältlägret, och under sommaren levde han i en dödande oro för vad som passerade på krigsskådeplatsen; först efter fransmännens reträtt från Moskva andades han lättare. Och jämte det att politiska synpunkter — och även egen omtanke — talade för fortsatt förening med Ryssland, hade Aminoffs känslor för Sverige fått en svår stöt genom den enligt hans mening orättvisa behandling, som kommit honom till del till följd av hans deltagande i konventionen i Kalix. »Vilka bittra kalkar har jag icke utdruckit i mitt fäderneslånd Sverige och som man ännu i sista stunden velat åt mig bereda», skrev han i sitt redan nämnda brev till Adlerbeth. Det kunde inte råda minsta tvivel om Aminoffs rikstrohet vid den tid, då den ödesdigra striden mellan Ryssland och dess fiender pågick. [1]

Lika djupt som hos Aminoff hade rikstroheten rotfäst sig hos Armfelt. Även för honom framstod Finlands ställning som den lyckligaste, lyckligare än under en förening med Sverige. Kejsar Alexander var »gudomlig» för Finland, han var »en ängel och en klok ängel», det var icke möjligt att »förena ett ljusare huvud och bättre principer med ett gudomligt hjärta». »Bättre souverain än kejsaren kan aldrig Finland få», så sammanfattade han engång sin mening, »aldrig någon som mer ömmar för dess väl, aldrig någon som livligare står på dess rätt.» Så stor var Finlands lycka, att Armfelt stundom intogs av fruktan för, huru allt skulle sluta. I gengäld borde i Finland en rätt nationalesprit skapas, en anda som erkände kejsarens utomordent-

[1] Se vidare mina arbeten *Opinioner och stämningar* samt *Statsmän och dignitärer*.

liga välgärningar och som sökte att inte blott i ord, utan också i gärning tolka tacksamheten. Som ett uttryck av denna tacksamhet borde Finland i mån av sina krafter söka att understödja Ryssland i dess strid mot världstyrannen — en strid som Armfelt i sin egenskap av kejsarens politiska rådgivare med all kraft sökt frammana.

Ju mer Armfelt övertygades om Finlands lycka under kejsar Alexanders spira, desto mer vändes hans sinne från Sverige, hans förra fäderneslаnd, därifrån han på ett skymfligt sätt blivit avlägsnad, andra gången i sitt liv. Politisk klokskap och hänsyn till »det allmännas nödlidande tillstånd» — för att citera ett gammalt känt uttryck — bjöd honom att i utvärtes måtto undertrycka sin bitterhet mot kronprinsen av Sverige; han medverkade t. o. m. på sitt håll till det förbund, som på våren 1812 ingicks mellan Ryssland och Sverige och som kort därefter befästes i Åbo. Men hans känslor mot Sverige förändrades inte. Han var fortfarande intagen av harm och aversion däremot; han hånade den gamle kung Carl XIII, han ansåg regeringen oduglig och folket, som suckade under skatter och konskriptioner, olyckligt. Ju mer Finland kunde avlägsna sig från det landet och övervinna de gamla svenska »préjugéerna», emancipera sig från anhängligheten till det förra moderlandet och närma sig det nya, desto lyckligare skulle det bliva.

När midsommartiden 1812 de franska härmassorna överskredo Rysslands gräns, befann sig Armfelt utan befäl, men som kejsarens förste generaladjutant i det ryska högkvarteret i Vilna. Med detta följde han den ryska huvudarmén under dess reträtt till Smolensk. Krigföringen misshagade honom på det högsta, och han tvekade inte att giva fritt lopp åt sin kritik. Kom så ännu, att han av anledningar, som inte torde varit alldeles ogrundade, tyckte sig förmärka, att det förtroende han åtnjutit hos kejsaren börjat sjunka. Och slutligen fann han sig överflödig, då han inte mera hade tillfälle att såsom i början av fälttåget föredraga finländska ärenden för kejsaren, som i juli lämnade hären för att begiva sig till Moskva, därifrån han fortsatte till Petersburg. Missnöjd med sin egen position och den militära situationen tog han därför sitt parti och anhöll om tillstånd att få begiva sig till Petersburg, där de finländska ärendena krävde

hans närvaro, och sedan få draga sig tillbaka till Finland. Svaret, daterat den $^{28}/_7$ g. st., medgav Armfelt resetillståndet, men om någon reträtt från affärerna ville kejsaren inte veta. I smickrande ord tillbakavisade han antydningarna om att Armfelt skulle förlorat hans förtroende, och han slöt sin skrivelse med den för Armfelt behagliga förklaringen, att, huru det än gick, var han besluten att fortsätta kriget till det yttersta.[1] Huruvida svaret i allo befriade Armfelt från hans misstankar, är svårt att säga, men att hans lojalitet skulle rubbats, är inte troligt, har åtminstone inte kunnat konstateras.

Återkommen till Petersburg möttes Armfelt av en kejserlig order, som tvang honom att omedelbart fortsätta färden till Åbo, dit kejsaren någon dag tidigare avrest för att enligt nyss uppgjord överenskommelse sammanträffa med den svenska kronprinsen.[2] Kejsaren anlände till staden den 24 augusti, kronprinsen den 27. Armfelt ankom, efter vad P. J. Winter meddelar i sin dagbok, sistnämnda dag. Både han och J. Fr. Aminoff fingo samma dag tillträde till det kabinett i kronprinsens logis, där de höga kontrahenterna inneslutit sig vid det första sammanträffandet, efter hälsningsceremonierna.[3]

Vid de förhandlingar som försiggingo i Åbo mellan kejsar Alexander och kronprins Carl Johan, behöva vi inte vidare uppehålla oss.[4] Endast därom må erinras, att svenska kronprinsen, såsom det uppgives, under påverkan av sina följeslagare framställde för kejsaren förslag om Finlands eller åtminstone de åländska öarnas temporära överlåtande till Sverige som pant för Norge, men lät förslaget falla till följd av det motstånd det rönte hos kejsaren och hans rådgivare.[5] Resultatet av fyra dagars samvaro

[1] Tegnér III: 410—412.

[2] Enl. Tegnér III: 412 skulle Armfelt lämnat Smolensk före striden den 17 aug. och uppehållit sig i Petersburg en dag. För sin dotter berättade Armfelt $^{30}/_8$ 1812 att han sett sin fru blott några timmar i Petersburg.

[3] Dagbok, 27 aug. 1812.

[4] De skildras vidlyftigt, men utan källanvisningar och delvis anekdotmässigt i Schinkels *Minnen VI:* 236 följ.

[5] Saken skildras olika. Schinkel (VI: 253) framställer den så att kejsaren genast motsatte sig förslaget; Clason (Sveriges historia till våra dagar XI: 222—223) uppgiver att kejsaren så när hade återlämnat Ål nd, då hans rådgivare föreställde honom en sådan avträdelse som nedsättande.

blev en definitiv och närmare detaljerad bekräftelse av det på våren ingångna fördraget. Den sista augusti anträdde de båda furstarne återfärden: kejsar Alexander, säker på att under försvaret mot fransoserna inte behöva frukta någon fara från Sverige och att framdeles erhålla hjälp från detta håll, kronprinsen med löfte om rysk hjälp för Norges erövring och understöd i fall av faror, som kunde hota hans och hans efterkommandes tronföljd.

Till dem som bildade den kejserliga sviten hörde som sagt, Aminoff. Om honom veta vi inte annat än att han med avund följde den ynnest, som från kejsarens sida kom den gamle vännen Armfelt till del, samt att han gick och såg surt på C. J. Adlercreutz, mot vilken hans antipatier de senaste åren varit koncentrerad. [1] Med den övriga sviten blev Aminoff föreställd för kronprinsen, som utom den redan nämnda audiensen beviljade honom ett långt enskilt samtal. Från detta bortgick han, efter vad hans frände C. Fr. Rotkirch uppgiver, mycket nöjd.[2]

Mera har jag inhämtat om Armfelt, men även det inskränker sig till vad denne själv fann lämpligt att berätta för sina närmaste och innehåller inga närmare upplysningar om de inlägg han gjorde i den politiska diskussionen.

Tvenne dagar efter kronprinsens ankomst till Åbo, således medan förhandlingarna pågingo som livligast, fattade Armfelt pennan för att meddela sin broder, baron August Filip Armfelt på Wiurila några allmänna antydningar om situationen. »Peut-être suis-je utile ici», skrev han den 29 augusti, »car il n'y a pas de doute que des grands intérêts ne sont en jeu dans cet instant pendant cette entre-vue. Le sort a voulu que je cessasse d'exister pour moi et que je fusse esclave de milles circonstances extraordinaires et impérieuses. Ce n'est que la postérité qui saura me juger, ainsi que les motifs et les sacrifices que je ne cesse de faire ne seront apprecié[s] que quand on connaîtra mieux ma manière de penser et mon abnégation individuelle de toute vue qui m'est particulière.» Och efter detta mystiska tal tillade Armfelt följande ord, som brodern August hade lättare att förstå, ty de

[1] Armfelt till sin svägerska $^{25}/_{9}$ 1812.
[2] *Statsmän och dignitärer* s. 101, 152 följ.

innehöllo en upprepning av de satiriska svar han mången gång fått emottaga, då han uttalat missnöje med förhållandena i Finland. »Jag finner visserl. — fortsatte Armfelt — ej allt fullkoml., tvärt om, men jag är viss på att av ont det minsta onda är ännu bland oss, oaktat inkvarteringar och andra vexationer och oordningar. Man kan aldrig bedöma något utan jämförelsevis, och det hade varit väl att du själv fått se andra delar av kontinenten än Finland. England är ännu det enda land, där en tänkande varelse kan njuta alla sina rättigheter, men man får lov att vara rik för att vistas där en famille. Sverge är alldeles ej att citera, det hör jag av alla som hit komma.»

Dagen efter detta meddelande, som inte tydde på någon önskan att förändra Finlands politiska situation, riktade sig Armfelt till sin dotter grevinnan Augusta Piper på Engsö med en lång skrivelse, vari han i förnöjda ordalag yttrade sig om den värdiga hållning han iakttagit gentöver dem, som året förut vållat hans ofärd. Början av brevet lydde:

»Me voilà revenu de l'armée en courier pour assister à cette entrevue intéressante et dans un moment de liberté occupé à repondre, chère et toute aimée Auguste, à tes deux aimables lettres. — — Je ne suis pas étonné de ce que malgré milles occupations je me trouve la plume à la main pour causer avec ce que j'aime au delà de tout, mais je suis frappé de cette singularité de ma destinée qui me place d'une manière si singulière au dessus des circonstances qui ont parues (!) le plus devoir m'affecter et m'humilier, pour abaisser mes ennemis et justifier mes principes comme mon caractère. Les annales qui parleront de ce moment intéressant, auront un contraste parfait avec ce qu'on a fait en Suède contre ta mère et moi, et la postérité ne sera pas faché de voir, je pense, que j'ai été sous les rapports des sentiments bien au dessus de mon siècle et ce qui est plus étrange encore, que la force du mal et de la malveillance n'a pas pu en empêcher l'évidence. Ceci sent un peu l'amour propre — mais je m'y livre en causant avec toi, mon enfant cherie, bien sûr de ta manière de me juger sur ce point.»

Litet senare tillade Armfelt i brevet att de båda furstarne beredde sig för återfärden, förnöjda med de resultat, till vilka de kommit. »Aujourd'hui — uppgav han — l'empereur et le prince s'en retournent chacun chez lui, contents on ne peut pas plus l'un de l'autre. Si les éléments et des circonstances bien impré-

vues ne viennent pas contrarier les plans formés — peut-être le monde pourra-t-il encore parvenir à jouir du repos.»

Den belåtenhet Armfelt kände med sig själv gällde naturligtvis den oegennyttiga hållning han ansåg sig ha iakttagit, då han, glömsk av sina lidna oförrätter, lät sitt uppträdande dikteras endast av hänsyn till den stora saken, närmast åstadkommandet av en intim förbindelse mellan Ryssland och Sverige. Detta framgår ännu tydligare ur ett brev till dottern, skrivet ungefär en månad senare ($^{24}/_{9}$) från Petersburg. Det heter häri:

»Mon séjour à Åbo pendant l'entrevue était trés intéressant, et je dirais même satisfaisant pour moi. Je m'y suis convaincu que l'homme qui dans tous les événements de la vie ne se permet aucun écart aux principes qu'il a adopté, conserve une superiorité écrasante sur ses ennemis et peut-être même sur les caprices de la destinée. Le rôle que j'ai joué à la suite de cela aurait pu donner des maux de coeur à Adlersparre, Skjöldebrand et consorts.»

Men det var inte nog med att Armfelt kunde slå sig för sitt bröst och säga att hans uppträdande var storsinnat och utan förebråelser. Han kunde även konstatera, att hans uppträdande rönt erkännande. Inte blott att kejsar Alexander visade honom sin fortfarande bevågenhet genom att upphöja honom i grevligt stånd, även den svenska kronprinsen »rättvisade» hans uppförande. För en ung fränka i Sverige uppgav han någon tid efteråt — okt. 1812 — att kronprinsen inte tvekat att visa honom de känslor han som hederlig karl förtjänade, »och denna hämnd på mina förföljare — tillade han — är måhända den största jag kunde taga».[1] Mot slutet av året skrev han till sin dotter, att kronprinsen under sammanträffandet »daigna y rendre justice à toute ma conduite, en sentant mieux que personne les torts qu'on avait eu à mon égard». Han hade med »un grand empressement» lagt sina känslor i dagen och erbjudit sig att göra Armfelt någon tjänst i Sverige, varvid den senare anbefallde i hans ynnest sina söner Maurice Clairfelt, som redan var i svensk tjänst, samt Magnus, som han önskade få placerad på livgrenadiererna. »Promesse formelle fut donnée», tillade han.[2] — Ur innehållet av de politiska dis-

[1] Ada Rydström, *Armfeltarne på Hunnerstad* s. 87.
[2] Till Augusta $^{22}/_{12}$ 1812; Tegnér, *G. M. Armfelt* III: 413.

kussionerna berättade Armfelt senare att han fann kronprinsen prevenerad mot planen på Bourbonernas retablissement på Frankrikes tron, ävensom att han uttalade för kronprinsen den meningen att Norge borde erövras i Tyskland — vilket ju ock skedde.[1]

Detta är allt vad jag kunnat inhämta ur Armfelts egna meddelanden om hans uppträdande under mötet. Det innehåller intet, som skulle tala för att han tagit befattning med frågan om pantöverlåtelsen, och andra samtida uppgifter äga vi inte. Emellertid kan det invändas, att Armfelt — efter vad många exempel i hans levnadshistoria uppvisa — inte var så noga med avseende på medlen, då det gällde att framkomma till målet. Anmärkningsvärt är ock att hans korrespondens med sin fru och dotter vid denna tid företer en lucka. Teoretiskt taget, är det inte uteslutet att i de ord, i vilka han talar om sina »sacrifices» och sin »manière de penser» och vilka närmast syfta på hans självövervinnelse i umgänget med kronprinsen och dennes svit, även inpressa möjligheten av att han lancerat eller understött förslaget om Finlands temporära avträdelse såsom underpant för kejsar Alexanders understöd till Norges förvärvande åt Sverige — vilket skulle varit ytterligare en akt av självövervinnelse. Men troligt är ett sådant antagande inte och någon antydan därom ha vi ej heller från denna tid. Däremot talar inte blott Armfelts politiska uppfattning, utan ock hans motvilja mot Sverige. Hellre har man då att antaga att Armfelt — liksom Aminoff, om denne fick tillfälle att yttra sig — hörde till dem som efter vad det uppgives styrkte kejsar Alexander till hans avvisande hållning.[2]

---

[1] Till Ehrenström $^{26}/_{2}$ 1814; Schinkel, *Minnen* III: 137; Tegnér III: 433, 436. — I sina Hist. Anteckn. II: 639—640 berättar Ehrenström att Armfelts lojalitet mot Sverige inför kejsaren, trots skymfen mot honom och hans fru föregående år, rättvisades i Sverige och förskaffade Armfelt vid mötet i Åbo ett gunstfullt och förtroligt bemötande från kronprinsens sida.

[2] Schinkel (VI: 253) uppgiver att behovet av en pant inte blott var kronprinsens följeslagares tanka, utan »till en del även general Armfelts, åtminstone enligt vad han själv försäkrade». Men då han alls inte nämner källan för sitt påstående, måste vi ställa oss tvivlande gentöver detta.

II.

Genom fördraget i Åbo befästes den på våren inledda omsvängningen i Sveriges politik. Revanschplanerna i fråga om Finland lämnades helt och hållet och vid Rysslands sida deltogo de svenska arméerna i det stora befrielsekriget mot »världstyrannen». Det personliga förhållandet mellan kejsar Alexander och kronprinsen, sedermera konung Carl Johan var synnerligen vänskapligt och stärktes genom tjänster och gentjänster — särskilt från den förstnämndes sida. Men det är nu engång så, att politiken går sina egna vägar och att den inte plägar hejdas av personliga vänskapskänslor och nationella tacksamhetsskulder. Även vänskapsförhållandet mellan Alexander och Carl Johan kom att ställas på hårda prov, åtminstone en gång så hårt att det befann sig nära bristningsgränsen. Detta skedde redan år 1819, inte fullt sju år efter mötet i Åbo och anledningen gavs — kuriöst nog — av en fråga, som på intet sätt berörde förhållandet mellan Sverige och Ryssland. Det var den s. k. norsk-danska likvidationskonflikten, som en tid stimulerade den europeiska kabinettspolitiken.

I freden i Kiel mellan Sverige och Danmark hade det stipulerats att den svenska konungen skulle i sin egenskap av Norges suverän, i mån av detta rikes folkmängd och resurser, deltaga i den dansk-norska helstatsskulden. Norrmännen protesterade som bekant mot fredsfördraget, som tillkommit utan deras hörande, men stortinget erkände uttryckligen (1814) Norges förpliktelse att övertaga en del av gälden. Fullt berättigade påminnelser om dennas erläggande gjordes gång efter annan från danskt håll, men den norska regeringen, som trycktes av svåra finansiella förhållanden i landet, och även kronprins Carl Johan jämte den svenska utrikesledningen drogo år efter år ut med löftets infriande. Den danska regeringen, som ävenledes hade att strida med finansiellt betryck, tröttnade, välförklarligt nog, på de fruktlösa underhandlingarna och vände sig till stormakterna med anhållan om deras intervention för kravets uppfyllande. Hänvändningen upptogs sympatiskt av makterna, som sökte utöva pression på den svenska regeringen. Bl. a. vände sig under tiden för kongressen i Aachen, i slutet av 1818, Rysslands, Österrikes och Preussens regenter till Carl Johan, numera konung,

med likalydande skrivelser ($^{15}/_{11}$ 1818), vilka innehöllo en ganska barsk anmodan till denne att göra ett snart slut på konflikten. Carl Johan avgav emellertid mycket bestämda protester mot en sådan inblandning från makternas sida, och särskilt var svaret av $^{8}/_{1}$ 1819 till kejsar Alexander avfattat i högstämt skarpa ordalag. Tonen i skrivelsen uppretade, förklarligt nog, kejsar Alexander, som dock inte ville lyssna till sina rådgivares maningar att gripa till radikala åtgärder och slutligen avgav ett tämligen spakt svar. Konung Carl Johan på sin sida fann emellertid nödigt att påskynda tvistens avveckling och vände sig i sådant syfte till prinsen-regenten i England, som åtog sig skiljedomarkallet. Men dessutom bestämde sig konungen för en del resoluta åtgärder, som visade, att han inte ämnade vika från sin ståndpunkt. Bl. a. sammandrogs på sommaren 1819 på Bonarps hed i Skåne en truppstyrka av 15,000 man svenska och norska regementen. Denna sistnämnda åtgärd tyddes som ett krigiskt hot och Danmark företog på sin sida truppsamlingar på Själland. Därjämte cirkulerade rykten om förestående brytning med Ryssland och om fältläger, som skulle bildas i Finland.[1] För att motverka sådant alarmerande tal, som spreds även till utlandet, avgavs i början av juni i det officiella bladet »Inrikes Tidningar» en lugnande förklaring, vari ryktena framställdes som en uppfinning av några vildhjärnor, de där eftersträvade samhällsordningens omstörtande. Men därjämte befanns det nödigt att upplysa tidningspressen på kontinenten om verkliga förhållandet, och på sådant sätt tillkom det brev av den 28 april 1819 till »Le vrai libéral» (i Brüssel), som sedermera infördes i Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unpartheyischen Correspondenten för den 26 maj (N:o 84) och på denna väg blev bekant i Finland. Något egentligt nytt i fråga om själva konflikten brin-

[1] I depesch av $^{29}/_{6}$ 1819 till sin regering berättar danske ministern i Stockholm Krabbe-Charisius, att brev från Finland förmält att tre ryska läger komme att upprättas därstädes i augusti. Men ministern trodde inte mycket på historierna. »Il est des frondeurs ici — påstod han — qui se plaisent à voir dans ces préparatifs militaires des préludes pour punir l'audace du fondateur de la dynastie Bernadottienne, en mettant à main armée à sa place sur le trône qu'il occupe, le prince Gustave. Ces propos ne marquent que par leur extravagance.» Danska riksarkivet.

gar artikeln inte, men den förtjänar måhända att meddelas in extenso, då dess innehåll tyckes varit okänt för historieforskarne — åtminstone har jag inte funnit den omnämnd i den rätt rika historiska litteratur, som behandlar det dansk-norska »opgjöret». [1] Den lyder som följer:

Aus Brüssel vom 22 Maij.

Der Vrai Libéral theilt folgendes Privatschreiben aus Stockholm vom 28:sten April mit:

»Man hat in einigen deutschen Zeitungen viel Lärm aus vorgeblichen Missverständnissen gemacht, die, wie man sagte, zwischen unserm Hofe und einigen nordischen Mächten herrschen sollen. Die lächerlichsten Gerüchte waren in Frankfurt im Umlaufe. Die zu Aachen vereinigten Monarchen sollten ihre überwiegende Macht bis auf die unabhängige Regierung von Schweden ausdehnen, und dort den Einfluss einer Suprematie ausüben. Briefe des Königs von Schweden wären von dem Kayser Alexander übel aufgenommen worden u. s. w. Ein Lustlager von funfzehntausend Mann, das dieses Jahr in Schoonen statt haben soll, wie dieses zur Uebung der Truppen häufig geschieht, würde als eine neue Bewaffnung, und einige Transport von Lebensmitteln zum Unterhalte der Soldaten, als Kriegsvorbereitungen dargestellt. Man hat selbst von einer Festung gesprochen, die in dem Herzen des Landes zwischen den Seen Wenern und Wettern angelegt werden und im Falle unglücklicher Ereignisse als ein Zufluchtsort, der zu einer verzweiflungsvollen Gegenwehr geeignet sey, dienen solle. Der Plan zu einem befestigten Platze, um die innere Schiffahrt des grossen Canals, welcher die Nordsee mit dem Baltischen Meere vereinigen wird, zu sichern, und der zur Errichtung von Militär-Magazinen dienen solle, ist würklich vor einigen Jahren beschlossen worden; aber bis zur Ausführung dieses Planes, wenn er angenommen seyn sollte, würden noch mehrere Jahre verstreichen. Es scheint indessen nicht, dass gegenwärtig dringende Noth da sey. Die Herzen der Bürger und die Arme der tapfern kommen den unbezwingbarsten Festungen gleich, und wenn diese feste Stütze fehlen sollte, so würde ein Gibraltar in Gothland und Värmeland einen traurigen Zufluchtsort gewähren.

[1] Denna fråga, vars utveckling vi inte behöva följa, har behandlats bl. a. av Schinkel (*Minnen X*); Clason (*Sveriges historia till våra dagar XI*); Y. Nielsen (*Norges Historie efter 1814*, I, *Stormagternes Forhold til Norge og Sverige 1815—1819* och *Norges Opgjør med Danmark 1818—1819* i Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger 1889); J. E. Sars (*Norges Historie VI*); A. D. Jörgensen (*Danmarks Riges Historie VI*) m. m. En framställning av rättsgrundlaget för »uppgjöret» meddelades av prof. H. Koht vid nordiska historikermötet i Köpenhamn—Sorö senaste sommar. Föredraget torde ännu inte föreligga i tryck.

Wir glauben eben so wenig, dass zwischen benachbarte Fürsten, deren Freundschafts-Verhältnisse so alt sind und sich auf wechselseitige Hochachtung und geleistete Dienste gründen, wegen so geringer Ursachen als die sind, welche man anführt, würkliche Missverständnisse obwalten sollten. Es war im Jahr 1812, zu Abo in Finnland, wo zwischen dem Kronprinzen von Schweden, dem jetzigen Könige, und dem Kayser Alexander die erste Zusammenkunft statt fand. Es war damals darum zu thun, Schweden zu bewegen, seine Waffen mit denen Russlands zu vereinigen, und Napoleon auf dem Gipfel seiner Macht und Stärke anzugreifen. Die Unternehmung bot für einen Kronprinzen von Schweden wohl einige Schwierigkeiten dar. Auch drangen die Schweden, welche den Prinzen begleiteten, darauf, dass der Kayser Alexander eine Garantie an Schweden gäbe. Die Einen wollten Finnland, Abo mit eingeschlossen, wieder haben; ein Theil begnügte sich mit den Aland-Inseln und dem ganzen Gebiete bis Uleåborg.

Der ehemalige Günstling Gustavs III, baron von Armfeldt, in Schweden zum Tode verurtheilt, weil er sich gegen den Herzog von Sudermannland verschworen hatte, und General Aminof, wegen gleicher Unternehmung verurtheilt, die aber beyde in russische Dienste getreten waren, unterstützten diese Forderungen. Um allen Schwierigkeiten ein Ende zu machen, sagte der Kronprinz zu dem Kayser: »Ich entsage, Sire, aller Garantie; ich will keine andere haben als Ihr Wort; ich verlasse mich auf Sie». Der Kayser drückte ihm innig die Hand, und sagte: »Ich werde in meinem Leben ein so redliches und grossherziges Betragen nicht vergessen».

Diese Tatsachen gereichten die Hoffnungen, welche gewisse Personen aus einem angeblichen Missverständnisse zwischen diesen beyden Souverains geschöpft haben. So edle Bande werden nicht so leicht aufgelöst.»[1]

Den anförda skrivelsen uppgavs vara ett privatbrev från Stockholm, och var det väl nog, på sitt sätt. Men något tvivel kan knappt råda därom, att den utgick från den svenska regeringen och att den, åtminstone i huvudsak, var inspirerad av monarken själv, om också inte av honom avfattad. Syftet därmed var, som sagt, att vederlägga ryktena om en krigisk spänning mellan de nordiska makterna, varjämte hänvisningen till konungens ridderliga uppförande i Åbo samt hans gamla vänskaps- och krigskamratskapsförhållande till kejsar Alexander utgjorde en vädjan till dennes hjärta och hederskänsla. Det var

[1] Avskrift av denna artikel liksom av Aminoffs svar därpå har benäget meddelats mig, på begäran, från Stats- och universitetsbiblioteket i Hamburg.

samma strängar konungen anslagit i sin redan nämnda svarsskrivelse av $^{8}/_{1}$ 1819 till kejsaren. Som ett tillägg i förbigående tillkom den passus, vari Armfelts och Aminoffs förmenta andel i pantfrågan berördes och deras antecedentia ännu en gång utbasunades för världen. Upplysningen kunde synas tämligen överflödig, men hade nog sin mening, som vi i det följande få anledning att närmare beröra. Vad för övrigt frågan om pantavträdelsen beträffar, framställes den i huvudsak i enlighet med vad vi känna ur Schinkels minnen (VI: 253—254).

Den förste i Finland, som — såvitt vi veta— fick kännedom av den opartiske Hamburger-korrespondentens meddelande, var statsrådet J. A. Ehrenström, som mellan sina många bekymmer om Helsingfors stads återuppbyggande noga iakttog händelsernas gång i hemlandet och utlandet. Gammal vän med Armfelt och även till Aminoff, med vilken förbindelserna, efter några års »ruptur» återknutits, utan att dock mera få samma intimitet som förr, upprördes han i djupet av sin psyke över den skymf, som utslungats mot hans förre »medolycklige». Om sitt fynd skyndade han genast att underrätta såväl Aminoff som statssekreteraren R. H. Rehbinder, med vilken han sedan flera år underhållit en livlig korrespondens. Vi anföra först brevet till den sistnämnde. Det var skrivet den 5/17 juni 1819 och lydde:

»Que dites Vous, Monsieur le baron, de l'article de Bruxelles dans le N:o 84 du Correspondant Impartial de Hambourg, tiré du journal français Le Vrai libéral, qui communique une lettre particulière de Stockholm? Cette lettre ne peut que sortir directement de la bourbe révolutionnaire. *L'infame calomnie* lancée contre la mémoire du feu c:te d'Armfelt, dont la veuve et les enfants vivent encore, et contre le général d'Aminoff qui se trouve en état de pouvoir se défendre, ne devait pas être laissée sans refutation. Quelle *méchaneté profonde* de vouloir ainsi compromettre les vivants et les morts aux yeux de l'empereur. Le compte qui est rendû d'une conversation secrete qui a eu lieu à Åbo entre ce monarque et le prince royal, ne laisse aucun doute sur le vrai auteur de cette vile production. *Tout ceci est scandaleux au dela de toute expression.*[2] Comme Aminoff jetera feu et flammes

[1] Så uppfattades saken av den danske ministern, som i sin nyss citerade depesch ($^{29}/_{6}$ 1819) berör ett brev från »un libéral du Nord au vrai Libéral» och med anledning därav talar om konung Carl Johans benägenhet »de se mettre en scène dans les papiers publics».

[2] Kursiveringarna av mig.

en lisant cet article! Et il faut avouer qu'il est bien fondé à le faire. Si j'avais été à Åbo en 1812, on ne m'aurait pas oublié non plus, et mon nom aurait figuré avec celui des deux autres.»

Sistnämnda mening tyder på att Ehrenström ansåg påminnelsen om konspirationen mot hertigen-regenten — vari han ju själv varit invecklad — som bevis på en avsiktlig infami mot Armfelt och Aminoff, och han måste ju ha funnit insinuationen desto mer stötande som uppgiften om hans båda vänners inträde i vad artikelförfattaren kallade för rysk tjänst framställdes så oförmedlat, att tidningens läsarkrets måste bibringas den föreställningen att den senare handlingen var en omedelbar följd av den förra. Men mest upprördes Ehrenström av den mot Armfelt och Aminoff riktade beskyllningen för att ha understött planerna på Finlands, om ock temporära avträdelse till Sverige. Vad källan för infamien vidkom, framgick det tydligt, att han ansåg skymfen utgången från den nye svenske konungen och den »bourbe révolutionnaire», den faktion, som hade makten i Sverige och som stått efter Armfelts och gustavianernas fall. Samma tanke återkommer i ett tre dagar senare (8/20 juni) skrivet brev till Rehbinder, vari Ehrenström, efter att ha talat om den häpnad och indignation den infama artikeln väckt hos den till Helsingfors ankomne baron Klinckowström, fortsätter:

»Cet article porte une teinte si révolutionnaire, qu'on ne peut pas en méconnaître la source. J'espère que notre empereur, bon et juste comme il est, n'ajoutera aucune croyance à ces perfides insinuations, en ce quelles regardent ses sujets finnois, et qu'ainsi le venin manque son effet, en laissant uniquement la honte pour celui qui l'a preparé.»

Samma dag Ehrenström skrev sitt första brev till Rehbinder sände han en avskrift av korrespondensen i den tyska tidningen till Aminoff, som han antog skulle råka i uppror vid läsningen därav. Därtill fogade han det redan i Historisk tidskrift publicerade brevet, av vars innehåll vi för sammanhangets skull nödgas upprepa det viktigaste och mesta.

»Tiden upptäcker de djupast invecklade hemligheter», så började Ehrenström sitt förtroliga brev. »Nog lärer Du hava förmodat, att de underhandlingar som Du, vid Kejsarens möte med svenska kronprinsen i Åbo 1812 förehade, samfält med greve Armfelt om avträdande till Sverige av antingen en del av Finland

eller av hela landet, såsom en nödvändig garantie å Rysslands sida emot svenska nationen, aldrig skulle bliva upptäckte. Imedlertid stå de nu uppenbarade för Europas ögon i den sist hitkomne nummer av Hamburger Correspondent o. s. v.» Men efter denna seriösa inledning slog Ehrenström in på en annan ton, samma ton av indignation som utmärkte brevet till Rehbinder, och fortsatte: »*Men för att tala allvarsamt*, detta stycke är en av *de skändligaste revolutionsprodukter* jag någonsin sett, och det har på det högsta indignerat mig. Avsikten därmed kan ej vara någon annan än *den svarta, att hos vår kejsare väcka misstroende emot sina finska undersåtare* samt att sträcka *hämndlystnaden* emot greve Armfelt och Dig för Eder förmodade anhänglighet till den förra dynastien ända till Edra barn. För ett sådant ändamåls vinnande skyr man icke att taga sin tillflykt till *de lågaste och orimligaste calomnier.*» Det var enligt Ehrenströms mening inte svårt att uppspåra författaren. Denne var den enda person, som kunde bestämt uppgiva vad som sades vid det enskilda samtalet med kejsar Alexander, den enda som kunde berätta om den hjärtliga handtryckningen; han var den enda person, »som, uppfostrad i revolutionens skola, kunnat författa ett stycke, så nära liknande *Buonapartes infama bulletiner*». Ehrenström föreställde sig så väl, med vilken iver Aminoff skulle upptaga »*detta arghetens utbrott*», men varnade för överilade handlingar och han slutade med den redan nämnda uppmaningen till Aminoff att med kraft och värdighet vederlägga infamien genom en refutation i Hamburger Correspondent, men inte förr än han genom Rehbinder inhämtat kejsarens gillande. Även Armfelts söner borde sätta sig i rörelse.[1]

Huru skola vi nu bringa de båda skrivelserna av $^{17}/_{6}$ i samklang? Ur brevet till Rehbinder framgår tydligt, att Ehrenström ansåg beskyllningen för Armfelts och Aminoffs deltagande i förslaget rörande pantöverlåtelsen för en uppdiktad beskyllning, en lögnaktig infami, varvid han hoppades att kejsaren inte skulle fästa något avseende. I brevet till Aminoff utgår han från den suppositionen, att Armfelt och Aminoff tagit del i förslaget, åtminstone haft något att skaffa därmed, så att beskyllningen i de utländska tidningarna inte var alldeles gripen ur luften. Prof. v. Törne

[1] Kursiveringarna gjorda av mig.

har fäst vikten vid dessa inledningsord i brevet till Aminoff och kommit till den slutsatsen att Armfelt och Aminoff verkligen varit indragna i underhandlingarna rörande panten. För att förstå detta underliga förhållande antager han, att deltagandet inte varit inofficiellt, d. v. s. att det således skett med kejsarens vetskap, och han tillägger yttermera den förklaringen, att orsaken till de båda herrarnes oväntade uppträdande står »att söka i bekymmer för möjligheterna att överhuvud få ett avtal till stånd och iver att med alla medel befordra det åtrådda samgåendet för kampen mot den över allting annat avskydde världstyrannen».

Den sistnämnda tolkningen torde nog få anses för den enda plausibla — om man nämligen utgår från att Armfelt och Aminoff haft sin hand med i pantunderhandlingarna samt att Ehrenström känt till hemligheten, ehuru han tegat som muren, och således funnit uppgiften därom i sak riktig om ock till formen »infam».

Jag har emellertid uppfattat Ehrenströms brev på ett annat sätt. Den patetiska inledningen: »Tiden upptäcker de djupast invecklade hemligheter; nog lärer Du hava förmodat att de underhandlingar, som du — — — förehade samfält med greve Armfelt — — — aldrig skulle bliva upptäckte» o. s. v. innebar — enligt min tanke — en djup ironi, ett förtroligt skämt, en mystifikation, varmed Ehrenström ville antyda, huru orimlig och fabulös han fann uppgiften vara. Sin egentliga mening uttryckte Ehrenström i det andra stycket, som inleddes med orden: »*Men för att tala allvarsamt*» o. s. v. och vari han med stigande harm betecknade den ifrågavarande artikeln som »en av de skändligaste revolutionsprodukter», en av »de lågaste och orimligaste calomnier», ett »arghetens utbrott». Om något sådant förekommit, som i artikeln påstods, är det nog så troligt att Armfelt under sina förtroliga pratstunder med Ehrenström givit denne del av hemligheten, men nyssnämnda uttryck, vilka fullkomligt överensstämma med de indignerade ordalagen i breven till Rehbinder, visa helt tydligt, att den föregivna machinationen var för honom likaså okänd som orimlig. Då Ehrenström vidare i brevet till Rehbinder talar om elakheten att vilja kompromettera levande och döda i kejsarens ögon och då han vidare uttalar den förhopp-

ningen att kejsaren i sin godhet och rättvisa inte skulle ägna någon »croyance à ces perfides insinuations, en ce qu'elles regardent ses sujets finnois», så innebär det, att han tog för givet att det förmenta deltagandet i underhandlingen varit för kejsaren likaså obekant som för honom. En passus förekommer i ett senare brev från Ehrenström till Rehbinder, som kunde väcka något tvivel rörande Ehrenströms innersta mening, men jag tror inte att denna passus, vartill vi strax återkomma, kan rubba den tolkning breven i övrigt giva anledning till.

Men huru reagerade Aminoff inför den märkliga tidningsartikeln, och till vilka åtgärder skred han med anledning därav?

Såsom redan nämnts, tillrådde Ehrenström honom att insända en med kraft och värdighet avfattad vederläggning till den hamburgska tidningen, men att först genom Rehbinder underrätta kejsaren om smädelsen och inhämta hans tillstånd till refutationen. Denna uppmaning var Aminoff inte sen att efterkomma, men som han kände sin bristande »utförningsförmåga», vände han sig med anhållan om hjälp till Ehrenström, vars stilistiska färdighet allmänt beundrades. Ehrenström utarbetade även förslag till svar, tillfogande ($^{11}/_{7}$) den förmodan, att den obehagliga korrespondensen skulle fortsättas, enär den anonyme författaren — d. v. s. konung Carl Johan — aldrig skulle förlåta dem som engång misstänkts för anhängighet till den förra dynastien. Aminoff insände sedan sin vederläggning, som han tyckes önskat få införd i de officiella ryska tidningarna, till Rehbinder jämte ett ostensibelt och ett enskilt brev, i vilka han på sitt patetiska sätt utgöt sina känslor av harm och förtvivlan. Det sistnämnda, daterat Rilax den $^{20}/_{7}$, lydde:

»Min estimable Bror! Av närlagde *ostensible* brev ser min Bror, varom saken handlar, och till vilken har jag att med större förtroende, med mera tillförsikt adressera mig? — Man har tillåtit sig i Sverige en namnlös infamie emot avlidne greve Armfelt och mig, infört i flere utrikes tidningar. Min heder fordrar därpå ett offentligt svar. Min Bror! Kasta mig därföre för kejsarens fötter och meddela honom så väl projectet till *svar* som brevet till min bror. Nöjd är jag i förhand med resultatet, ty den ädlaste, den rättvisaste kejsare, regent jorden bär, kan aldrig lystra till infamiens språk emot en man, som varit ett offer för sin beprövade trohet emot sina regenter. Man tror sig i det landet

mäktig nog att kunna föra samma språk mot regenterna och individuer, som då man verkställde tyrannens befallningar över Europa. Min harm är över all fattning. Den från världen skilde, invid sin plog, låter den med brott sölade faktionen engång icke få leva ostörd i sitt lugn. O Gud! Vilken belöning att redligt ha framtrampat sin bana!!! — Jag får då icke vänta någon rättvisa, någon upprättelse förr än då jag icke är mer! — Måtte detta träffa min Bror innan kejsarens och Dess avresa! Ifall att vi få se vår kejsare här, så avertera mig därom etc.»

Innan Aminoff avsände detta brev, som visar, huru kränkt och oskyldig han kände sig och huru riktigt Ehrenström förutsett artikelns inverkan på hans gamle väns häftiga temperament, hade emellertid den sistnämnde skyndat sig att prevenera Rehbinder på vad som komma skulle.

»Le baron de Rilax — skrev han den 6/18 juli 1819 — a été, comme de raison, furieux de l'article dans le Vrai libéral qui le regarde. Il vous enverra incessamment une courte refutation pour être insérée dans le Conservateur Impartial et dans l'Invalide, nb. si l'empereur y donne son consentement. Dans cette réponse il déclare que l'assertion de l'auteur anonyme de la lettre de Stockholm n'est qu'un *impudent mensonge*. Je crois qu'il serait mieux de remplacer ces deux mots par ceux: *d'impudente calomnie.*»

Man frågar sig, varför Ehrenström föredrog det senare uttrycket, som han kanske föreslagit för Aminoff, men som denne ansett alltför spakt. Hade han väl ändrat mening i fråga om den sak »refutationen» gällde? Detta är knappt troligt. Utan får man väl antaga att Ehrenström, såsom den korrekte och ceremoniöse gentleman han var och ville vara, måtte ansett uttrycket »un impudent mensonge» alltför utmanande, då det kastades ut mot ingen ringare person än konungen av Sverige, som han ju ansåg för det famösa Stockholmsbrevets anonyme författare eller inspiratör. Och måhända fruktade han att det skulle ännu säkrare framkalla den fortsättning på »korrespondensen», han, såsom redan nämnts, förespådde.

Rehbinder, till vars hjälp Aminoff, i enlighet med Ehrenströms råd, vädjat, dröjde inte att meddela historien åt kejsaren, som just beredde sig för sin långfärd till Arkangel och därifrån till Finland. I ostensibelt svar av den 2/14 augusti berättade han, att han skyndat sig att rapportera saken för kejsaren, som

givit honom i uppdrag att försäkra, »que Sa Majesté, connaissant vos sentiments et votre attachement à la patrie, n'a pu ajouter foi aux calomnies absurdes imprimées dans N:r 84 de la Gazette d'Hambourg», ävensom att H. M., »constamment guidée par ce sentiment de justice qui caractérise toutes ses actions», samtyckt till Aminoffs anhållan att få i nämnda tidning införa sitt svar, om vars försändande i tysk översättning till redaktionen Rehbinder lovade draga försorg. I ett annat brev av mera enskild art, daterat samma dag, konstaterade Rehbinder, hurusom »den lika så infama som orimmeliga artikeln icke gjort det minsta elaka intryck på den rättvisaste av monarker», som emellertid av skäl, dem Rehbinder fått order att muntligen framlägga, inte ville att refutationen skulle intagas i de petersburgska tidningarna Le Conservateur och Invaliden.[1] — Vad honom själv beträffade, försäkrade Rehbinder, att han känt sig högeligen upprörd. »Vid första genomläsningen av nämnda artikel — skrev han — förstelnades jag av indignation att finna det man begagnat sig av 2:ne respektabla namn för att kasta skugga på hela vår nation. Man hade väl någon gång tillförne märkt att man ifrån ett visst land velat utså misstroende hos Finlands innevånare emot deras nu varande ställning, men det feltes i denna tactique, hämtad ur Bonapartiska skolan, att även söka inspirera misstankar hos regenten emot dess egne undersåtare. Lyckligtvis hava desse försök misslyckats och man har ej vunnit annat än att blotta sina egne avsikter.» Rehbinder drog med samma välbehag som Aminoff en suck av lättnad, ty kejsarens förestående Eriksgata genom Finland tillkom just på stimulation av honom, som hoppades att resan skulle bära vittne om det goda och förtroendefulla förhållandet mellan monarken och undersåtarne samt skingra den återstod av anhänglighet för Sverige som ännu kunde finnas i landet. Rehbinder tillsände Aminoff en avskrift av det tyska genmälet till Hamburger Correspondenten — ävensom ett meddelande av ryske postchefen Kalinin, att han gått i författning om refutationens frambefordrande till Hamburg. Genmälet ingick sedermera i Hamburger Correspondenten för den 4 september (N:o 142) och lydde:

[1] Om den muntliga förklaringen har jag intet inhämtat. Aminoff och Rehbinder sammanträffade kort därpå i Åbo.

Mein Herr!

Das 84:ste Stück des Hamburgischen unpartheyischen Correspondenten vom 26:sten May dieses Jahrs enthält ein aus dem Vrai Libéral eingerücktes Privat-Schreiben aus Stockholm, aus welchem ich mit grossem Erstaunen und zugleich mit dem Gefühl der tiefsten Verachtung ersehe, dass der Anonyme Verfasser dieses Briefes sich erlaubt hat, den verstorbenen General, Grafen von Armfeld, und mich zu beschuldigen, dass wir zur Zeit der Zusammenkunft, die im Jahr 1812 in Abo zwischen Sr. Majestät, dem Kayser von Russland, und dem Kronprinzen von Schweden statt gefunden, uns in verrätherische und heimliche Ränke, die in offenbarem Widerspruch sowol mit unsern Grundsätzen als den Pflichten treuer Untertanen stehen, eingelassen hätten. Viel zu erhaben über Anschuldigungen dieser Art und die aus einer so unreinen Quelle fliessen, werde ich mich nicht so weit erniedrigen, die Beweggründe derselben zu erörtern; ich begnüge mich bloss zu deklariren, dass diese Beschuldigung nichts als eine unverschämte Lüge ist, deren Gepräge sie auch trägt, und ich bitte Sie, mein Herr, so gefällig zu seyn, diese Declaration in Ihre unpartheyische und geschätzte Zeitung einzurücken.

Ich habe die Ehre zu sein, mein Herr
Ihr ergebenster Diener,
Freyherr von Aminoff
Geh. Rath Sr. Maj. des Kaysers aller Reussen.

Refutationen inskränkte sig således till en kort och kraftig, »mit sittlicher Entrüstung» nedskriven dementi, utan närmare diskussion av ämnet. Däri kvarstod oförändrat det epitet, varpå Ehrenström anmärkt, men som kejsaren inte tyckes funnit skäl att låta modifiera. Senare på hösten ingick i Le vrai libéral ett svar av författaren till det brev från Stockholm, som kommit så mycken oro åstad. Efter vad Ehrenström, som med sedvanligt intresse följt frågans utveckling och även skaffat sig detta svar, berättade för Aminoff, var genmälet »ganska moderat, urskuldande och avbedjande», ehuru författaren, i enlighet med »den gamla revolutionnaira skriv-tactiquen» nekade till vad han förut skrivit, i förhoppning att läsaren inte skulle uppsöka »angripnings-artikeln».[1] Härmed tyckes tidningspolemiken avstannat. Åtminstone har jag inte funnit frågan vidare berörd.

Aminoff kunde anse sig fullt rehabiliterad genom kejsar

[1] Hist. tidskr. 1925 s. 185—186.

Alexanders oförbehållsamma imprimatur till hans deklaration. Men ännu en ljuvlig tröst väntade honom. Då kejsaren i början av september gästade Åbo, som då firade de sista dagarna av sin tillvaro som landets huvudstad, förunnade han Aminoff ett långt samtal, varunder han gjorde sin lycklige undersåte alldeles huvudyr genom att upphöja honom i grevlig värdighet. Och inte långt därefter hugnades Aminoff med förtroendet att utkoras till ordförande i den kommission, som skulle förbereda lantständernas snara sammankomst för behandling av vissa märkliga ärenden. Men en uppoffring måste han underkasta sig. Uppmärksamgjord av kejsaren på det olämpliga i att han, »l'homme le plus marquant» i landet, uppfostrade sina söner utomlands, nödgades han taga sina tvenne äldsta gossar från Uppsala, där de studerat sedan 1817. I denna fordran får man måhända skåda ett uttryck för den misstämning kejsar Alexander vid denna tid hyste gentöver Sverige.[1]

Om den oförmodade, men länge ivrigt eftertraktade upphöjelsen berättade Aminoff själv, att den vederfarits honom dels som ett erkännande av den trohet och utmärkelse, varmed han tjänat sina regenter och sitt fädernesland, dels som ett offentligt bevis på kejsarens »estime och bienveillance». Jag har i mitt arbete »Statsmän och dignitärer» kommenterat Aminoffs triumf och sökt förklara motiven till denna stora utmärkelse, som under hela den ryska tiden kom, utom Aminoff, endast fem finländska medborgare till del. Till den utredning, jag där lämnat, får måhända, på grund av vad föregående utredning givit vid handen, som en ytterligare förklaringsgrund tilläggas den mot Aminoff nyss riktade infamien. Utom att de båda utmärkelserna inneburo ett ljuvligt soulagement för Aminoffs sårade hjärta och undersåtliga integritet, kunde de uppfattas som en lysande dementi från kejsarens sida, adresserad till dem som velat bringa

[1] *Statsmän* s. 458 följ. — Som ett uttryck för kejsarens misshumör mot Sverige må ännu nämnas, att ordföranden i Kommittén för finska ärenden K. v. Troil, som just återvänt från Sverige och där uppvaktat konung Carl Johan, vilken hugnat honom med en hög orden, behandlades av kejsaren under besöket i Åbo mycket onådigt och försattes ur tjänstgöring. *Statsmän* s. 474 följ.

hans och Armfelts undersåtliga trohet i tvivelsmål — insultörerne må sedan ha tillhört vilka kretsar som helst.[1]

Men ännu återstår en fråga. Huru ha vi att uppfatta den mångomordade infamien? Från vem utgick den och vad åsyftade den?

Ehrenström var övertygad om att dess upphovsman stod att söka i den svenska konungaborgen och att avsikten var att hos kejsaren väcka misstroende mot hans finländska undersåtar samt att sträcka hämndlystnaden mot Armfelt och Aminoff för deras förmodade anhänglighet för den förra dynastien in på deras barn. Den förstnämnda suppositionen stödde han på den omständigheten, att det fanns blott en enda person i Sverige, som kunde förtälja vad som sades under det enskilda samtalet mellan kejsaren och kronprinsen i Åbo, blott en enda som kunde berätta om den hjärtliga handtryckningen. Och därför fanns det blott denne person, som kunnat författa en artikel, så liknande Bonapartes infama bulletiner.[2] — Rehbinder var likaledes, som vi funnit, av den meningen att korrespondensen utgått från den bonapartiska skolan, och han trodde som Ehrenström att syftet därmed varit att hos kejsaren utså misstro till hans finländska undersåtar. — Prof. v. Törne har, med anslutning till denna tankegång, om också inte utan tvekan, förmodat att Carl Johan velat droppa litet malört i bägaren för kejsar Alexander, när denne förberedde sig till sitt triumftåg i Finland.[3]

---

[1] Någon aktion från Armfeltska familjens sida, som Ehrenström ansett nödig, känner jag inte. Men i brev av 27 juli—8 aug. 1819 till Rehbinder berättar Ehrenström att greve Alexander Armfelt besökt honom i Helsingfors och förefallit honom »bien pensif, triste et préoccupé»; hans avsikt var att begiva sig till Åminne för att stanna där till kejsarens motsedda ankomst till Åbo. Så tillägger han: »Si je ne me trompe, ce jeune homme ne pense qu'à la Suède, malgré la vilaine conduite qu'on y a tenu dernièrement envers la mémoire de son père.» Det synes som om A. Armfelt sammanträffat med kejsaren under dennes besök i Åbo 7—9 september, ty den $^{4}/_{10}$ skriver hans syster Vava Armfelt till honom från Engsö i Sverige att hon kände sig förtjust över vad han berättat om kejsaren. Måhända fick Armfelt tillfälle att tala med kejsaren om sin faders sak. Något senare återvände han till Petersburg, där han var placerad vid gardes generalstaben.

[2] Hist. tidskr. 1925 s. 184.

[3] Hist. tidskr. 1925 s. 186.

Jag har svårt att förena mig om dessa tolkningar. Ehrenström var en mycket misstänksam och susceptibel herre, envis och uthållig i sina fördomar. Han var inte god på de maktägande i Sverige och i den nye konungen skådade han fortfarande en son av revolutionen och en uppkomling på tronen. Rehbinder var i allmänhet en betänksam och sansad man, men även han var böjd för misstro och lätt uppskrämd. Dessutom voro hans tankar vid denna tid upptagna av kejsarens förestående resa till Finland, som han hoppades skulle göra slut på »det svenska partiet» i landet samt skingra monarkens sista betänkligheter med avseende å sammankallandet av en lantdag. Varje händelse, som kunde nära kejsarens misstro till sina undersåtars fulla lojalitet, måste därför beröra honom pinsamt, och Ehrenströms alarmerande rapport var väl ägnad att frammana föreställningar, som han i en lugnare sinnesstämning skulle tillbakavisat.

Enligt min tanke bör förklaringen sökas på annat håll. Jag har redan påpekat, hurusom den i korrespondensen ingående påminnelsen om kronprinsens medgörlighet i pantfrågan avsåg att erinra om dennes generositet gentöver den för tillfället hårt beträngde ryske kejsaren, som numera, glömsk av sina löften, visade en halft fientlig hållning mot Sverige. Talet — eller förtalet — om Armfelts och Aminoffs démarche tillkom då för att ytterligare framhäva kronprinsens högsinthet, då han övervann en frestelse, vari inte blott hans följeslagare, utan jämväl kejsarens egna undersåtar velat inleda honom. Att denna passus blivit dikterad av konungen eller att artikeln i dess helhet blivit av honom författad, behöva vi inte taga för någon given sak, och ännu mindre behöva vi i uppgiften att de tvenne gustavianerna »understödde fordringarna» på pantöverlåtelsen inlägga den meningen, att de skulle gjort det inför kronprinsen, som då skulle framstått som sagesman. Vi kunna väl tänka oss saken sålunda, att konungen framkallat artikeln och även inspirerat den, såvitt det gällde krigsryktenas dementerande och hans uppträdande jämte kejsarens tacksamhet i Åbo, men att korrespondensens avfattande överlämnats åt någon annan person, t. ex. en journalist, som i redan nämnt syfte begagnade sig av de rykten, vilka cirkulerade om Armfelt och Aminoff och till vilka bl. a. hörde den av Schinkel — för övrigt med allsköns reserva-

tion — meddelade berättelsen (VI: 236), att Armfelt »skulle önskat samtala med kronprinsen, innan denne råkat kejsaren, för att förmå honom att begära Finlands återlämnande» ävensom Schinkels uppgift (VI: 253) att Armfelt i fråga om pantavträdelsen »till en del» varit av samma tanke som kronprinsens följeslagare. Huru svagt påståendet om Armfelts och Aminoffs démarche syntes även brevskrivaren själv, torde framgå därav att han i sitt svar på Aminoffs »refutation» lät detsamma falla, efter vad Ehrenström, som läst genmälet, försäkrar.[1]

Att konung Carl Johan skulle haft för avsikt att komma åt Armfelt och Aminoff, såsom Ehrenström antog, förefaller svårbegripligt. Vad Aminoff beträffar, levde han vid denna tid i tillbakadragenhet på sina gods som en missnöjd oppositionsman, som en filosoferande eremit, den där ansåg sig orättvisad av världen och försummad av sin kejsare. Dessutom hade han på ett märkligt sätt närmat sig Sverige. På hösten 1817 hade han varit rest till detta land för att placera tvenne söner vid Uppsala universitet och för att råka gamla bekanta. Med förtjusning berättade han om det vänliga mottagande han rönte från vänners och allt hederligt folks sida, men i kungaborgen tyckes han inte gjort sin uppvaktning. Sönerna blevo kvar i Uppsala, där de gjorde goda framsteg, deltogo i sångarhyllningar till prins Oskars och Carl XIII:s ära m. m. Så behagligt kändes för Aminoff besöket i Sverige, att han på våren 1818 funderade på att repetera det, men avstod därifrån, måhända på grund av varningar från den försiktige och mot den nya dynastien ogynnsamt stämde Ehrenström, som bad Aminoff betänka sig flera gånger, innan han anträdde resan, och särskilt framhöll vådan av att göra sin cour vid hovet, såsom meningen var.[2]

Mellan Carl Johan och Armfelt hade det, såsom vi redan veta, vid mötet i Åbo kommit till åtminstone utvärtes försoning, och

---

[1] Som ett egendomligt sammanträffande, som ju kunde anföras till förmån för brevskrivarens första uppgift, kvarstår dock att, enligt vad J. P. Winter inhämtat, Armfelt och Aminoff — möjligen och förmodligen samtidigt — fingo redan första mötesdagen tillträde till det rum, dit kejsaren och kronprinsen dragit sig från sviten.

[2] Aminoff till sin fru okt.—nov. 1817, till G. v. Kothen $^{10}/_{12}$, $^{28}/_{12}$ 1817, Ehrenström till Aminoff $^{22}/_{5}$ 1818.

Armfelt hade därefter på sätt, som nog torde blivit bekant i Sverige, uttalat sig mycket fördelaktigt om kronprinsen, om han också inte underlåtit att kritisera dennes passivitet under fälttåget mot Bonaparte. Även hade han kvarlämnat i Sverige sin yngste son, som där inträdde i militärtjänst. De känslor kronprinsen hyste för Armfelt känna vi inte. Måhända voro de kyliga och misstrogna; mot sönerna fann han sig en gång föranlåten att inskrida av en anledning, som visar, huru högt uppdriven hans politiska misstänksamhet var.[1] Men att han med avsikt velat infamera den snart fem år därförinnan avlidne gustavianen och dessutom, såsom Ehrenström uttryckte sig, sträcka hämndlystnaden mot honom för hans tidigare anhänglighet för den förra dynastien ända in på barnen, det kan man tryggt anse för en produkt av Ehrenströms vanliga misstänksamhet. En annan sak är, i vad mån uppgiften om Armfelts — och Aminoffs — deltagande i diskussionen om den famösa pantavträdelsen kan anses ha utgått från kronprinsen och bära syn för sägen. Vad som i detta avseende kan tjäna till frågans belysande har jag sökt framlägga i ovanstående undersökning, som för vinnande av nödig bakgrund kommit att nog mycket taga denna tidskrifts utrymme i anspråk.

---

[1] I sina *Anteckningar och Minnen* (II: 127) berättar H. G. Trolle-Wachtmeister i slutet av år 1815, att då tvenne av Armfelts söner besökte Sverige och den ena av dem före avresan lånade en fransk broschyr, som handlade om den förra dynastiens återupprättande, gav kronprinsen, underrättad härom, befallning att arrestera de unga herrarne och visitera deras papper. Befallningen blev dock inte verkställd och om några vidare trakasserier talas inte.

Översikter och granskningar.

Politiska strävanden i Finland under gustavianska tiden.

J. R. Danielson-Kalmari, *Stats- och samhällsliv i Finland. Gustavianska tiden.* I, II. Helsingfors 1925. Holger Schildts förlag.

Det är onekligen en kraftprestation av det sällsyntare slaget, varmed statsrådet Danielson-Kalmari velat avsluta sin långa forskarbana. I en ålder, då ett otium hade varit både naturligt och välförtjänt, har han påbörjat utgivandet av ett verk, som i fråga om omfattning överträffar allt vad den inhemska historieforskningen hittills åstadkommit. Sedan 1920 ha i rask följd utkommit ej mindre än sex volymer av ett arbete, som under rubriken »Suomen Valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla» behandlar politiska och sociala förhållanden i Finland under de två senaste seklen. Landets nyvunna självständighet har givetvis varit ägnad att åt detta verk skänka ett aktualitetsintresse, varåt historiska arbeten av den vetenskapliga halt som det ifrågavarande väl icke alltför ofta kunna glädja sig. Av så mycket större betydelse är det, att verkets utgivande på svenska numera påbörjats; därigenom har ett synnerligen viktigt bidrag till både Sveriges och Finlands historia gjorts tillgängligt för alla dem, som icke mäkta överstiga det hinder den finska språkformen utgör.

De två delar, som nu föreligga på svenska i en förtjänstfull översättning av underbibliotekarien, fil. mag. Hugo E. Pipping behandla den gustavianska tiden. Med stöd av en dokumentering, som i fråga om grundlighet lämnar intet övrigt att önska, ger oss förf. en inblick i tidevarvets synnerligen intressanta, om ock ej alltid lika uppbyggliga finländska särsträvanden på det politiska området, företeelser, vilka väl alltid skola höra till vår historias mest omstridda kapitel.

Det kan vara skäl att så först som sist påpeka, hurusom en viss ensidighet nödvändigtvis måste uppkomma som en följd av det sätt, varpå förf. — att döma av verkets nu föreliggande delar — fattat sin uppgift. Tyngdpunkten är otvivelaktigt lagd på tiden efter 1809. Det gustavianska tidevarvet har väsentligen intresserat såsom en

förberedelsetid för den period av inre autonomi som inleddes med Borgå lantdag. Under sådana omständigheter har det ej kunnat undgås, att skildringen av den svenska tidens sista decennier fått en helt annan karaktär än redogörelsen för den ryska tidens början. Det positiva, det stora uppbyggningsarbetet, behandlas i samband med Alexander I:s regeringstid; för Gustav III:s tidevarv få de negativa dragen, missnöjet och särgåendet, gälla såsom det för framställningen väsentliga.

Detta är nu icke enbart en dispositionsfråga, utan bör självfallet ses mot bakgrunden av förf:s historieuppfattning. Denna understrykes ytterligare genom talrika reflexioner, någon gång på ett sätt som uppkallar till kritik. Så t. ex. när det gäller bedömandet av Gustav Philip Creutz' verksamhet. Det heter nämligen om våra stormän av hans kategori: »Ur vårt folks synpunkt och med tanke på dess speciella utveckling ha dessa män nästan helt gått förlorade, av den orsak att det under det svenska väldet här icke erbjöds dem nödiga möjligheter till utveckling, verksamhet och karriär» (I, 143). Utan att ge mig in på den vidlyftiga principiella diskussion, vartill ett sådant uttalande kunde locka, må jag blott få anmärka, att omdömet på intet sätt verkar övertygande i det sammanhang, vari det förekommer. Man frågar sig onekligen om det ej var av betydelse för Finland, att Creutz — såsom förf. påvisar — var i tillfälle att på ett avgörande sätt främja Gustav III:s statskupp och sålunda genomförandet av en fastare regeringsmakt i Sverige. Eller är Creutz förtjänt av ett så omilt omdöme bara därför att han sedan icke gick samma vägar som en annan av kuppens finländska märkesmän — Göran Magnus Sprengtporten?

Huru som helst, Sprengtporten är huvudpersonen i tidevarvets, »självständighetssträvanden» och förty även i landets historia, sådan den ter sig för förf. Icke »kulturvaggan» Åbo, utan Sprengtportens gård Sesta var det kraftcentrum, varifrån framtidsidéerna utgingo. Under sin vistelse där åren 1782—83 samlade den numera gentemot Gustav III fientligt stämde Sprengtporten kring sig missnöjda landsmän, företrädesvis officerare. Nordamerikas frihetskrig, föregivna personliga oförrätter och umgänget med de missnöjda — se där självständighetstankens förutsättningar, dess anknytningspunkter till de stora tidsrörelserna å ena sidan och upphovsmannens personliga förhållanden och miljö å den andra. Det kan icke bli fråga om att här följa tankens utveckling till allt större mognad. Endast vid sådana moment av framställningen, som locka till meningsutbyte, må jag få dröja i det följande.

Ett sådant moment är då otvivelaktigt frågan om den utbredning självständighetssträvandena fingo under dessa första år, alltså långt före kriget. Sin uppfattning härom formulerar förf. något olika på olika ställen. Dels finner han, att »självständighetstanken under dessa

år ryckte med sig en stor, ja kanske den största delen av Finlands yngre officerare» (I, 288). Dels åter fastslås »faktum, att drömmen om Finlands självständighet, ehuru tillsvidare en obestämd förhoppning, ryckte med sig t. o. m. en stor del av landets bildade män», d. v. s. medlemmar av dess »officers- och adelsfamiljer» (I, 305).

Det är självfallet alltid en vansklig sak att fastställa vissa mer eller mindre obestämda opinioners utbredning. Jag tror icke heller att det skall bli möjligt att komma till exakta resultat i detta avseende. Men mot den — om jag så får säga — alltför »optimistiska» tendensen i tanken, att självständighetssträvandena behärskade »*kanske den största delen* av Finlands yngre officerare», ville jag rikta en anmärkning. Förf. har tydligen velat ur det förhandenvarande materialet läsa ut så mycket som möjligt, ehuru förhållandena snarast hade bort mana till den största försiktighet. Längre fram, åren närmast före krigsutbrottet, visade det sig nämligen, att självständighetssträvandena icke hade många anhängare, och att t. o. m. dåvarande spiritus rector, J. A. Jägerhorn, började bli betänksam. Den givna förklaringen, en omstämning såsom en följd av konungens besök i landet 1787, är knappast tillfyllestgörande. Behövdes det bara, att konungen visade sig för att självständighetstanken skulle överges, så tyckes mig denna icke förtjäna namn av ett politiskt strävande, för vilken man åberopade en särskild historieuppfattning. Snarare böra vi väl låta de senare vittnesbörden om självständighetsmännens ringa antal gälla. Slutsatsen bleve då, att självständighetstanken aldrig haft så många övertygade anhängare, och att dess målsmän, Jägerhorn m. fl., i medvetandet om sin fåtalighet började känna ängslan, när det blev fråga om tankens förverkligande.

En försiktigare uppskattning av självständighetsmännens numerär i detta begynnelseskede är så mycket nödvändigare, som de källor, på vilka förf. stöder sin uppfattning, ha det stora felet att vara senare nedskrivna. Väsentligen baserar sig nämligen omdömet på J. A. Ehrenströms och R. H. Rehbinders memoarer.

Ehrenström är utan tvivel jämförelsevis tillförlitlig, då det gäller att göra reda för självständighetstanken såsom sådan; i sin ungdom en av Sprengtportens anhängare, fick han säkerligen en djup inblick i dennes tankegång. Däremot synes han icke fullt vittnesgill i fråga om rörelsens utbredning. Såsom överlöpare till rojalisterna, har han otvivelaktigt, liksom dessa överhuvud, varit benägen att överdriva den sprengtportianska rörelsens omfattning. Om man sålunda också skulle kunna ur hans memoarer draga den slutsatsen, att största delen av landets yngre officerare voro självständighetstanken tillgivna, så bör man, enligt min tanke, göra det, endast om andra källor, som till äventyrs visa i samma riktning, äro absolut trovärdiga.

Nu är det emellertid så, att Rehbinders »Souvenirs de ma vie» — för så vitt det gäller dessa tider, början av 1780-talet — måste betecknas

såsom en ännu mindre tillförlitlig källa än Ehrenströms »Historiska anteckningar». Såsom född år 1777, var Rehbinder ännu vid tiden för anjalaförbundet ett barn, och de delar av hans anteckningar, som behandla ställningar och förhållanden från tiden *före* officersupproret, kunna i ingen händelse få det värde av tidsdokument, som i regel kan tillerkännas memoarer. Förf. gör nu gällande, att Rehbinder det oaktat måste anses fullt trovärdig, emedan han vid tiden för memoarernas nedskrivande hade »oavbruten beröring med män, som just då självständighetstanken genom muntliga samtal begynte utbreda sig, hade upplevat sin ungdom eller mandom» (I, 305). Detta förefaller dock mindre sannolikt, om man betänker, att hans memoarer väl äro nedskrivna så sent som i mitten av 1830-talet.[1] Han måste nog huvudsakligen lita på sitt minne om vad han hört av andra personer, vilka åter i sin tur redan befunno sig på ett visst avstånd från de refererade händelserna. Rehbinders förutsättningar som trovärdig återgivare av 1780-talets tänkesätt äro därför icke överhövan stora. Här blir ej fråga om Rehbinders egen pålitlighet utan om halten av de källor han i god tro öser ur. Och åtminstone beträffande en av dem — Sprengtporten — gäller det att vara på sin vakt. Självständighetsrörelsens igångsättare var intet sanningsvittne i hithörande frågor. »Hans fantasi utjämnar alla svårigheter», skrev en gång ryske ministern i Stockholm, greve Markov, om honom (I, 321). Och förf. säger senare, att »självständighetspartiets ledare utan tvivel bedragit både sig själva och ryska regeringen, beträffande styrkan av det understöd, som de väntade av befolkningen i Finland» (II, 176). Gäller nu detta i allmänhet, så kommer härtill, att Sprengtporten åren 1808 och 1809, vid över 70 års ålder, icke verkade tillförlitlig i fråga om framfarna tider. Rehbinder säger själv härom i sina minnen, att det icke var »svårt att märka, det åldern hade försvagat hans tankeskärpa, att minnet ofta svek honom, och att han trasslade in sig i fråga om data, namn och händelser. Men han sökte skyla dessa brister genom en ton av säkerhet och ofelbarhet, som så mycket mera gjorde intryck, som han ännu förstod att genom originaliteten i sina uttryck och livligheten i sina gester inlägga mycket intresse i samtalet.»[2]

Förf. tyckes mig därför alltför böjd att lyssna till memoarförfattare, vilkas framställning i hithörande ämnen måste betecknas såsom i varje fall mindre säker. Det hade då varit skäl att skänka större uppmärksamhet åt källor, i vilka en motsatt uppfattning kommer till synes. Porthan t. ex. trodde ju, att Sprengtporten »utom få dåraktige

---

[1] Jfr Robert Castrén, *Skildringar ur Finlands nyare historia*, sid. 275: »det årtionde som förflutit mellan Alexanders död och dessa »Minnens» nedskrivande» ...

[2] Castrén, *Skildringar*, sid. 273.

äventyrare ej fick några adhärenter» (II, 6). Detta uttalande är väl ungefär lika mycket värt som Rehbinders långt senare nedskrivna andrahandsuppgifter.

Vad här sagts om försöken att fastställa självständighetsrörelsens omfattning gäller till stor del även argumenteringen på skilda punkter. Avgjort oriktigt ter det sig för anmälaren att till belysande av självständighetsmännens historieuppfattning vid mitten av 1780-talet vädja till ett så sentida dokument som Klicks memorial av 1808, »Un mot en son tems» (I, 300 ff). Till den stora tidsdifferensen kommer nämligen Klicks egendomligt ovederhäftiga läggning, vilken visserligen i förening med en viss talang i tillverkandet av politiska memorial gjorde honom till en icke oäven politicus i ett upprört tidsskede, men alldeles icke till ett språkrör för tidevarvets historieuppfattning. Vad Klicks egen ståndpunkt beträffar har förf. senare (II, 165) på goda grunder kommit till uppfattningen, att »tanken på Finlands självständighet hos honom aldrig, såsom hos Jägerhorn, var en hjärtesak, utan blott ett tillfälligt politiskt intrigmedel. Framför allt var Klick, som så många av hans svenska ståndsbröder, en frondör, hos vilken adelsmannens hat till konungen kvävde nära nog alla begrepp om rätt och plikt.» Det hade kunnat tilläggas, att Klicks verksamhet år 1808, alltså på den tid ifrågavarande memorial flöt ur hans elegant skurna penna, icke hade det minsta samband med strävandena att bereda Finland en självständig ställning, utan tvärtom gick ut på att förtaga de ryska inkräktarna lusten härtill och förmå dem att utan särrättigheter införliva landet med kejsardömet. Hans pliktkänsla, hans omdömesförmåga och vederhäftighet voro alltså vid denna tid av allra blygsammaste slag. Att under sådana omständigheter låta honom tolka den historieuppfattning, som låg till grund för självständighetsrörelsen, är ju att tillskriva honom en övertygelse, som han icke ägde. Att Klick i sitt nämnda memorial skrev mot bättre vetande och i agitoriskt syfte — såsom förf. även tyckes medgiva — är sannerligen icke ägnat att öka förtroendet till hans av hätskhet förvridna tirader.

I sin nyss anförda karakteristik av Klick tangerar förf. ett intressant spörsmål, som han dock tyvärr icke söker närmare utreda, nämligen frågan i vad mån de finländska »självständighetsmännens» förehavanden böra ses ur social synvinkel. Och dock ligger problemet snubblande nära till hands, sedan det en gång konstaterats, att rörelsen icke räknade anhängare utanför de adliga och officerskretsarna. Säkerligen var Klick icke den enda av de s. k. självständighetsmännen, som i främsta rummet var adlig frondör. Även till Sprengtportens karakteristik hör detta drag otvivelaktigt. Man erinre sig blott den äldre broderns, Jakob Magnus', redogörelse för sina motiv att deltaga i omstörtandet av frihetstidens författning. Såsom »förnämsta avsikten» med sitt uppträdande vid 1771 års riksdag betecknar han sin önskan att försvara adelns privilegier, vilka under striden om konunga-

försäkran blivit utsatta för de ofrälses angrepp; han ville därjämte »ock om möjligt förskaffa konungen någon mera myndighet.» Härvid ådrog han sig emellertid mössornas hat och såg ingen annan utväg att sauvera sig än en revolution! På Sveaborg vädjade han sedan framgångsrikt till officerarnas »klassmedvetande» genom att ställa dels adelskap, dels befordran i utsikt för konungens anhängare. Även den yngre brodern, Göran Magnus, som här är huvudföremålet för intresset, hörde vid 1771 års riksdag till de talare, som kraftigast försvarade de adliga privilegierna (I, 56), liksom han också annars visade sig väl förtrogen med officerssynpunkterna.[1] Det hade otvivelaktigt varit givande att vid redogörelsen för det sprengtportianska missnöjets uppkomst och första utveckling beakta denna sida av saken mer än nu blivit fallet.

På bekostnad av den sociala synpunkten har i stället den nationella utnyttjats — ända till överdrift, vore man frestad att säga. Man känner sig icke fullt övertygad om att den adliga — »finlandssvenska» — överklassen fört finskhetens talan i den utsträckning som förf. gör gällande. Säkerligen har förf. i orden »finne» och »finsk» mer än en gång inlagt en nationalitetsbetonad innebörd, som verkar mer eller mindre otidsenlig. Såsom exempel på huru förf. genom pressning av enstaka ord och uttrycksätt ur ett dokument läst ut någonting, som tyckes avgjort stridande mot dess hela anda, ville jag nämna hans tolkning av det första av de brev i vilka Sprengtporten skildrar statskuppens genomförande i Finland och i samband därmed stående omständigheter. Satsen: »vi fingo veta *på vårt eget språk*, att en svensk kung satt på tronen . . .» tyder förf. så, att Sprengtporten därmed avsett de till alla församlingar i riket sända tryckta reproduktionerna av kungens tal vid riksdagens öppnande den 25 juni 1771, och att han med *vårt eget språk* avsett det finska. Den som gör sig mödan att utan uteslutningar läsa igenom detta brev, skall emellertid finna, att om det är något som talar därur, så är det ett *storsvenskt* sinne, som man knappast skulle väntat hos Sprengtporten. Förgäves skall man där spåra någon motsättning mellan Sverige och Finland — vad man finner är endast provinsbons glädje och stolthet över att »en finne varit tronens stöd» och sålunda kunnat vara med om att grunda »hela Svergets lycka.» Om i detta brev ett motsatsförhållande framhäves, så är det uppenbarligen motsättningen mellan det traditionella utländska »trycket» och »oss i svensk klädbonad.» Det anmärkningsvärda var självfallet, att ständerna åter en gång hörde sig tilltalas av sin konung, vilket icke hänt sedan Karl Gustavs dagar, och att det skedde i den mäktiga form, som Gustav III:s vältalighet kunde skapa. Det kändes, som om *svenska språket* åter en gång kommit till heders, sedan

[1] Jfr Gabriel Nikander, *Politiska opinioner i Gustav III:s Finland.* Sv. Litt. Sällsk.; Förh. o. upps. 32, sid. 198 ff.

dess ställning vid hovet under hela frihetstiden varit jämförelsevis undanskymd. För sin del har Sprengtporten alltså endast velat intyga det outplånliga intryck Gustavs första uppträdande gjorde och ingalunda antyda, att konungens tal i översättning spriddes i Finland. Det sistnämnda var ingenting anmärkningsvärt — det var ju sedan länge regel i fråga om officiellt tryck — och det behövde så mycket mindre nämnas av Sprengtporten, som denne själv tydligen var närvarande vid riksdagens öppnande och alltså fick del av den stora förändringen — »på vårt eget språk». (Jfr I, 56). Den reflexion förf. i detta sammanhang gör om en redan långt hunnen »finsk nationalkänsla» (I, 82) är därför mycket svagt grundad.

För övrigt har förf. icke alltid förfarit konsekvent vid anbringandet av nationalitetsbeteckningen »finne» på tidevarvets i politiken framträdande personligheter. Ett exempel: Augustin Ehrensvärd kallas på ett ställe »finne» rätt och slätt, på ett annat ställe säges, att han »var på sätt och vis finne» (I, 27, 36). Detta »på sätt och vis» är ganska belysande för de svårigheter förf. haft att övervinna, och hade säkerligen oftare varit på sin plats. Vad värde som skall tillmätas eventuella dåtida självdeklarationer i detta avseende tyckes för övrigt bäst framgå därav, att t. o. m. Fersen en gång i ett riksdagsanförande kallade sig »finne» — på den grund att han var ägare av ett gods i Finland!

Även personkarakteristiken har rönt inflytande av den värme förf. känt för den nationella självständighetstanken. Dennas målsmän ha, tyckes det mig, icke så litet profiterat av förf:s inställning till de stora tidsfrågorna. Läsaren lämnas visserligen icke i okunnighet om att Sprengtportens handlingssätt framgick ur mångahanda bevekelsegrunder, men kan å andra sidan ej undgå att lägga märke till förf:s benägenhet att tyda allt till det bästa, när det gäller att förklara en eller annan dunkel punkt. Som exempel må nämnas den avgörande brytningen med fäderneslandet, Sveriges rike, det land, som Sprengtporten 1772 apostroferade i följande högstämda ordalag: »O, mitt fädernesland, måtte du än en gång bli så lysande, så stort, så lyckligt som Du fordom varit.»[1]

Sedan Sprengtporten alltså lagt grunden till den omfattande självständighetsrörelse det nu varit fråga om, önskade han år 1784 bege sig till Holland för att deltaga i dess väntade kamp mot Österrike. Han anhöll därför om rekommendation och understöd av Gustav III och detta i ordalag, som göra intryck av nedrigt hyckel: Sprengtporten välsignade sin konung och hans ärofulla regering och hoppades kunna visa sig värdig »lyckan att vara en undersåte till den bäste av konungar». Mot bakgrunden av hans konspirationer på Sesta äro dessa tirader, skulle man tycka, ägnade att belysa en mindre tilltalande sida i

[1] »*En finsk officerares bref*»; ...» N:o 1; Hist. ark., XVII, 237.

hans egendomligt sammansatta karaktär. Och till yttermera visso skriver Sprengtporten själv i sina memoarer — Itinéraire de ma vie — om denna ansökan och konungens bifall därtill: »Vi hade bägge våra skäl; han att avlägsna mig från Finland, måhända för alltid, och jag att vinna tid, anseende och nöjet att göra mig förtrogen med det federativa styrelsesättet hos ett folk, som blivit fritt tack vare sitt mod, och efter vars mönster jag trodde mig nära nog kunna skapa mina duktiga finnar.» För en gångs skull anser sig förf. böra tvivla på Sprengtportens egna uppgifter; han förklarar den i skrivelsen uttryckta översvallande känslan för Gustav III så, att Sprengtporten ännu »på intet sätt var definitivt besluten att försöka få Finland skilt från Sverige, utan tvärtom... ännu understundom ryggade tillbaka för att bryta den trohetsed han svurit konungen och riket» (I, 314; jfr dock sid. 319, där förf. tycks lämna frågan oavgjord). Det förefaller dock i allmänhet överflödigt att göra en memoarförfattares karaktär mera tilltalande än denne själv ansett nödigt. Och vad Sprengtporten beträffar, så var detta icke enda gången han gjorde sig skyldig till hyckleri.

Redan några månader senare var Sprengtporten färdig att sjunga kejsarinnan Katarinas lov i icke mindre hög ton. Hon prisades bl. a. såsom den där »lyckliggjort mera än en nation, som oket av orättmätigt tyranni tvungit att söka hennes stöd och hennes beskydd». Dessa ganska löst grundade fraser ingingo som avslutning i det projekt om Finlands självständighet, som Sprengtporten i Haag överlämnade till ryske ministern därstädes. Efter denna graverande början till verkligt landsförrädisk verksamhet skulle Sprengtporten — enligt Ehrenström — efter sin återkomst till Stockholm och före sin definitiva överflyttning till Ryssland 1786 ha hyst förhoppning om att bli utnämnd till »generalbefälhavare i Finland» samt gjort en framställning härom i Stockholm. Detta skulle enligt förf. tyda på att Sprengtporten eventuellt ämnade »förbliva svensk undersåte och troligen avstå från självständighetspropagandan» (II, 11). Efter allt vad vi veta om Sprengtportens föregående verksamhet förefalla dock sådana alternativa framtidsplaner rätt osannolika. Mera överensstämmande med både Sprengtportens egen och andra självständighetsmäns mentalitet hade det varit, om han ämnat begagna sig av det tilltänkta höga ämbetet som en plattform för självständighetssträvandenas förverkligande. För kejsarinnan Katarina betonade han ju kort tid därefter, att planernas realiserande var helt och hållet beroende av hans närvaro, emedan folket var »mottagligt för intryck av en man, som är känd för att ivra för dess väl» (II, 47). Man tänke sig endast Sprengtporten såsom general en chef i Finland vid krigsutbrottet 1788! Ur den politiska anständighetens synpunkt hade väl detta icke varit mera omöjligt än mycket annat, som hände dessa år. Men vilka utsikter till praktisk självständighetspolitik hade icke därmed öppnats!

Liksom förf., enligt min tanke, sålunda uppställt en del dekorativa hinder för Sprengtportens överflyttning till Ryssland, tyckes han endast med svårighet kunna besluta sig för ett rättvist klander av dennes benägenhet att efter inträdet i rysk tjänst se på företeelserna väl mycket ur rysk synvinkel. Dock finnes det en bland självständighetsmännen, J. A. Jägerhorn, den till vilken ledningen i Finland efter Sprengtportens bortflyttning övergick, som har förf:s sympatier i högre grad än strävandenas egentliga centralfigur. Bland alla rörelsens anhängare säges Jägerhorn vara den som hade »den mest helgjutna, den mest upphöjda och från själviska uppsåt renade karaktären.» Utan tvivel förhöll det sig så, men man ställer sig dock tveksam till den odödlighet förf. gör anspråk på för Jägerhorns räkning (II, 52). Dennes felgrepp — vilka förf. ingalunda är blind för men söker giva en så förmånlig tydning som möjligt — voro dock alltför många och stora för att berättiga till en plats bland våra stora politiker. Hans verksamhet både på 1780-talet och senare 1808—09 var nog av det slag, att man vore böjd att instämma med C. E. Mannerheim, som talar om »fantasten Jägerhorn».[1] Hans brist på verklighetssinne tyckes hava blivit uppenbar för alla ansvariga politiker, med vilka han kom i beröring.[2] Och vad beträffar den »helgjutna» karaktären, så arbetade han visserligen oegennyttigt på självständighetstankens förverkligande, men begagnade sig därvid av medel, vilka icke tyckas förenliga med en sådan karaktär, icke ens enligt dåtida begrepp. Hans nära ställning till konungen såsom överadjutant hade dock bort ställa honom inför ett antingen—eller, och såsom liikalamännens sändebud till Petersburg drog han icke i betänkande att på ett mindre hedrande sätt föra sina kommittenter bakom ljuset, i det han gjorde framställningar om Finlands självständighet, vilka icke blott voro stridande mot uppdragsgivarnas önskningar, utan dessutom oförenliga med vad han själv kort förut i brev till Sprengtporten ansett riktigt! Detta Jägerhorns »egendomliga handlingssätt» hade onekligen varit förtjänt av ett skarpare omdöme, än förf. kan förmå sig till (II, 166). Det var dock ett väl lättvindigt sätt att kasta sig in i ett vittutseende företag. Alltså: Jägerhorn bedrar sig själv, sin konung, sina kommittenter — och därtill ryska regeringen (Jfr II, 176)! För sin del stannar anmälaren i tvivel både beträffande den politiska framsyntheten och den helgjutna karaktären.

Denna välvilja för de ledande självständighetsmännen får ytterligare relief genom de onödigtvis skarpa omdömen, som deras antagonister då och då få uppbära. Så tyckes mig Ehrenström icke förtjänt av enbart ironiserande reflexioner därför att han lät sin kunskap om Sprengtportens landsförrädiska verksamhet komma till konungens

---

[1] *Egenhändiga anteckningar*, sid. 31.

[2] Jfr t. ex. min avhandling, *C. E. Mannerheim* I, 159 f.

kännedom. Att för övrigt härleda dessa Ehrenströms åtgärder väsentligen ur hans hat till Sprengtporten och hans önskan att stiga i gunst är ju detsamma som att för hans vidkommande förneka betydelsen av det motiv, som alltid uppspåras hos motparten: kärleken till fosterlandet (II, 368).

En av de personer, som värdesättas väl mycket ur sprengtportiansk synvinkel, är onekligen Gustav III. Det ligger i sakens natur, att en redogörelse för uppkomsten av det politiska missnöjet under hans tid särskilt måste taga fasta på hans många felgrepp i politiken, den inre såväl som den yttre. I kapitlet över 1786 års riksdag tar förf. också ställning till Gustavs omstridda härskargärning och ger honom skulden till det numera öppet framträdande missnöjet. Den hänvisning, som i detta sammanhang göres till konungens och Sprengtportens inbördes förhållande, verkar dock icke övertygande (I, 416). För övrigt tyckes förf. icke med tillbörlig tydlighet ha visat på det medhåll konungen just vid denna riksdag kunde påräkna från de ofrälse finländska riksdagsmännens sida. Åtskilliga fall härpå nämnas väl, men konklusionerna dragas icke. Denna de ofrälses »konungskhet» är dock, tyckes det mig, ägnad att belysa både den sociala problemställning, varom redan här ovan varit fråga, och de positiva sidorna hos den gustavianska regimen. Dessa ha nu blivit väl undanskymda i förf:s framställning. Gustavs jordbrukspolitik t. ex. vederfares icke rättvisa, om den ses väsentligen ur de adliga jordägarnas synvinkel.

Men här komma vi åter till den historieuppfattning, som inledningsvis antytts. Skall det gustavianska tidsskedet endast betraktas som ett trappsteg till den »högre» form, det finländska statslivet företedde efter 1809, är väl en sådan ensidighet oundviklig.

Dock, huru man än vill ställa sig till denna fråga — verkets stora förtjänster äro uppenbara. Statsrådet Danielson-Kalmari har genom sitt arbete om den »gustavianska tiden» företagit en djupplöjning av ett mycket givande område, och det är många vackra fynd han därvid bragt i dagen. Utan föregångare har han visserligen icke varit; men ifråga om dokumenteringens grundlighet och uppfattningens enhetlighet står det föreliggande arbetet i en klass för sig. De anmärkningar jag trott mig böra rikta mot en del punkter i framställningen visa på en av de svårigheter, som väl aldrig skola helt övervinnas, då det gäller redogörelser för mer eller mindre vaga »opinioner och stämningar.» Av värme för uppgiften har förf. i en del fall anlagt en, om jag så får säga, alltför »optimistisk» syn på de personer och förhållanden, som äro huvudföremålet för hans intresse, och då och då låtit sig lockas till reflexioner eller slutsatser, vilka te sig ensidiga eller mindre väl grundade. Men bortsett från sådana tributer åt en subjektiv uppfattning kan verket — för att begagna ett av det 18:de århundradets egna uttryckssätt — betecknas såsom en »outöselig guldgruva» för studiet av det gustavianska tidevarvets politiska åskådningar.

Tydligen i medvetandet om svårigheten att göra opinionerna full rättvisa, har förf. vinnlagt sig om att låta dokumenten så vitt möjligt tala för sig själva. Därigenom har kontrollen i hög grad underlättats. Dock ville jag sätta i fråga, om ej förf. gått för långt i denna lovvärda strävan. Mig tyckes, att sammanhanget på åtskilliga punkter skulle framstått klarare, om framställningen varit mera koncentrerad.

Den svenska upplagan är icke fullt identisk med det finska originalet. På en del punkter har förf. kompletterat eller rättat sin tidigare framställning i överensstämmelse med senare forskningsresultat.

Översättningen är utförd med omsorg och gör förf:s gedigna och livfulla framställningskonst full rättvisa.

Bruno Lesch.

Sveriges och Finlands latinska medeltidsurkunder.

M. Hammarström: *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning.* (Finska Historiska Samfundet. Handböcker I), XV + 252 sid. Helsingfors 1925.

Var och en, som sysslat med urkunder skrivna på medeltidslatin, har erfarit en känsla av otillfredsställelse med sin latinkunskap och med de lexikaliska hjälpmedel, som stått till buds. Med ett vanligt latinskt skollexikon kommer man alldeles till korta, och den största fullständiga latinska ordbok, som står till buds, Georges', lämnar en alltför ofta i sticket. Även du Cange Glossarium mediae et infimae latinitatis bereder stor besvikelse, särskilt då det gäller nordiska urkunder.

Dr Hammarström har med sitt Glossarium skapat ett hjälpmedel, som bör skattas högt. Om man ej finner ett ord eller en sådan ordbetydelse, som sammanhanget fordrar, i Georges' Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch, kan man vara säker på att i Glossaren få gott besked. Förf. har genomgått alla viktigare hittills i Finland och Sverige publicerade medeltidsurkunder ord för ord och bokstav för bokstav, korrigerat felläsningar och feltryck, utrett varje medellatinskt ords och uttrycks härledning och betydelse och i samband därmed lämnat en mängd sakliga upplysningar om kulten, om kalendern, om mått, mynt, vikt, om administrativa förhållanden och dylikt.

För ändamålet har han genomarbetat en synnerligen omfattande litteratur, som läsaren även finner i hans arbete systematiskt förtecknad och till sitt värde bedömd.

Om förf. betecknar sitt arbete främst som ett glossarium och det väl mest kommer att som sådant användas, skall envar, som önskar

röra sig med något större säkerhet och självständighet i urkundernas texter och vill reda sig med nyutkommande textpublikationer, finna det nödvändigt att även göra sig förtrogen med den språkliga inledningen. Den vetenskapligt intresserade filologen erbjudes här en fängslande lektyr, och historikern får en värdefull vägledning för texternas rätta uppfattning.

De vanligaste egendomligheterna i den medeltida ortografin kommer man på praktisk väg rätt snart underfund med. Men utan en systematisk framställning av ämnet skall man ej lätt genomskåda de mången gång högst egendomliga ordbilder, som texterna förete på grund av analogiska inflytelser. Åt ordbildningsläran har förf. ägnat mycken uppmärksamhet, och det med rätta. Den som blivit förtrogen med detta kapitel i boken, skall mången gång, då han känner en latinsk ordstams betydelse, utan vidare kunna sluta sig till, vilken betydelse som tillkommer ett derivatum.

Detta blott som exempel på, vilka direkt användbara anvisningar man erhåller genom ett studium av inledningen. Det första kapitlet om medeltidslatinet är en kulturhistorisk skiss av icke ringa värde.

Dr Hammarströms arbete innehåller i sammanträngd form rika forskningsresultat. Tillika tjänar det historikerns praktiska behov av upplysningar för gången på ett utmärkt sätt. Det är en god »handbok» Finska Historiska Samfundet genom dess utgivande ställt till forskningens tjänst. Om förf:s outtröttlighet, grundlighet och skarpsinne ger arbetet det vackraste vittnesbörd.

Ivar A. Heikel.

Underrättelser.

Fjärde nordiska historikermötet. Fjärde nordiska historikermötet i Köpenhamn och Sorö 29. VI.—4. VII bevistades av ett stort antal äldre och yngre historiker, därav 9 från Finland. I mötets presidium representerades vårt land av prof. C. von Bonsdorff. Förhandlingarna begyntes omedelbart efter presidievalet med redogörelser för *Organisationen av historieforskningen* i de olika nordiska länderna, framställda i enlighet med ett av inledaren prof. Kr. Erslev uppgjort schema. De finländska förhållandena fingo härvid sin belysning av arkivarien, dr K. Blomstedt. Ett härmed besläktat ämne upptogs senare under mötet av dr P. Munck i hans föredrag: *Organiseret Studium af de sidste Aartiers politiske och sociale Historie.* Närmast utgående från danska förhållanden föreslog han, att något slags institution borde skapas för ordnandet och tillrättaläggandet av det rikliga material, som på olika håll samlat sig till belysande av de senaste årtiondenas politiska och sociala utveckling, samt påyrkade startandet av en samnordisk tidskrift för behandlingen av hithörande frågor. Efter en diskussion, under vilken åtskillig skepticism kom till synes, hänsköts frågan för ytterligare åtgärd vid nästa nordiska historikermöte till mötets presidium, som även fick i uppdrag att taga i övervägande en del andra förslag, framkomna under mötets lopp, såsom den av mötets president prof. Aage Friis väckta frågan om ett samarbete för utforskande av de ryska arkiven.

Bland föredrag av mer allmän karaktär må nämnas prof. Eli Hecksche rs om *Merkantilismen som samhällsuppfattning.* Föredragaren påvisade, hurusom merkantilismen i sin allmänna samhällsuppfattning var en förutsättning för den senare ekonomiska liberalismen. Härom erinrade t. ex. Colberts ord: Frihet är handelns själ, som ofortydbart förebådade liberalismen. — Merkantilismen anknöt till renässansens uppfattning om individen. Dess förhållande till moralen anslöt sig till den allmänna syn på företeelserna, för vilken Macchiavelli var en exponent. Merkantilismen var nämligen morallös såväl med avseende å mål som medel. Den åsyftade ej individens förbättrande, endast statens tillväxt. Den hyllade en statlig moral med samhällets växt och makt som huvudmål. I fråga om medlen

underlät merkantilismen att vädja till moraliska hänsyn och sökte i stället stöd i morallösa instinkter. Att egoismen är naturligen inneboende i människan togs som ett faktum. I motsats till den medeltida uppfattningen ställde sig merkantilismen förstående till räntetagandet. Och medan lyxen förut betraktats som ett ont, medan det ansetts orätt att leva över sitt stånd, sågs lyxen nu ur produktionens synpunkt. Den var otjänlig, om den beredde avsättning för andra land, men tjänlig om den gav det egna landets näringsliv tillfälle till ökad verksamhet. Ett sådant betraktelsesätt gör sig t. ex. gällande i A. J. Höpkens skrift Om yppighets nytta. — För sina syften skydde merkantilismen ej ett skamlöst vädjande till människornas intressen, utan hänsyn till moraliska synpunkter. Även i lagstiftningen borde en sådan åskådning göra sig gällande. Man yrkade på att lagen borde göras sådan, att det vore fördelaktigt att lyda den. I stället för förbud, som kringginges, borde man söka dirigera handeln medels tullar, ty denna borde ej styras genom tvång, utan genom konsilium. Även rättskipningen borde tagas i anspråk för merkantilismens syften. Domstolarna hade ej med det rätta att göra, utan att inrikta sin verksamhet med hänsyn till det ekonomiska livet. Straffen borde ersättas med böter. För tjuvnadsbrott borde böterna t. ex. utmätas så, att det för tjuven bleve oförmånligt att stjäla. Också kunde brottslingar dömas till arbete. Så önskade Colbert, att domstolarna skulle döma så många som möjligt till galererna. Och vid tillämpningen av galerstraffen hände det, att man satte sig över den ådömda strafftiden, och t. o. m. skröt över att galerfångar kvarhöllos utöver tiden. Då man på detta sätt satte sig över objektiv rätt, antog merkantilismen en karaktär av omänsklighet. Då liberalismen ej bekymrade sig för offren för den fria konkurrensen, så var detta blott ett arv efter merkantilismen, en atavism. För merkantilismen saknade människan betydelse som konsument och arbetare. Endast producenten avsågs, dels staten, dels storproducenten. — Merkantilismen stod i en viss motsättning till religionen. Colbert riktade sig sålunda mot de celibatära människorna. I sin strävan att uppmuntra barnalstringen måste merkantilismen betrakta de många munkarna och nunnorna med ovilja. Man skred även till en höjning av åldersgränsen för inträde i kloster. I förhållandet till de irrläriga framträdde åter en själslig sympati för dessa, vilken bl. a. tog sig uttryck i en strävan till förbättrande av judarnas ställning. — Merkantilismen innebar ett slag av rationalism liksom liberalismen. Den ville, att man ej skulle resa sig mot naturens lagar. Merkantilismen förde med sig en art av kausalsinne, ett medvetande om orsaker, men en bristande uppskattning av verkningarna. — Av allmännare intresse var även undervisningsministern, fru Nina Bangs föredrag: *Lidt af det meget Øresundsregnskaberne fortæller.* Fru Bang gav ur tullräkenskaperna en del siffror, som visade skeppsfartens växlingar i Öresund såväl med

avseende å de passerande fartygens mängd och destinationsort, som å frakternas beskaffenhet. Hon sökte även att visa, hurusom dessa siffror återspeglade förändringar i de nordiska ländernas förhållanden, krigens inverkan på handeln och produktionen m. m. Såsom det anmärktes under diskussionen efter föredraget, gåvo siffrorna emellertid blott uppgifter om transitohandeln genom Sundet, varjämte siffrorna för Sverige och Finland måste bli ofullständiga genom Sveriges tullfrihet under senare hälften av 1600-talet. Särskilt kom man att reflektera över att årtalet 1620, som av föredragarinnan tillmättes en stor betydelse som året för en begynnande stark nedgång av skeppsfarten, ej blott utmärkes av den svenska krigföringens överflyttning till sydliga delar av Östersjöprovinserna, utan såväl av Rigas inom kort skeende erövring som av Göteborgs grundläggning, varför förändringen helt enkelt kan ha framkallats av en omläggning av handelsvägarna inom det svenska området. — Ett ämne av allmännare syftning behandlades av prof. P. O. von Törne i hans föredrag: *Hur födes kultur och dör?* vilket vi senare bli i tillfälle att publicera.

Av föredrag från danskt håll av en mer speciell natur må nämnas det av mötets nestor prof. J. Steenstrup framförda föredraget: *Brydninger i Samfundet i Danmark för og under Valdemarernes Regering*, lektor Ussings om *Et dansk Landsbysamfund efter udskiftningen*, däri den mycket isolerade landsbygdens på Als till stor del på naturhushållningens grund kvarstående förhållanden före dansk-tyska kriget erhöll en ingående skildring samt fru Lis Jacobséns föredrag: *Runestenene som Grundlag för Historieforskning*. Föredragarinnan gav först en spirituell framställning av det Wimmerska runverkets tillkomst och källvärde för att senare påvisa, hurusom vissa av Wimmers mer än problematiska runtolkningar tagits till intäkt för en fullkomlig omvärdering av vikingatidens förhållanden i ett nyligen utkommet arbete av prof Arup. Från norsk sida framfördes ett föredrag av prof. Edv. Bull om *Jemtlands stilling til Norge och Sverige intil syvaarskrigen*, däri föredragaren bl. a. gjorde gällande att Jämtlands övergång till Norge under den äldre medeltiden och dess senare återgång till Sverige föregåtts av en tidigare ekonomisk orientering åt resp. Norge och Sverige, samt prof. H. Kohts föredrag: *Rettsgrunnlaget før det finansiella uppgjøret mellan Norge och Danmark i 1819.* — Av rikssvenska föredrag erbjöd prof. G. Wittrocks en grundlig utredning av *Gustav II Adolfs adelsprivilegier.*

Av de finländska deltagarna dröjde prof. A. R. Cederberg i ett föredrag, benämnt *Estlands historia under det danska väldet*, vid biskop Fulko och dennes verksamhet. — Dr J. Jaakkola gav i sitt föredrag: *Till frågan om Finland och dess ställning i norden under den tidigare medeltiden* en sammanträngd framställning av de synpunkter han framställt i olika undersökningar. Föredragaren framhöll, att medeltidsforskningen hittills alltför mycket sett Finlands medeltid

från Åbo-ståndpunkt. Man hade därjämte huvudsakligen betraktat kulturutvecklingen i dess expansion mot öster längs Finska viken. Däremot hade man ej tillbörligt beaktat Bottniska vikens betydelse för utvecklingen eller Kumo-älvdals roll vid skapandet av det västerländskt orienterade finländska kultursamhället. Dock kunde Kumoälvdals betydelse ej nog uppskattas. Medan Åbo-trakten genom sin bördighet inbjöd till en fast jordbrukskultur, hade Kumo-älvdal med sina utmärkta vattenförbindelser i det inre av landet österut mot Kymmene-älvs vattensystem och norrut längs vattendragen ända upp till Bottniska viken gett upphov till den särpräglade erämarkskulturen, vilken småningom medfört en kolonisation i ovannämnda riktningar. Erämarkskulturen, vilken innebar, att områden, belägna långt borta från de egentliga bosättningscentra, för fiske och jakt utnyttjades av vissa bestämda ägare av erämarkslotterna, hade lämnat spår i ortnamnen. Så hade innebyggarna i Vittis haft sina erämarkslotter eller fiskeplatser i Vittisbofjärd vid havskusten, Tavastkyroborna i det gamla Kyrobominne i mellersta Österbotten o. s. v. Föredragaren framhöll, att mellersta Österbotten under folkvandringstiden hade att uppvisa en jämförelsevis rik skandinavisk eller gottländsk järnålderskultur, av vilka spåren emellertid upphöra före folkvandringstidens slut. Han sammanställde detta försvinnande med den ovanomtalade expansionen från det inre av Satakunda och uttalade den åsikten, att minnet av striderna mellan de satakundensiska erämarksfararna och järnåldersfolket i Österbotten återspeglades i Kalevalahjältarnas härfärder till Pohjola. Kalevala-hjältarna hade varit rika storbönder, som stått i dels fredlig, dels krigisk beröring med det skandinaviska Pohjola-folket. När Kalevala-hjältarnas färder från Kalevala-sångernas urhem i Birkala slutligen hade krönts med framgång, hade handels-, jakt- och fiskefärderna sträckts än längre norrut och lett till beröringar såväl med de österifrån framträngande karelarna som med norrmännen i nordväst. Föredragaren trodde, att Egils sagas kvener buro vittne härom. Sentida efterföljare till kvenerna hade birkarlarna varit, vilka ursprungligen komna från Birkalanejden till Norrabotten, slutligen vid den fasta bosättningens utbredning på deras forna färdvägar i erämarken stannat kvar i de nordliga erämarkerna vid Bottniska vikens nordända och där till stor del förlorat sambandet med sin forna hembygd i Satakunda, ehuru traditionen om birkarlarnas härstamning fortlevde ända till nya tidens början. — Prof. G. Suolahti framlade i sitt föredrag *Finska prästerskapets sociala struktur och prästsläkternas utbredning under 1600- och 1700-talen* resultaten av sina forskningar på detta hans specialområde. Då föredraget kommer att publiceras i Nordisk Tidskrift och då de grundläggande forskningarna för övrigt snart bli tillgängliga i svensk språkdräkt måste vi inskränka oss till ett referat av föredraget. Föredragaren framhöll först, hurusom prästerskapet

från att tidigare ha rekryterats från adels- och förnämliga borgarsläkter vid ingången till 1600-talet, då prästtjänsterna synbarligen ej utövade samma lockelse som fordom, alltmera utgjordes av söner till småborgare, adelsfogdar och storbönder, d. v. s. arvingar till det medelstora penningkapitalet. Flertalet borgarsöner hade varit från Åbo och Viborg, bondsönerna från sydvästra Finland där en högre jordbrukskultur vid denna tid utvecklats vid sidan av en tillväxande storbondeklass. Föredragaren gjorde gällande att prästsläkterna i västra Finland huvudsakligen härstammade från landets finska befolkning. Från den svenska allmogen hade däremot flere militär- och ämbetsmannasläkter fått sitt upphov. Den östliga landsbygden, där jordbruket stod lågt och ej förmådde skapa ett sparkapital, hade i allmänhet ej förmått lämna några tillskott till prästerskapet. Den gamla kulturgränsen mellan östra och västra Finland hade ytterligare accentuerats genom stiftsgränsen mellan Åbo och Viborgs stift, vilken utgjort en i vanliga fall så gott som oöverkomlig barriär för prästsläkterna på ömse sidor om densamma. I Viborgs stift hade borgarsläkterna från Viborg så gott som ensamma rekryterat prästsläkterna. Prästsläkterna i östra Finland hade därför till stor del bestått av andra element än i väster, så mycket mera som borgerskapet i Viborg hade mycket tyskt blod i sina ådror. — Nykomlingarna inom det andliga ståndet hade i allmänhet befryndat sig med äldre, förnämare prästsläkter och snabbt blivit innehavare av förnämligare pastorat. Man försökte även göra prästlägenheterna ärftliga inom sin släkt, och att få nära anförvanter placerade i grannförsamlingarna. Man lyckades även i viss mån häri. Det lutherska prästerskapet stod i beråd att bilda en sluten, sinsemellan befryndad jordaristokrati, bestående av vissa å var sin ort stationära släkter. Längst gick utvecklingen i Österbotten, där invandrade släkter från Sydväst-Finland och ett fåtal genuint österbottniska lyckades skaffa sig lokal företrädesrätt till de österbottniska pastoraten. Kyrkoherdetjänsten i en församling kunde sålunda gå i arv i en släkt under 200 år, varjämte prästtjänster i de omgivande församlingarna innehades av släktens medlemmar. — I senare hälften av 1600-talet uppenbarade sig nya tjänstekandidater från geografiskt och socialt hänseende nya kretsar. Även från avlägsnare trakter i Satakunda, Tavastland och Österbotten kommo ynglingar, som sökte sig till prästbanan, och bland dem förekommo allt flere söner till fattiga hantverkare, dragoner, torpare m. fl. En allt starkare konkurrens om prästtjänsterna uppstod. Nykomlingarna drogo gärna det kortare strået i tävlan med avkomlingarna till de äldre prästsläkterna. De fingo nöja sig med sämre avlönade sockneadjunkts- och kapellansbefattningar. Även ekonomiskt bättre situerade i avlägsna landsändar hade det svårt ställt till följd av den primitiva omgivning, i vilken de levde. Däremot hade sönerna till borgare, adelsfogdar och storbönder i närheten av handels- och kulturcentra

större ekonomiska resurser samt en s. a. s. kapitalistisk uppfattning, som förmådde dem att utan omvägar arbeta för högre framtidsmål. De vunno härigenom ett försprång i kampen om prästtjänsterna. En närmare undersökning visar ock att landets kultursläkter så gott som utan undantag utgått ur dessa »kapitalistiska kretsar». T. o. m. de gamla prästsläkterna hade det svårt att hålla sig upprätta i kampen mot dessa nya släkter och förlorade sin förra sociala ställning. — Menigheten i församlingarna hade i allmänhet mycket att säga vid prästtjänsternas besättande. Det uppstod ej sällan ett verkligt ömsesidigt troskapsförhållande mellan församlingarna och prästsläkterna, vilket kunde gå i arv i flere släkter. Församlingarna ansågo det som sin skyldighet att vid dödsfall vid valet av den dödes efterträdare om möjligt hålla sig till hans nära anförvanter och så sörja för hans änkas och barns underhåll. Å andra sidan förutsattes det, att prästerna skulle ha förståelse för lokala förhållanden, levnadsvanor t. o. m. missbruk. Menigheterna höllo sig därför gärna till präster av en mer folklig typ. — Under adelsväldets tid utövade adeln ett övermäktigt inflytande på prästvalen, gynnande sina skyddslingar i synnerhet sönerna till förvaltarna å sina gods och förläningar, varför prästerskapet då råkade i stort beroende av adeln. Efter reduktionen sökte åter ståndspersonerna, adliga som oadliga, utöva inflytande vid prästtjänsternas besättande och gynnade härvid män av deras egen typ, rikmans barn med bildning och belevenhet, d. v. s. en högre stående prästaristokrati i motsats till de lantliga bondprästerna. — Domkapitlen intogo i viss mån en mellanställning. Dock gynnade de ofta lärda och nitiska kyrkans män, särskilt då det gällde besättandet av de förmånligare lägenheterna, vilka krävde större fordringar på innehavarens insikter, omdömesförmåga och förfarenhet i administrativa värv. Sålunda kommo domkapitlen att medverka vid utformandet av en kulturellt högtstående prästaristokrati, och slutligen gjorde de slut på de radikalaste metoderna för värnandet av de ärvda troskapsförhållandena. I enahanda riktning verkade även regeringen. Vissa tider kommo goda relationer och direkta tjänsteköp att bli avgörande vid besättandet av de regala pastoraten, vid vilkas besättande regeringen utövade ett avgörande inflytande. Både adel, domkapitel och regering gynnade så det kapitalistiska prästerskapet och bidrog att utvidga klyftan mellan prästaristokratien och det övriga prästerskapet.

Denna prästaristokrati uppehöll vanligtvis släktskapsförbindelser med adliga och rika köpmannafamiljer, inrättade sina hem efter fransk smak, höllo sig med svenska tidningar t. o. m. utländska tidskrifter och hade ofta betydliga boksamlingar. Ur slika hem ha också vårt lands universitetsmän och andra målsmän för fosterländska strävanden till stor del utgått, så vida de voro av prästerlig härkomst. I andra fall hade medlemmarna av dessa släkter i senare led övergått

till den militära eller civila tjänstemannabana. Denna ståndscirkulation i uppåtgående riktning försiggick dock så gott som uteslutande i de bördiga kulturtrakterna. En cirkulation i motsatt riktning kan iakttagas överallt och bland alla grupper av prästerskapet. I synnerhet har den ekonomiskt och socialt lägre stående gruppen fallit offer för densamma. Rekryterad huvudsakligen bland den mindre bemedlade hantverkar- och bondebefolkningen, utgjorde den ett verkligt prästproletariat, vars andliga spis inskränkte sig till några postillor och utnötta skolböcker. De förmådde för det mesta icke giva upphov till nya prästsläkter, utan uppgingo i en följande generation vanligen i bondeståndet. — Under vissa perioder, såsom efter stora ofreden, voro utsikterna till befordran bättre. Då invandrade element från västra Finland till de norra och östra delarna av landet och tillvunno sig där en ny position. En dylik invandring fortsatte även senare till de ryska delarna av Finland och Ingermanland. Här, i norr och i öster, nådde de en social ställning som varit omöjlig att vinna i de gamla kulturtrakterna med deras fördom och där rådande konkurrens. I dessa släkter uppväxte ett starkt intresse för det genuint folkliga i seder och bruk, i folksång och språklig dialekt. Från och med förromantiken gjorde sig det österbottniska inflytandet starkt gällande, men 1800-talets förra hälft sökte även släkterna från östra Finland att ge sin särprägel åt det kulturella livet.

Under historikermötet gjordes för övrigt besök på flere historiskt minnesvärda platser, som besågos under sakkunnig ledning.

Från Brytningstider. Redan 1921 begynte Söderström & Co:s förlag i Helsingfors utgivningen av en »ny serie» *Från brytningstider*, vilken med några häften för något år sedan förelåg komplett i en volym (347 sid., portr., Helsingfors 1921). De till ett antal av ett dussin uppgående bidragen omspänna som i föregående serie huvudsakligen tiden 1899—1918. I jämförelse med de två tidigare volymerna erbjuder denna intresset att vara författad efter Finlands frigörelse från det ryska överväldet, varigenom författarne i den kunnat uttala sig med långt större frihet, än de som lämnat bidrag till den förra serien. Den som det numera framstår synnerligen viktiga aktion som igångsattes 1910 i utlandet och ledde till den bekanta s. k. juristkonferensen i London, belyses i tvenne märkliga uppsatser, den ena av J. N. Reuter (»Londonkonferensen 1910»), den andra av A. Törngren (»I Paris 1910»). Ernst Estlander har lämnat tvenne bidrag (»Förberedelserna till den s. k. uppbådsstrejken år 1902» samt »Manifestet av den 20 mars 1917 och dess tillkomst»), det senare på 40 sidor, inneslutande halvtannat årtionde av kamp för bevarande av Finlands rättigheter. Den vapenlösa försvarskampen mot Ryssland ägnas uppsatser av C. A. Armfelt (»Tvänne uppsatser om W. K. von Plehwe»), V. T. Rosenqvist (»Drag

ur det ryska förtryckets historia») och Gustaf Johansson (»Några hågkomster från brytningstiden»), medan K. Zilliacus skildrar en med John-Grafton-affären samtida vapenanskaffningsepisod och A. Mörne återger en del markanta hågkomster ur de mera ungdomligt-radikala kretsarnas värld fram till storstrejken. Den allra nyaste tiden och förbindelserna med Tyskland belysas av Edv. Hjelt, E. Hornborg, som ger oss åtskilligt nytt vetande i omdömen och särdrag, hänförande sig till jägarrörelsen och den röda tiden i Helsingfors, samt äntligen av den tyske sjöofficeren Leisler Kiep, som ger oss särskilt beaktansvärda upplysningar om den »tyska flottans insats i Finlands frihetskrig våren 1918», varvid de speciellt tyska synpunkternas framläggande givetvis även erbjuder intresse. — Volymen innehåller otvivelaktigt mycket av värde för kännedomen om vad personer med ansvarskänsla och förmåga av politisk verksamhet utfört under de för vårt lands senare vunna självständighet så betydelsefulla »brytningstiderna». Dess användbarhet för forskaren lider tyvärr något av att innehållsförteckningen bortglömts.

P. O. v. T.

Norges historia. Prof. Edv. Bull (Oslo) har haft den utmärkta idén att utge en Norges historia i kort sammandrag: *Grunnriss av Norges historie* (127 sid., Aschehoug & C:os förl., Oslo 1926). Den förträffliga framställningen, ursprungligen skriven för en ny upplaga av Salomonsens konversationslexikon, är genom sin klarhet och lättlästhet en ypperlig hjälpreda i den norska historien, särskilt för envar främling. Därtill bjudes i den det nyaste av den historiska forskningens resultat, givet med saklig objektivitet. Beträffande den äldsta tiden exempelvis sovrar förf. stoffet och särskiljer sagans utstofferingar från vad som förefaller att bygga på en någorlunda säker tradition, bestyrkt genom arkeologisk och annan forskning. Härigenom rycker det reellt daterbara och kronologiskt fastställbara i händelseförloppet jämförelsevis långt framåt i tiden, vilket sakförhållande läsaren endast kan ge sitt erkännande såsom ägnat att göra hela Norges äldre historia förståeligare. Även beträffande den nyaste historien är Bulls skildring intresseväckande och i förhållande till omfattningen rik på upplysningar.

P. O. v. T.

Staternas främste. Ett lovvärt uppslag betecknar en handbok utgiven i Sverige av Sten Lewenhaupt med titeln *Staternas främste under nyare tiden, namn och årtal* (224 sid., Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1925). I boken ingå förteckningar över statschefer, ministerpresidenter och utrikesministrar, för

Sveriges vidkommande dessutom över vissa andra grupper av högre funktionärer, alla givetvis försedda med data för sin ämbetstid. Som allmän regel börja tabellerna vid år 1500. Översikterna göra intryck av fullständighet och felfrihet. I en del fall ha de meddelade uppgifterna säkerligen kostat utgivaren åtskillig möda att anskaffa. Finland ägnas hela fyra sidor. Tillfället må begagnas att här rätta några smärre fel som i uppgifterna om vårt land insmugit sig: Rubriken »Senatens vicepresidenter» borde utbytts mot »Viceordförande i senatens ekonomiedepartement» (s. 62); bland lantmarskalkarna var von Hellens friherre och den yngre von Born hette Victor Magnus (icke Johan Victor, s. 63); namnet Procopé skrives ej med k. — Handboken kan utan tvivel göra historikern och den politiskt intresserade medborgaren mycken nytta.

P. O. v. T.

Till redaktionen insända skrifter:

Historiska och litteraturhistoriska studier. 2. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. CLXXXVI. 196 sid. med flere illustr. Helsingfors 1926.

Rolf Pipping: *Kommentar till Erikskrönikan.* Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. CLXXXVII. VII + 859 sid. Helsingfors 1926.

P. O. von Törne: *Finlands riddarhus 1818—1918. I.* VII + 158 sid. Illustr. Helsingfors 1926. Söderström & C:o.

A. Karjalainen: *Oulun kaupungin kauppa ja meriliike vuosina 1727—1765.* Historiallisia tutkimuksia IX julkaissut Suomen Historiallinen Seura. XX + 402 sid. Jyväskylä 1926.

Otto Brandt: *Slesvig Holstens Historie i Grundriss.* Autoriseret Oversættelse ved Ebba Brandt f. Bartholin. XII + 183 sid. + 1 stamtavla och 2 kartor. Köpenhamn 1926. Walter G. Mühlhaus Forlag. Kiel. I kommission hos G. E. C. Gad.

Halvdan Koht: *Norsk bondereising.* Fyrebuing ti bondepolitikken. VIII + 379 sid. Oslo 1926. H. Aschehoug & Co.

F. M. Stenton: *The free peasantry of the northern Danelaw.* Sid. 73—185. Särtryck ur Kungl. humanistiska vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1925—1926. Lund 1926.

Brage. Årsskrift XIX—XX. 1924—1925. Helsingfors 1926.

Finsk Tidskrift, tom. 101, h. 1—2, 3 o. 4 1926.
Historisk Tidskrift (Stholm), h. 2 1926.
Historisk Tidsskrift (Oslo), 1 lever. 1926.
Nya Argus, nris 1—16 1926.
Svenskbygden, h. 4, 5, 6 o. 7 1926.
Allsvensk Samling, h. 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 1926.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 4 1926 Årg. 11

INNEHÅLL:

Till karakteristik av Erik Gabriel Melartin.

(Lectio præcursoria.)

Av

ALFONS TAKOLANDER.

Erik Gabriel Melartin intar ett framträdande rum i vårt lands nyare historia; men den centrala ställning, vartill exempelvis hans företrädare på Aurastadens gamla biskopsstol, Jacob Tengström höjde sig, uppnådde han icke. Orsakerna härtill kunna väl till en del sökas i tidsförhållandena, men ligga dock främst hos honom själv. Om än utrustad med en i såväl teoretiskt som praktiskt hänseende hög begåvning, saknade Melartin dock den snilleblick, den förmåga att i alla avseenden se långt och djupt, som en förgrundsman är i behov av och som till dömes just Tengström av en huld natur så rikligt förunnats. Men framför allt saknade han denna förening av andlig smidighet och viljans oböjliga kraft och kalla konsekvens, som för en ledare är ett conditio sine qua non, och vars obefintlighet tvivelsutan skulle kommit honom att reda sig bra slätt i mången situation, i händelse hans verksamhet varit förlagd till mera stormiga förhållanden, än fallet i själva verket var. Joh. Bonsdorffs omdöme, att Melartin, »med de bästa grundsatser i världen, är för vek att soutenera dem», är säkert riktigare än många andra av de omdömen den temperamentfulle mannen fäller. Melartin själv är medveten om denna svaghet. Han talar bl. a. en gång i consistorium om sin »måhända för långt sträckta eftergivenhet och undfallenhet för äldre ämbetsbröders — — — råd och önskningar».[1] Egenskapen kunde — särskilt under senare år — ibland antaga ett

[1] Cons. akad. prot. 31/XII 1831.

servilt tycke. Denna viljelivets svaghet, detta vankelmod, gör sig alltjämt gällande och vållar honom mycket förfång. Vi behöva blott erinra om hans förhållande till pietismen, vars betydelse för vårt folks religiösa och nationella liv och utveckling han f. ö. icke till hela dess djup synes velat eller förmått fatta. Han blev med åren allt mera »irrésolu» — för att använda domprosten Edmans omdöme — i samma mån hans sjukliga samvetsömhet tilltog. Denna överdrivna samvetsömhet förlamade i hög grad hans arbetskraft och förtog honom slutligen all raskhet och djärvhet att handla, vad som i sin tur fyllde hans själ med oro och grämelse över att han kunde uträtta så litet. Denna känsla av bristande förmåga, över vilken han klagar redan under professorstiden, tyngde honom än obarmhärtigare, »sedan han, såsom stiftets högsta styresman, ställde anspråken på sig själv högre, än mänsklig förmåga någonsin kan tillåta», såsom hans minnestalare uttrycker det. Till utvecklandet av denna melankoli och mjältsjuka medverkade, såsom jag i andra delen av min undersökning skall söka visa, även faktorer av religiös art, utom att vi helt visst få räkna med någon dolsk art av ärftlig belastning. Psykologiskt belysande vittnesbörd om hans tragiska kamp med de nedbrytande makterna lämna några av hans förtroliga brev till Gabriel Rein och Engelbrekt Rancken.

Artbesläktad med hans skrupulösa samvete var ock den minutiösa grundlighet, vartill han i all sin verksamhet strävade, och som ibland måste anses förete patologiska symtom. »*Antingen fullt eller alls intet* är och blir mitt valspråk», skriver han engång till Gottlund. Ingenting vill han lämna på hälft och är aldrig till freds, förrän han med all möjlig — man ville hellre säga omöjlig — noggrannhet och sorgfällighet slutfört sin uppgift. Och då han var en mångfrestande natur och icke gärna kastade sig över uppgifter av olika slag, samlade han småningom över sig en arbetsbörda, varunder han a priori var dömd att digna. Man minnes skaldens ord:

»Det mål han jagar slutar att bli
en skenande häst för hans vagn.»

Huru som helst: ett av de mest framträdande dragen hos Melartin var hans *rastlösa verksamhetsiver.* Hela livet igenom

var han en det oförtrutna arbetets man, som aldrig hade mod att unna sig vila.

Flere av Melartins göranden och låtanden ha varit föremål för olika bedömande. *Ett* bör emellertid anses stå fast. På *motivens renhet*, uppsåtets redbarhet, har man knappast rätt att tvivla. Också betygar en så objektivt lagd man som Henr. Heikel om ärkebiskopen, att »han vill göra det gagneligaste». *Redbar, rättänkande, ädel* äro epitet, dem man ofta tillerkänner honom, och detta helt visst med skäl. Då A. Blomqvist på tal om honom yttrar: »Det är då åtminstone en redlig man», får omdömet annoteras som ett samtidens ojäviga vittnesbörd, ty brevskrivaren var ingalunda någon beundrare av Melartin. Denne måste betecknas såsom i ovanligt hög grad osjälvisk, och han brann av lust att få gagna så det allmänna som den enskilde, där denne befanns sådant värd. *Mänsklighetens förädling* och *fosterlandets välgång* voro de stora mål han ständigt hade för ögonen. I det oförtrutna arbetet för dessa mål gav han — en sannskyldig son av det porthanska och runebergska tidevarvet — med glädje alla sina krafter som insats. Jag har i undersökningen efter förmåga sökt belysa detta förhållande. Vad särskilt Melartins *fosterländskhet* angår, behöver jag blott hänvisa till hans otröttliga kamp för finska språkets rättigheter — fosterländskhet och finskhet voro ju då för tiden identiska begrepp. Att han härvid i sin iver förbisåg och t. o. m. underkände svenska språkets betydelse för det gemensamma fosterlandets utveckling, stod i harmoni med ett den tiden inom politiskt vakna kretsar allmänt åskådningssätt. Vi erinra oss yttranden redan av G. M. Armfelt, och vi tänka på artiklar av Snellman, dem Melartin fick läsa under sina sista år och i vilka han igenkände sina egna, ett och t. o. m. två decennier tidigare, uttalade tankar. — Med sina strävanden att befrämja de ryska språkstudierna och i allmänhet ryskans »fortplantning» i vårt land — hur olika dessa strävanden än må ha blivit bedömda — avsåg han ock utan allt tvivel landets och folkets gagn. Det var det gamla Tengströmska receptet, även långt senare följt, att söka skydda landets kulturella självständighet. Av intresse är att se, hurusom han vid varje erbjudet tillfälle söker framskjuta den *fosterländska geografien* och *naturskildringen*, enär han i dem ser medel

att väcka den fosterländska känslan. Ännu mer gäller detta *vårt lands historia och dess minnen.* Ehuru till läggningen framstegsmänniska utan ängslig pietet för det »gamla och forna» och ända till det sista med en god portion av upplysningens krav på det praktiskt nyttiga, saknade han ingalunda sinne för nämnda värden. Han kunde tvärtom ofta lägga i dagen en pietetsfull hänsyn, som man knappast skulle vänta och som leder tanken tillbaka till hans gamle lärofader Porthan. Bland hans gulnade samlingar påträffa vi åtskilliga anteckningar, hänförande sig till vårt lands hävder. Och vi finna, vilken betydelse han t. ex. i avseende å prästbildningen tillskriver det egna landets historia, vars »gestalter för oss gälla som föresyn, ledning och fortfarande väckelse», och huru religionsläraren bör i sitt »fäderneslands historiska, geografiska och statistiska förhållanden» söka källor för väckande av fosterlandskänslan hos sina åhörare. Han vill åt hemlandets historia rent av skänka något av religionens helgd. Detta historiska sinne, synbarligen stärkt genom inflytanden från Schleiermacher och romantiken, tyckes egentligen komma till sin rätt, först sedan Melartin ställts i spetsen för vårt lands kyrka, som ju hade att hävda så många gamla och vackra traditioner. Konservativ i detta ords vedertagna mening blev han emellertid aldrig.

Utan att önska förlora mig i detaljer, må jag dock påminna om, med vilket livligt intresse han tog del av *Reins fosterländskt-historiska författarskap* — en av dennes avhandlingar, »De vetere Carelia», var ju tillägnad honom — eller hur han befrämjade framträdandet av och eljes gynnade arbeten, sådana som L a g u s *Handlingar hörande till upplysning i Finlands kyrkohistoria* och *Åbo hovrätts historia,* I l m o n i s *Bidrag till Nordens sjukdomshistoria,* G r ö n b l a d s *Urkunder* och framför allt A l c e n i u s *Genealogia sursilliana.*

Karakteristiskt för den vördnad Melartin visade våra gamla historiska minnen är det allvar, varmed han handlade frågan om skyddandet av den åldriga *byggnad i Ylistaro by i Kumo,* där enligt traditionen biskop Henrik skall ha predikat. Initiativet var väl icke hans, men sedan frågan engång var väckt, antog han sig densamma med den för honom vanliga ivern.

Egendomligt verkar — i fråga om arten av Melartins foster-

landskärlek — ett yttrande från vårvintern 1841, då Engelbrekt Rancken, den otröttlige skriftställaren och utgivaren av vår första teologiska tidskrift, synes umgåtts med planer att flytta över till Sverige och därom frågar ärkebiskopen till råds. Denne tillstyrker flyttningen »såsom öppnande en rikligare tillgång på litterära förbindelser, hjälpmedel m. m.» och fortsätter: »Man bör visserligen tjäna sitt fädernesland efter förmåga, men att jämte och uti detsamma gå en säker undergång till mötes, så långt sträcker sig ännu icke min patriotism». Yttrandet inregistrerar sig ju visserligen självt på den kosmopolitiska åskådnings konto, vars paroll är den gamla satsen »ubi bene ibi patria» och som upplysningstiden i så hög grad gjort till sin. Jag har i min undersökning påvisat, att Melartins överflyttning till Viborg i unga år måhända i viss mån kan ses mot bakgrunden av denna åskådning. Men med vad vi senare i detta avseende känna om Melartin sammangår yttrandet så föga, att vi med långt större skäl frestas att tillskriva det en tillfällig depression av den art, under vars tryck exempelvis flere av breven till Rein synas hava sett dagen. Rehbinder hade kort förut gått hädan, och brevet andas i övrigt genomgående den djupaste pessimism med hänsyn till Finlands framtid. »Man vet icke», heter det bl. a., »hurudana förhållandena bliva för vårt land efter nu inträffat ombyte av ministerstatssekreterare, vad som möjligen kan uträttas för landets vetenskapliga behov m. m. och huruvida icke den av politiken påkallade amalgamationsprocessen nu kanske med snabbare steg kommer att påskyndas». —

Att ärkebiskopen all sin redbarhet och oegennytta till trots icke var helt fri från den *nepotism*, som kännetecknade tiden, är ej svårt att påvisa. Själv synes han dock ej velat vidkännas den. Svagheten i fråga antog f. ö. hos Melartin aldrig de proportioner som t. ex. hos företrädaren på ärkebiskopsstolen. Typiskt är hans uppträdande i exempelvis de reinska befordringsfrågorna.

I regeln använde Melartin emellertid sitt inflytande på höjderna i osjälviskt syfte. Då han, såsom under ärkebiskopstiden icke sällan var fallet, ingrep i utnämningsfrågor, måste hans åtgöranden anses främst ha dikterats av en bestämd uppfattning av rättvisans krav och det allmänna bästa. I vilken mån begäret att sätta sin vilja igenom, d. v. s. ren maktlystnad, någon gång

kan ha spelat in, torde vara vanskligt att numera i de enskilda fallen med säkerhet avgöra. Att ibland en viss subjektivism gjorde sig gällande, lär knappast kunna förnekas. Domprosten Edman säger sig allaredan i början av 1834 »befara, att ärkebiskopen i många fall vill följa personella åsikter» och »hava vissa subjekta framför andra till platserna». Väl kunde »mångt och mycket vara hugskott eller evad ock man må kalla sådant» och kunde senare »på ett gott sätt rättas». Men understundom höll Melartin med seg envishet fast vid sin mening. Ett belysande exempel på sistnämnda förfarande är den på sin tid så celebra frågan om utnämning av kyrkoherde i Kimito 1844. Vid intet av de tillfällen, då ärkebiskopen sökte påverka höga vederbörande i utnämningsfrågor, framträder hans subjektivism så bjärt som i detta fall.

Vackrast och mest skyddade för möjlighet till vantolkning äro den välvillige mannens operationer i nu berörda avseende, då de gälla utverkande av *förmåner för fattiga och hjälpbehövande* medmänniskor. Exempel härpå erbjuda redan breven till Walleen från viborgsåren. Under ärkebiskopstiden bli fallen talrikare. Bl. a. söker han genom A. Armfelt utverka penningunderstöd åt särskilda i misär levande präst- och klockaränkor samt få utbetalningen av pensionen åt prof. Böckers fattiga efterleverska ordnad. De medellösa präststerbhusens bispringande avsågs ju ock med den tack vare Melartins energi genomdrivna åtgärden, att det $^{30}/_{5}$ 1837 beviljade årliga anslaget om 10,000 rub. b. a., som efter änke- och pupillkassans tillkomst skulle indragas, fortfarande fick utgå, likasom själva inrättandet av nämnda kassa — ett av Melartins storverk — syftade därtill. Minnestalarens starka betonande av ärkebiskopens deltagande för den hjälpbehövande nästan får knappast anses överdrivet, om ock eljes ett och annat i teckningen är ägnat att väcka tanken på skönmålning. »De fattiga och ringa bland folket, som icke hade någon att gå till, gingo till honom», heter det. Och han hjälpte dem med uppsättande av böneskrifter, i rättegångssaker o. s. v. Hans *naturliga anspråkslöshet*, hans *älskvärda hjärtlighet* gjorde, att man ej drog i betänkande att vända sig till honom. Även hans *givmildhet* anlitades i stor utsträckning. Bl. a. bisprang han medellösa studenter med lån, vilka seder-

mera ofta icke återbetalades. Och av hans upprepade besök i fattiga kojor och vänliga samspråk med deras beboare bevarar traditionen ännu i dag minnet.

Gentemot sina underordnade visade Melartin alltid stor välvilja och öm omtanke. Detta drag framlyser på ett vackert sätt redan ur handlingarna från hans skoldirektorstid i Viborg. Likaså bära aktstycken från en senare tid vittne därom.

Såsom ett prov på Melartins oegennytta och redobogenhet att låta sina *enskilda intressen träda tillbaka för de allmänna* plägar man med rätta erinra om hans hållning i frågan om Petalax kapells avskiljande från Närpes annex och förenande med Malax pastorat. Petalaxborna själva hade vid kyrkoherdeskiftet anhållit därom, och enär ärkebiskopen ansåg verkliga fördelar tillskyndas kapellet genom denna anordning, avstod han, utan anspråk på vederlag, ehuru hans ekonomiska ställning icke torde varit lysande, från pastorsinkomsterna ifrån kapellet, på det att förändringen genast måtte kunna genomföras.

På tal om Melartins inflytande på höjderna bör man erinra sig, att han var personligen känd av kejsar Nikolai, vars förtroende han ock åtnjöt. Därför kommo hans yttranden ofta att betyda mer, än annars varit fallet. Enligt en muntlig tradition skall kejsaren, då det gällt att avgöra en fråga, däri Melartin sagt sitt ord, någon gång ha yttrat: »Man får icke göra den gamle mannen illa», och avgjort frågan i den riktning denne önskat. Även Finlands representanter vid tronens fot, ministerstatssekreterarna, lyssnade med uppmärksamhet till hans mening och förenade sig icke sällan om den. För egen del tyckes Melartin mera sympatiserat med A. Armfelt än med Rehbinder, åtminstone under dennes senare år. Han ansåg Rehbinder ha degraderat sig till »endast generalguvernörens expeditör utan all egen vilja eller ens skuggan av självständighet». (Brev till Rancken). Han klandrade Rehbinder ock för att denne »snarare ville hindra än befrämja ryska språkets studium i Finland». Melartin hade flere gånger för honom framlagt planer till ordnande av nämnda studium, men Rehbinder hade blott lamt drivit saken. Tydligt är, att han även tillskrev greven någon andel i förhalandet av frågan om den nya skolordningen, en av allt att döma icke ogrundad misstanke. I stort sett var förhållandet icke förty gott.

För efterträdaren Armfelt betygar Melartin, som »ägt lyckan att under en trettioårig bekantskap med Rehbinder få till dess kännedom och vidtagande åtgärder» avgiva yttranden »angående de ärenden, som tillhöra den mig anförtrodda verkningskrets», att han »alltid gjort det »öppet och uppriktigt, enligt bästa förstånd och samvete». I det uttalade hoppet, att detsamma skall kunna bli fallet även under Armfelts egid, blev han ej sviken. Melartins höga uppfattning rörande det ansvar, som förmånen av en dylik direkt kommunikation med högsta föredraganden, likasom hans ämbetsställning överhuvudtaget, innebar, framgår av rader som dessa: »Jag skall bjuda till att obrottsligen följa den för mitt handlingssätt såsom ämbetsman engång för alla antagna regeln, den, att i ord och handling så förfara, som jag det inför Gud och mitt samvete hoppas kunna försvara.»

Hur »öppet och uppriktigt» han framlade sin mening för höga vederbörande, visar en hänvändning från hans senare ärkebiskopsår (1844). Domkapitlet hade »på alltför väl grundade skäl» anhållit, att Janakkala pastorat, som 1829, då Melartin själv erhöll det, anslagits till prebende blott tillsvidare och »i anseende till en rad av overksamma, odugliga och även lastfulla pastorer väl behövde upphjälpas genom en egen verksam kyrkoherde», måtte utbytas emot Orimattila. Men innan hemställan hunnit in till senaten, hade pastoratet överlämnats som prebende åt prof. A. A. Laurell. Ärkebiskopen föranleddes av »det oförmodade och brådskande bortgivandet» att med en rätt irriterad underton »ödmjukast bönfalla, att Eders Excellens framdeles vid dylika fall täcktes temporisera med föredragningarna». Han ber i ordalag, som i all sin artiga formulering ha en blott alltför stark bismak av farbroderlig tillrättavisning, excellensen »höggunstigen förlåta, att ett sådant förhållande väcker bittra känslor hos den, som önskade förbättring av det onda i våra församlingar och kanske strängt nog debiteras för att sådant icke vinnes».

En dylik för hans vidkommande nästan oväntad skärpa förmår den eljes så blide Melartin i vissa situationer inlägga i sina ord.

Vilken uppriktig högaktning och vilket förtroende Armfelt å sin sida — och f. ö. även generalguvernören Menschikoff — hyste för den gamle ärkebiskopen, framgår oförtydbart ur ett

brev från den förstnämnde. Melartin hade för ministerstatssekreteraren givit uttryck åt den farhåga, att man såväl hos denne som hos generalguvernören skulle — i fråga om det redan tidigare antydda besättandet av Kimito pastorat — sökt väcka den misstanke, att den av ärkebiskopen till erhållande av tjänsten föreslagna sökanden W. Forssman »varit i flere avseenden mindre förtjänt att erhålla nämnda tjänst än hans medsökande» F. L. Schauman. I anledning härav ber Armfelt Ärkebiskopen »emottaga den ur djupet av min själ uttalade försäkran, att slika insinuationer, om de ock skulle ägt rum, aldrig, varken hos Hans Durchlaucht eller hos mig, kunna i ringaste mån rubba det oinskränkta förtroende Herr Doktorns och Ärkebiskopens tänkesätt, egenskaper och förtjänster, ej mindre såsom ämbetsman än såsom medborgare, så rättvist förvärvat Herr Doktorn och Ärkebiskopen. Vad särskilt angår Herr Doktors och Ärkebiskopens rekommendation för kyrkoherden Forssman, så är den omständighet, att Hans Durchlaucht, i stöd av denna rekommendation, även lämnade sitt förord för Forssman, ett ytterligare, kraftigt bevis uppå vad jag nu haft äran omnämna. Ty i motsatt fall skulle ju Hans Durchlaucht helt säkert instämt uti det av landets högsta kollegium, nämligen K. senaten för Finland, enhälligt till förmån för doktor Schauman avgivna yttrande.»

Någon speciell karakteristik av M. som *skolman* och *akademisk lärare* ger jag icke här. Jag tror mig ha gjort det något så när uttömmande på beträffande ställen i nu föreliggande studie. Det bör framgå, att Melartin såväl teoretiskt som praktiskt var en av våra främsta pedagoger på sin tid. Vad hans akademiska lärarverksamhet angår, har man hos honom trott sig sakna den omfattande lärdomen. Kan så vara, men ger man sig mödan att genomgå hans föreläsningar, förvarade nu i Åbo sv. kl. lycei bibliotek, skall man från första sidan till den sista finna, att de åtminstone icke lida av brist på klarhet och reda. *Klarhet och reda* voro ock de krav Melartin främst ställde på undervisningen. Liv och intresse synes han därjämte förmått skänka sitt muntliga föredrag. Hans skriftliga uttryckssätt var däremot tungt, ordrikt och invecklat — dock alltid redigt och klart, för så vitt han ej *avsåg* att lägga sina ord diplomatiskt.

Vad han fordrade av det akademiska föredraget framgår av ett yttrande i konsistorium ($^{31}/_{12}$ 1831). Föreläsningarna, tvångsmedel studenterna, kunna därjämte — menar han — »svårligen undgå att

jämväl på den föreläsande läraren utöva en välgörande växelverkan, i ty att han, omgiven av ett talrikare, om också till en början därtill tvunget auditorium, måste finna sig uppmuntrad och anmanad att åt sitt vetenskapliga föredrag giva allt det värde, liv och intresse, som av honom kan åstadkommas, och att därigenom efterhand för vetenskaperna och verkelig kärlek till dem vinna även de åhörare, som ursprungligen endast genom fruktan för examen blivit föranledda att sig i lärosalen inställa».

Om, såsom man sagt, upplysningens ideal äro *humanitet* och *tolerans*, vore Melartin att betrakta som en sannskyldig typ för denna idériktning. Men de nämnda egenskaperna voro hos honom mer än en doktrin, de voro integrerande delar av hans väsen. Hans humanitet framlyser ur hela hans levnadssaga. Hans tolerans möter det ej heller svårigheter att exemplifiera. I sina föreläsningar återkommer han ofta till detta begrepp, som han alltid med sympati berör. Så framhåller han som en vinst av kyrkohistoriens studium, att det leder oss till tolerans emot dem, som tänka annorlunda än vi. Han beprisar den i sitt tal vid jubelfesten 1830 till minne av augsburgska bekännelsens framlämnande, likasom han ock understryker vikten därav i sitt förslag till skolordning. Men han predikade icke tolerans blott i ord. I sina göranden och låtanden omsatte han troget dess vackra princip, särskilt under de tidigare skedena av sitt liv. Med åren avtrubbades hans frisinne, en följd måhända främst av hans tjänsteställning och andra yttre förhållandens inverkan. I hans ställning till pietisterna ha vi sålunda svårt att igenkänna de flydda tidernas Melartin. Men detta är ett kapitel för sig, som behandlas i andra delen av min undersökning. Så mycket av ifrågavarande egenskap fanns dock ända till slutet kvar hos honom, att han räddades från faran att i sin ämbetsmannaverksamhet förfalla i formalism.

Meddelanden och aktstycken.

Källskrifter till »finska deputationens» historia.

Meddelade av

BRUNO LESCH.

I.

Ingen har väl vid läsningen av Robert Castréns framställning av finska deputationens historia kunnat undgå reflexionen, att författaren på något sätt varit särdeles förbehållsam i fråga om sina källor. En sådan hemlighetsfullhet, som tydligen var betingad av tidsförhållandena, har i någon mån försvårat uppnåendet av fullt exakta forskningsresultat. Så har det kunnat hända, att andra forskare efter dåliga avskrifter tryckt dokument, vilka av allt att döma i original varit tillgängliga för Castrén. När jag var sysselsatt med samlandet av material för min avhandling om *Carl Erik Mannerheim*, hade jag också en livlig känsla av nödvändigheten att få se de »mannerheimska papper», som Castrén en och annan gång nämner vid sidan av de memoarer deputationens ordförande nedskrivit. De efterforskningar jag i sådant syfte anställde både i Finland och i Sverige ledde emellertid icke till något resultat; jag slog mig därför till ro i tanke att dessa papper, som begagnats av Castrén vid utarbetandet av andra upplagan av deputationens historia, alltså omkring 1880, sedermera gått förlorade.

Så olyckligt har det dock icke visat sig vara. De länge saknade papperen äro numera återfunna i major Mikael Gripenbergs ägo. Denne hade av sin svärfader, greve Carl Mannerheim, fått papperen till förvaring — ihopbuntade med en del handlingar gällande Artukais' gård och försedda med denna missvisande överskrift. Major Gripenberg har haft älskvärdheten att ställa dem till mitt förfogande och berättigat mig att av dem göra det bruk jag finner skäl till.

Då en efterskörd ur de Mannerheimska papperen utan tvivel är ägnad att belysa en och annan punkt i finska deputationens historia, skall jag i denna tidskrift avtrycka de dokument, som äga ett sådant allmännare intresse, och förse dem med några förklarande ord, där sådant befinnes nödigt.

Början må göras med koncepten till de tal, som Mannerheim på deputationens vägnar höll till medlemmarna av kejsarfamiljen vid första audiensen. Ordalagen ha hittills icke ens antydningsvis varit kända. Även om man på förhand måste förutsätta, att dessa tal voro blottade på reellt innehåll, kan det vara av ett visst intresse att bevittna de oratoriska svårigheter, inför vilka deputationens ordförande kunde ställas.

I protokollet för deputationens första sammanträde, den 12 nov. 1808, heter det — efter anteckningen om att det för kejsaren avsedda talet gillats — att Mannerheim uppläste »särskilta på samma språk (franska) till deras kejserliga majestäter regerande kejsarinnan och änkekejsarinnan, hans kejserliga höghet storfursten Constantin och den övriga kejserliga familjen författade tal, vilka alla med deputationens ledamöters nöje och bifall avhördes». Det dröjde dock ännu en tid, innan talen verkligen höllos. Den länge emotsedda audiensen hos kejsaren beviljades först den 30 november och »söndagen därpå — antecknar Mannerheim i sin dagjournal — hade deputation audiens hos den övrige kejserlige familjen». Talen höllos alltså den 4 december. Att döma av Mannerheims dagbok utföll sammanträffandet med den kejserliga familjens olika medlemmar till belåtenhet. Endast en motgång är att anteckna. I tydligt misshumör skriver deputationens ordförande i dagjournalen: »Hos storfursten Constantin fingo vi icke företräde. Han emottager aldrig någon, ger aldrig någon fest utan sysselsätter sig endast med soldaternes exercise, i synnerhet sitt ulanregemente. Han är till utseende och lynne mycket lik fadren.» Den 29-årige storfurst Konstantin Paulovitj's vägran att mottaga de finländska deputerade kunde dock måhända tydas såsom opposition mot den två år äldre kejserlige broderns alltför »finlandsvänliga» politik. Huru som helst — de för honom avsedda harangerna stannade i varje fall på papperet.

Vad beträffar audienserna hos kejsarinnan Elisabeth — som känt prinsessa av Baden och syster till Gustav IV Adolfs gemål —, änkekejsarinnan Maria Feodorovna samt hennes barn, den 12-årige storfurst Nikolaj och den sköna storfurstinnan Katarina, kan det vara nog att hänvisa till Mannerheims *Egenhändiga anteckningar*, sid. 76.

Jag avtrycker här koncepten utan att på något vis justera den franska språkdräkten.

1.

A S. M. L'Imperatrice Regnante.

Du fond du Nord, un peuple peu connu, vient adorer La Grande Princesse, qui fait l'Ornement de son Sexe, et les delices de son Auguste Epoux, a present Notre tres gracieux Souverain. Qu'il soit permis aux deputés de la Finlande de porter au pieds de V. M. I. leurs tres

humbles quoique foibles hommages. Puisse le Ciel conserver des jours si precieux pour Vos Sujets nombreux. Acceptez Grande Princesse nos Voeux, d'accord avec nos coeurs et soyez persuadé du profond respect et de la plus parfaite Soumission avec laquelle Les Deputés supplient V. M. I. de vouloir bien leur accorder sa haute et gracieuse bienveillance.

2.

A S. M. I. L'Imperatrice Mere.

Devant V. M. I. Les Deputés de la Finlande osent parôitre pour offrir leur tres humble Soumission et leurs tres humbles hommages. Auguste Mere de notre grand Monarque, ce titre est deja assez, pour gagner les coeurs des peuples differens, qui font partie d'une Grand Empire, mais quand la clemence et la douceur augmentent encore les qualités d'une Grande Princesse, voila des droits pour l'admiration de l'Univers, et qui Nous donne aussi l'esperance que V. M. I. aura la bonté de nous accorder sa bienveillance genereuse.

3.

A S. A. I. Le Grand Duc Constantin Paulovitsh.

Dans la personne de V. A. I. Les deputés de la Finlande viennent admirer le Heros qui sur le champ de l'honneur, si souvent a soutenu le Throne et le grand Nom de ces Ancètres. Daignez accepter Grand Prince les hommages des Deputés qui osent bien demander l'affection et la protection de V. A. I. pour la Nation qui vient de faire partie des Vastes provinces, que Votre bras victorieux si souvent a defendus.

4.

A S. A. I. Le Grand Duc Nicolas.

Les deputés de la Finlande qui ont l'honneur d'etre presentés a V. A. I., et qui viennent de porter a V. A. I. leurs respectueuse (?) soumission osent demander a V. A. I. de vouloir bien leur accorder sa bienveillance et ses bonnes graces.

5.

A La Grande Duchesse Catherine.

Permettez Madame, au Deputés de la Finlande, de presenter a V. A. I. leurs tres humbles hommages. Votre Bonté naturelle leur donne l'esperance que V. A. I. voudra bien leur accorder la bienveillance et les bonnes graces qu'ils osent avec la plus parfaite soumission Vous demander.

Några brev från rikslagstiftningens förberedelsetider.

Alexander III:s sista regeringsår utmärkas av allt tydligare framträdande ryska planer att närmare förena Finland med Ryssland och att därmed bereda undergång åt dess hittillsvarande autonomi. Ett vittnesbörd därom var det bekanta postmanifestet av år 1890, ett annat de s. k. kodifikationsplanerna och greve Heidens angrepp på Finland i samband därmed i början av 1890-talet. Sedan den Weissenbergska kommittén slutfört sitt arbete på en sammanfattning av Finlands grundlagar, och dess förslag blivit meddelat chefen för kodifikationsavdelningen vid rikskonseljen, hade frågan om en ny regeringsform för Finland hänskjutits till behandling av en kommitté, bestående av ett antal medlemmar i senaten och med generalguvernören, greve Heiden såsom ordförande. Kommitténs sammankomster, vilka försiggingo år 1890, utmynnade i skarpa muntliga kontroverser mellan senatorerna och de ryska »sakkunniga», som alldeles oväntat deltogo i kommitténs arbeten och där utvecklade för Finlands ställning helt nedrivande åsikter. Det av generalguvernören framställda förslaget till grundlagsbestämmelser kunde icke godkännas av senatorerna, vilka uppgjorde ett eget motförslag. Detta undergick år 1891 ytterligare behandling och omarbetning i Senaten, varpå det sändes till Petersburg. Dit överstyrde även generalguvernören sitt förslag jämte en anhållan, att en rysk-finsk konferens skulle sammankallas att granska detsamma.[1] En sådan konferens blev även i början av år 1892 tillsatt med presidenten i ryska ministerkommittén Bunge såsom ordförande. Till dess finländska medlemmar utsågos ministerstatssekreteraren von Daehn, ministerstatssekreteraradjointen Procopé, senatorn, friherre von Alfthan och prokuratorn Calonius. Konferensens »journaler» finnas tillgängliga i tryck[2], varför den huvudsakliga gången av konferensens förhandlingar förut är känd. De brev, som här nedan skola avtryckas, ge oss därför i själva verket intet nytt utöver tidigare kända aktpublikationer ifråga om dessa förhandlingar, men, de äga dock sitt intresse, emedan de låta oss se under vilka stämningar och tankar de finländska konferensmedlemmarna arbetade samt därtill låta oss veta något om de rådslag, som föregingo deras uppträdande.

I september 1892 hade den, som skriver detta, blivit utnämnd till prokuratorsadjoint. En lång tid hade redan gått sedan konferensens medlemmar blivit bestämda, men någon kallelse till sammanträde hade icke avhörts, och detta hade gett anledning till varjehanda rykten. Redan i början på året hade dåvarande bankdirektören i Nordiska

[1] Jfr Palmén, E. G., *Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén* II 3 och nedan cit. arb.

[2] Törngren, A., *Till frågan om rikslagstiftningen* sidd. 19—142.

Aktiebanken K. F. Nybom genom sin svärfar, krigskommissarien i Viborgs län, lantbruksrådet W. Bæckman, sökt erhålla kunskap om ärendets behandling i Petersburg. Bæckman, som var bekant med von Daehn och svåger till tjänstemannen vid statssekretariatet, statsrådet Alexander von Etter, företog även en resa till Petersburg. Hemkommen avsände han den 17 febr. 1892 ett brev till Nybom, vilket har sitt intresse, emedan det är ägnat att belysa, vad man då trodde sig veta rörande den brännande frågan. Brevet lyder:

B. B.

Återkommen från Pburg vill jag så mycket tiden medgifver orda litet om förhållandena där borta.

Daehn fick jag icke råka, men mycket får man i hvarje fall icke ur honom. Beträffande trasslet med Heiden berättas det på många olika sätt, med mångahanda variationer. Alltnog, Daehn har med tillhjälp af Bunge på ett skickligt vis lyckats få öfvertag i kodifikationsfrågan mot Heiden, som förbjudit Daehn att föredraga senatens förslag. — Bunge hade begärt hos kejsaren att blifva entledigad från komitén, emedan Heidens förslag vore ohållbart, hvarpå M(ajestätet) frågat Daehn, om icke senaten instämt därutinnan, hvarpå Daehn skall hafva svarat att hvad Heiden föreslagit vore hans enskilta förslag. På Majestätets fråga om senaten icke afgifvit något svar ännu, skall Daehn hafva svarat, jo det är här, men Gen. Guv. har nekat att föredraga detsamma, hvarpå M(ajestätet) blifvit mycket ledsen etc. etc. Denna version af saken synes vara den mest sannolika, ehuru troligen icke heller strikt riktig.

Men den finska frågans läge skall i allmänhet alldeles synbarligen hafva förbättrat sig. — Höga personer hafva hörts yttra att man går för långt i sin ifver att reorganisera Finland. Man börjar finna strafflagen i sin helhet vederbörlig med undantag af småsaker etc., och man börjar gifva sig till tåls med allting. Om tullfrågan stod redan i våra tidningar, hvad jag äfven hörde i Pburg, att den med undantag af små detaljförändringar uppskjutes till 1895 etc. — — — — — — — —

Wold. Bæckman.

Såsom detta brev synes vidhandenge, hade Heiden sökt förekomma, att även senatens förslag i kodifikationsfrågan bleve överlämnat till den för granskning av hans förslag tillsatta konferensen. Om så verkligen var förhållandet, misslyckades hans manipulationer, ty faktiskt blev jämväl senatens framställning överlämnad till konferensen.

I oktober blevo omsider Alfthan och Calonius kallade till Petersburg för att deltaga i konferensens sammanträden, som skulle vidtaga den 6 november. Calonius avreste den 1 i samma månad. Vidpass tio dagar därefter erhöll jag från honom ett brev, som visade, att konferensen vid sitt första sammanträde icke skridit till behandling av vare

sig generalguvernörens eller senatens förslag, utan i stället behandlat frågan om åstadkommande av en ordning för stiftandet av lagar, gemensamma för kejsardömet och Finland. Brevet, dagtecknat i Petersburg den 9 nov. 1892, lyder:

B. B.

Härjämte sänder jag tillbaka guvernörens i Viborg meddelande rörande Walamo klosters fastigheter i Impilaks. — — — —

Ett enda sammanträde ha vi haft och det senaste söndag. Intet definitivt beslut fattades dervid, men i princip erkändes af alla att det finns ett slags ärenden, som äro gemensamma för Ryssland och Finland och deri författningar gällande för hvartdera landet, kunna och måste utfärdas; samt att vid stiftandet af lag i sådana fall båda ländernas lagstiftande myndigheter böra deltaga. För Ryssland är denna myndighet alltid riksrådet, för Finland antingen ständerna eller senaten, beroende på frågans beskaffenhet. Nu gäller att afgöra hvilka frågor kunna anses vara af den beskaffenhet att de böra vara för bägge länderna likstämmiga. Slipper man öfver denna vigtiga passus med heder, är allt öfrigt en bagatelle.

När jag slipper härifrån kan jag ännu icke säga. — — — I hvarje händelse kommer jag i nästa vecka hem på några dar åtminstone, då jag väl närmare skall redogöra för hvad som här allt passerat.

— — — — — — — — — — — —

Vännen Calonius.

Det bebådade besöket i Helsingfors blev, såvitt jag kan påminna mig, icke av. I stället erhöll jag ett den 21 nov. dagtecknat brev av följande lydelse:

B. B.

— — — — — — —

Vår konferens här har icke kommit någon hvart. Inga protokoll eller andra papper ha ännu utdelats, ehuru de utlofvades redan till senaste tisdag. Vår kanslichef lärer jämte chefen för kodifikationsverket hafva utarbetat något slags förslag till lag rörande hvad iakttagas bör vid stiftande af allmänna rikslagar, och torde detta förslag för närvarande ligga hos Bunge. Innan vi fått del af detta, kunna vi ej formulera vår ståndpunkt. Såväl af Hermansson som af L. Mechelin har jag fått värderika råd och upplysningar i ämnet. Nästa sammanträde är beramadt till söndagen d. 14/27 november.[1]

Vår finske baron (von Alfthan) har något lugnat sig, men väl be-

---

[1] Detta sammanträde avsåg troligen den senare i brevväxlingen omtalade subkommittén för ärendets förberedande behandling. Jfr Törngren, anf. a. sid. 84.

rättas det att han i Wiborg hållit långa tal om sina förmenta bedrifter, som mig veterligen bestått deri, att han oskickligt nog föll in i ordförandens andragande. För öfrigt är eller var han i sjunde himmeln deröfver, att tsaren tog emot honom i sitt kabinett. Om sitt samtal vid tillfället har han afgifvit olika berättelser. Åt oss berättade han endast att kejsaren, i anledning af A:s yttrande att vår kommissions arbete väckt bekymmer och oro i landet sagt: ja, det har varit en sådan massa af missförstånd i denna sak. Åt andra har han berättat, att han hållit föredrag om konstitution m. m. Han har i allmänhet en mycket liflig fantasi.

I nästa vecka slipper jag antagligen härifrån — — — — —

Tuus
W. Calonius.

Men icke heller nu kunde någon hemkomst ifrågakomma. Endast ett par dagar senare anlände ett nytt brev, däri en viss nervös stämning framträder, tydande på att den oundvikliga striden nu stod för dörren. Brevet, dagtecknat den 23 november 1892, lyder:

B. B.

Vill du vara god och personligen ombesörja att närlagda bref kommer L. Mechelin tillhanda. Det svar L. M. aflemnar, och som jag, om möjligt, borde få före söndagen, kunde i embetsväg med statssekretariatets lösväska hitsändas.

Det förslag våra motparter uppgjort är alldeles åt fanders.[1] Jag hoppas i det längsta att vederbörande icke rätt begripit, huru omstörtande nuvarande förhållanden det är, och att de, sedan saken blifvit diskuterad och man varit i tillfälle att utbyta åsigter, gå ifrån ett och annat, men till någon öfverensstämmelse torde vi ej komma. Det vore för vidlyftigt att närmare redogöra för förslaget. Hufvudsakligast går det ut på att inskränka vår lagstiftningsrätt genom införande af s. k. rikslagar, som skulle utfärdas i den ordning som i kejsardömet finnes fastställd och sedan endast promulgeras till efterlefnad i Finland.

Emedan jag utsetts till en subkommission (bestående af chefen för kodifikationsverket Frisch, justitieministern, v. Daehn och undert.), som kommer att först granska det uppgjorda förslaget, innan det föreläggs konferensen i plenum, slipper jag ej härifrån. — — — —

Montgomery kommer hit, inkallad af Daehn. Jag är mycket nöjd dermed, men jag vill dock pumpa L. M., som onekligen har en stor förmåga att kort och klart affatta vissa satser. Att hans arbete måste underkastas granskning är sjelffallet.

---

[1] Calonius hade lärt känna förslaget vid subkommissionens sammanträde den 15. Jfr Törngren, anf. a. sid. 84.

Daehns hållning oklanderlig. Han står på sig som en karl. Lojal utöfver all förväntan. Detta kan du säga åt alla dem som önskar höra det. — — — —

Vännen W. Calonius.

Sedan jag av Mechelin fått emottaga en av honom avfattad promemoria i de frågor, om vilka Calonius önskat höra honom, översände jag densamma till Petersburg jämte ett av Hermansson avfattat tillägg till en av honom tidigare åt Calonius lämnad promemoria. Efter mottagandet av denna försändelse skriver Calonius den 25 nov. bl. a. följande:

Tack för brefvet af gårdagen, som jämte Hermanssons tillägg kom mig i dag tillhanda. Jag är Hermansson mycket förbunden för alla hans både inlägg och tillägg i saken. — — — — — — — —

Vi bereda oss nu här till söndagens drabbning. Nog har man nu fått straff för sina synders skull, ty straffarbete är vårt görande här obestridligt.

— — — — — —

W. Calonius.

Kort efter det den med oro motsedda »söndagsdrabbningen» ägt rum, skriver Calonius i ett den 29 nov. dagtecknat brev:

— — — — — — — — — —

Sammanträdet[1] senaste söndag räckte inalles tre timmar, hvarunder hufvudsakligast det från rysk sida uppgjorda förslaget om rikslagar diskuterades. Bunge uppgaf, att Hans Majestät allaredan, på Bunges framställning, bestämt att en sådan rikslagstiftning skall åstadkommas.

Nu gäller för oss att få det ifrågakomna lagförslaget formuleradt så, att det omfattar några vissa bestämda ämnen, att icke ständernas rätt illuderas och att rikslagarne, såvidt de skola gälla Finland, erhålla formen och karaktären af finsk lag. Uppgiften är icke så lätt. Montgomery skulle i Helsingfors tillsammans med Hermansson, L. M. och H. B(orenius) försöka åstadkomma något förslag, men jag tror icke de komma att framlägga något, som har hopp att gå igenom.

Daehn anser det vara af högsta vigt att vi från vår sida äro tillmötesgående beträffande samarbetet under tillbörlig reservation naturligtvis. Äfven jag är af samma mening, ty annars kunde lätt hända att det ryska förslaget utan någon modifikation antages och vinner stadfästelse.

Det förslag, som nu uppgöres, kommer sjelffallet icke att föreläggas ständerna, ehuru vi från vår sida påyrkat det.

[1] Sammanträdet försiggick åter i subkommissionen. Jfr Törngren, anf. st.

Helskinnade gå vi ej igenom. Men jag har dock det hopp att en rimlig utgång är möjlig, framför allt genom v. Daehns lugna, allvarsamma och sannt patriotiska hållning, som han vid sakens föredragning hos Hans Majestät torde komma att bibehålla. Hans hållning vid senaste sammanträde var utöfver allt beröm. Jag försökte naturligtvis efter bästa förstånd hjelpa honom. — Mera härom när vi träffas, hvilket jag hoppas sker snart, ty nästa sammanträde eger rum d. 11 december nya stilen. Under tiden blir det väl tillfälle att skutta till Helsingfors.

Närslutna bref till Montgomery ville du vara god och låta tillställa honom.

Det i brevet nämnda sammanträdet den 11 dec. avsåg blott subkommissionen. Sammanträdet synes emellertid ha inhiberats, att döma av ett den 14 dec. från Calonius till mig avlåtet brev. Det heter däri bl. a.:

Ingenting har här passerat af någon betydelse. Sedan vi, nb. Daehn och undertecknad, inlämnat en promemoria jämte förslag till en ständerproposition i frågan, har vi ej hört något av våra vänner. Veta derför ej heller om det blir sammanträde nästa söndag. Troligen icke, ty de taga sig säkert en längre funderare.

Detta brev var det sista jag erhöll av Calonius under 1892. Intet vidare sammanträde inträffade sagda år, varför Calonius blev i tillfälle att återvända till Helsingfors, där han stannade till medlet av januari 1893. Sedan han på kallelse återvänt till Petersburg, vidtog åter vår korrespondens, som av honom inleddes den 27 jan. med ett brev, där det bl. a. hette:

Härifrån ingenting nytt. Till och med i dag ha vi hållit på att skrifva anmärkningar emot den sammanställning af de olika förslagen till införande af rikslagstiftning, som uppgjorts af vår sekreterare. Denna resumé var icke korrekt, kanske afsigtligen, men troligen af bristande förmåga att förstå det väsentliga i våra andraganden:[1]

Hvad vi skola göra i söndag är ännu icke kändt, ej heller har ännu någon officiell kallelse till sammanträde emanerat. Uti sin senaste skrifvelse säger Bunge endast, att han har för afsigt att sammankalla subkommissionen till den dagen.

— — — — — — — —

Följande brev är daterat den 4 febr., dagen innan konferensen i dess helhet skulle sammanträda för andra gången. Däri heter det bl. a.:

[1] Också detta meddelande gäller subkommissionens verksamhet.

L. M. är hitrest för att åt en bokhandlarfirma Wolff prångla ut det nya arbetet »Finland i 19:de seklet», som lärer utkomma på flere språk. Men månne icke hufvudsakligaste ändamålet med resan varit intresset för gången af vårt arbete. Det har för resten varit ganska trefligt att ha honom här, och gerna ville jag ha honom här hela tiden, att begagnas som uppslagsbok. Förhållandet mellan Daehn och honom har äfven förbättrats. Det var en tid icke godt. L. M. måste nu äfven erkänna, att Daehns hållning är korrekt. Vårt arbete här i subkommission vann ock hans höga bifall.

Tronombytet torde icke vara så nära förestående, som man möjligtvis trott. Jag har ej hört talas om andra pretendenter än den omtalade Golitsin. (Syftar på ett gängse rykte om greve Heidens avgång.)

— — — — — — — — — — — — — — — — —

I morgon ha vi konferens i stort plenum. I går uppgjorde vi gemensamt fälttågsplan och fördelade rollerna. — — — —

Vid sammanträdet i morgon blir det äfven klart, huru länge vår vistelse här kommer att vara.

Om tillgången vid konferensens sammanträde den 5 febr. meddelas i ett brev av den 10 följande:

— — — Vårt senaste sammanträde aflopp ganska stormigt. Heiden kom fram med ett andragande, deri han radade upp alla sina gamla, enfaldiga satser. Detta gav anledning till genmälen. Slutligen blef det en skarp ordvexling mellan Bunge och Daehn. Resultatet af allt detta blir antagligen att vi framlägga i skriftlig form ett ultimatum och förklara oss icke vidare deltaga i diskussionerna. Nästa sammanträde är beramadt till nästföljande söndag, men deraf blir troligtvis intet, ty ännu ha vi ej fått senaste protokollet.

Min tanke är den att vårt arbete kommer att avstanna intill dess H. K. M:t förklarat sin nådiga vilja vara att beröfva Finland större eller mindre del af dess konstitutionella rättigheter. Situationen är den allvarligaste. Detta allt under den djupaste diskretion. L. M. och Montgomery ha fått af oss i uppdrag att uppgöra en kort framställning rörande våra rättigheter. Jag håller på med detsamma särskildt med hänsigt till hvad som förelupit här, hvarom det varit svårt att vidlyftigare relatera.

Den 5 mars 1893 hade konferensen i sin helhet sitt tredje och sista sammanträde, om vilket Calonius meddelade i brev av följande dag:

Gårdagens sammanträde var helt kort. Man underskref protokoll, och beslöt pluraliteten, emot vår gemensamma protest, att det utarbetade förslaget om införande af rikslagstiftningen skulle särskildt öfverlämnas till Majestätets fastställelse genom rikskonseljen, sedan

M:s bifall dertill utverkats. På så sätt skulle hela frågan om granskningen af grundlagen lemnas å sido. Det beror nu på om H. K. M. går in härpå. — — — —

I nästa vecka afreser Heiden härifrån till Helsingfors. Jag hoppas samtidigt kunna komma härifrån, om ock blott på några dagar.

Härmed avbröts vår korrespondens. Calonius blev i tillfälle att komma hem i medlet av mars och behövde ej mera återvända till Petersburg. Konferensens arbete hade slutförts, ty de ryska medlemmarna hade förklarat, att inga åtgärder beträffande konferensens egentliga uppgift, kodifikationen av Finlands grundlagar, kunde vidtagas, innan den i konferensen väckta frågan avgjorts. Denna fråga hänsköts även av kejsar Alexander till rikskonseljen, men där blev den icke upptagen till behandling före kejsarens död. Ett i början av 1895 från riksrådets sida gjort försök att utverka tillstånd till frågans föredragande i riksrådet, blev av Nikolai II avböjt.

Flere orsaker torde måhända medverkat till att de för oss hotfulla frågorna sålunda denna gång för åtskilliga år framåt lämnades beroende. Till ej ringa del torde i varje händelse därtill ha bidragit von Daehns energiska bemödanden att inför monarkerne söka hävda och värna vår rätt. Han hade nämligen nu en helt annan uppfattning av densamma än i början av sin ministertid. Och han hade därtill den förmånen att Alexander III fattat stort förtroende för honom, och att även Nikolai II till en början utan misstro lyssnade till hans råd.

M. Hornborg.

Översikter och granskningar.

Finlands medeltidshistoria.

Jalmari Jaakkola: *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323.* Historiallisia tutkimuksia VII. Julkaissut Suomen Historiallinen Seura. 284 sid. + 1 kartskiss. H:fors 1926.

Docenten Jaakkola behandlar i sitt senaste vår utkomna arbete det västerländskt orienterade Finlands gränser intill fredsfördraget i Nöteborg. Det är en omfattande undersökning, som gestaltar sig till en omtolkning av hela Finlands äldre medeltidshistoria.

Grundläggande för tankegången i Jaakkolas framställning är antagandet, att bristen på gränstraktater mellan Sverige och Ryssland före år 1323 ej beror på källmaterialets ofullständighet, utan på avsaknaden på alla skriftliga överenskommelser i äldre tid, en avsaknad som i främsta rummet härledde sig av att gränsen bestämdes av den utnyttjning av gränsområdena, som uppstått genom de olika stammarnas faktiska och hävdvunna besittningstagande av desamma. Skriftliga fördrag voro över huvud sällsynta i Norden före mitten av 1200-talet. Novgorods äldre fördrag med de skandinaviska länderna hade synbarligen varit muntliga, så t. ex. fördraget med Norge av år 1251. I Novgorods fördrag med Sverige och Norge av år 1323 och 1326 saknades också, om man undantager den i en del versioner av det nöteborgska fördraget förekommande hänvisningen till »andre breff», som av Jaakkola betraktas som en förfalskning, all antydan om äldre gränslinjer eller skriftliga fördrag. Då det norsk-ryska fördraget talar om »antiquam terram et signationem», så avses därmed blott den uppdelning av skatteområdena, som uppstått genom de närmaste intressenternas i realiteten hävdvunna rättigheter. Hade en verklig gräns av gammalt funnits i ödemarken, så hade novgoroderna ej överlåtit åt den norske konungen att efter sitt samvete avgöra de territoriella spörsmålen. Detta kunde däremot ske, om det gällde att verkställa delningen efter genom traditioner fastslagna förhållanden.

Då Jaakkola förmodar, att förhållandet varit likadant i Finland före 1323, så innebär detta enligt honom, att det katolska Finlands gräns jämförelsevis litet bestämts av den utifrån kommande erövringen, men så mycket mera av de geografiska förhållandena och de av dem avhängiga bosättningsförhållandena. För Finlands politiska utformning hade de omgivande haven varit av utomordentlig betydelse. Från den trakt, där de löpte samman, hade odlingen utgått och de olika bosättningscentra haft sitt upphov. Bottniska viken hade härvid spelat huvudrollen, kanske främst genom att Kumo älv där har sitt utlopp. Kumo älvdal, »Finlands politiska axel», erbjöd nämligen ej blott i sig själv rika utkomstmöjligheter, bestyrkta genom fornfynden; den öppnade dessutom den enda bekväma vägen till inlandet med dess långa fördelaktiga vattenvägar. Snart hade också betydande bosättningscentra uppstått i det inre. Den västfinska bygden hade följande vattenvägarna i en vid båge hästskoformigt sträckt sig från Våno-nejden över Birkala och Kumodalen samt vidare utmed havskusten till Egentliga Finland. Till följd av de långa avstånden hade tidigt en splittring i olika bosättningscentra uppstått. Mellan tavasterna i Våno-trakten, innevånarna i Birkala och Kumo-dalen samt de egentliga finnarna måste en uppdelning av områdena tidigt ha skett.

Denna uppdelning återspeglades i de tre landskapen Egentliga Finland, Satakunda och Tavastland, vilka förf. anser återgå redan till förkristen tid. Gränsen mellan Tavastland och Egentliga Finland förmodar förf. ha begynt i Halikko-trakten, där Vånotraktens befolkning kunnat finna en jämförelsevis lätt utgång till havet och där ortnamnen tyckas antyda en motsättning mellan det tavastländska och Egentliga Finland. Numera når Tavastland ju ej havet. Jaakkola tror, att kustområdena gått förlorade samtidigt med hela den nyländska kusten, då Tavastlands makt störtade samman. Från Halikko-bukten hade gränsen mellan Egentliga Finland och Tavastland gått norrut för att längre fram fortsättas av Satakundas gräns mot Tavastland, vars sträckning delvis synes vara angiven i en år 1555 gjord anteckning om gränsen mellan Loimijoki och Portas socknar. Jaakkola framhåller att ett hedniskt kultställe Koukon kallio ligger just vid gränsen. Då Satakunda ej hade andel i detsamma, medan detta i sen tid var fallet med Urdiala socken i Tavastland, så kunde detta bäst förklaras, om gränsgången härstammade från heden tid. Många omständigheter talade för att motsättningen mellan Satakunda och Tavastland gick tillbaka till samma tid. Så voro dessa områden redan i början av 1300-talet skarpt avskilda enheter med olika kyrklig beskattning, av vilka Kyrörätten var den tavastländska överlägsen i ålder. Redan tidigt, under biskop Henriks tid, hade den kyrkliga propagandan nått Kumodalen; och medan Henrikslegenden från slutet av 1200-talet ej omtalar några underverk från Tavastland,

det nyligen kristnade, omtalas sådana både från Egentliga Finland och Satakunda, vilka tidigt tyckas ha bildat en enhet, det västerländskt orienterade Finland, i motsats till Tavastland. Jaakkola tror även, att Birger Jarls korståg företagits till Vånonejden för att skapa ett skydd för Birkala och Kumotrakten för den därifrån hotande faran och för att samtidigt hindra den östra fienden, karelare och ryssar, att finna ett stöd i Våno-nejdens betydande befolkning. Den olika riktningen av erämarksfärderna från Satakunda och Tavastland tyckes även giva skäl till en förmodan, att de båda landsändarna tidigt åtskilts. Medan de från Satakunda företogos huvudsakligen norrut från Kyrösjärvi och Näsijärvi, gingo tavasternas färder söderut mot Finska viken och österut till Päjäne. Det är under sådant förhållande av betydelse, att från vattendelarna mellan Näsijärvi och Päjäne i Kuhmois, Jämsä och Soini gränstraditioner föreligga. Om gränsens fortsättning längs Vetil å till Bottniska viken tala andra traditioner. T. o. m. på motsatta sidan om havet synes gränsen ha fortsatt över Bjuröklubb och Skellefte älv, som ännu på 1320-talet utgjorde Helsinglands gräns mot norr. Såsom de vid Vetil å belägna ortnamnen Karjalankoski och Råberget eller Rysserån tyckas antyda, synes gränsen längst i norr ha avskilt Satakunda från de med novgoroderna länge förbundna karelarnas områden.

Genom Birger Jarls seger inrycktes även Tavastland inom den västerländska intressesfär, mot vilken det redan förut tidtals graviterat, och därmed försköts »ryssegränsen» öster om Tavastland. Ett minne härav var den av J. W. Ruuth påpekade förekomsten av en gränssten, »Ryssesten», vid mynningen av Kymmene älv. Då i dessa trakter talrika ortsnamn av tavastländskt ursprung förekomma likasom vid Halikkobukten, så förmodar Jaakkola, att denna gräns tagit sin början vid den gamla gränsen mellan Tavastland och Karelen. Också gränsens sträckning längre norrut tyckes utgöras av den gamla erämarksgränsen mellan Tavastland och Karelen. Tidigast finnes denna gräns utmärkt i ett utslag av år 1415, däri landsrätten angiver gränsen mellan tavasternas och savolaxarnas, d. v. s. de sedan 1323 till det svenska väldet hörande karelarnas erämarker. Anledningen till att landsrätten tagit befattning med saken finner Jaakkola i den omgestaltning av de tavastländska erämarkerna, som belysas genom Erik XIII:s beslut av 28 aug. 1411, vari en reglering av äganderätten till erämarkslotterna i Tavastland påbjudes. För att fullfölja denna omgestaltning av erämarksbesittningen i Tavastland hade det varit nödigt att få klarhet om hur långt Tavastlands erämarker sträckte sig. Därför hade en synenämnd tillsatts, och på dess undersökning hade landsrättens dom stött sig. Den sålunda anbefallda gränslinjen hade synbarligen blott i huvuddrag fastställt tidigare förhållanden. Den hade, emedan den var uppdragen blott mellan ett fåtal gränspunkter, i själva verket gjort våld på de faktiska besiktningsför-

hållandena. Så hade den förorsakat gränsstridigheter mellan tavaster och savolaxare, vilka föranledde myndigheterna att uppgöra nya gränslinjer under åren 1446 och 1452. De olika gränslinjerna från år 1415, 1446 och 1452 överensstämma i huvudsak. Jaakkola anser, att de återge den gamla gränsen mellan Tavastland och Karelen, som blivit ryssgräns efter Birger Jarls tid. Intressant i sådant hänseende är, att österbottningar och »rydzekarlar» år 1415 brukats som sakkunniga vid gränsens bestämmande längst i norr från Suonnejoki nordvästut samt att vattendragen i dessa trakter ännu på 1500-talet uppfattades som ryssgräns. Ehuru gränsen icke utlöper i Bottniska viken, utan stannar vid Maanselkä, tror Jaakkola, att den ursprungligen gjort det. Till stöd härför anförs en sentida tradition, att Tavastland en gång sträckt sig från hav till hav.

Tavastlands anslutning till det västliga Finland innebar en stark ökning av det västligt orienterade Finlands maktresurser, medan samtidigt Novgorods inflytande t. o. m. i Karelen försvagades. Nu förskötts kampen alltmera österut mot innersta delen av Finska viken. När den svenska regeringen under Tyrgils Knutsson energiskt griper sig an uppgiften att bringa Karelen under svensk spira, resulterar detta i Viborgs grundläggning, Kexholms erövring och anläggandet av Landskrona vid Neva-mynningen, men den ryska motoffensiven under de följande årtiondena för med sig, att endast det västliga Karelen med Viborg stannar i svenska händer. När försöket att även återtaga Viborg år 1322 misslyckas, visa sig novgoroderna villiga att under förmedling av det västliga handelsintresset bekväma sig till ett erkännande av status quo och därmed av Västkarelens förlust. Så kommer Nöteborgsfreden till stånd år 1323.

Den ursprungliga fredsurkunden har som bekant förkommit. Jaakkola visar, att originalet på svensk sida ända till år 1500 förvarats på Viborgs slott. Detta år har det bortförts av Sten Sture till Sverige, där det trots svenska undanflykter av år 1537 funnits ännu 1557. På rysk sida bevarades det i Novgorod ännu 1537, men förkom senare. Under slutet av 1400-talet tyckes intet tvivelsmål ha rått om fredsbrevets formella giltighet, men samtidigt ville man på finländskt håll ej höra talas om en bekräftelse av detta »konung Magnus och Jöriens» brev. Men ännu år 1497 synes man på svensk sida ej ha sett någon möjlighet att underkänna bestämmelserna i dessa brev. Kort härefter gav man på rysk sida större eftertryck åt sina tidigare krav på att gränsen ånyo borde uppgås enligt Nöteborgsfredens bestämmelser genom att år 1500 i samband med en skattereglering i Karelen låta uppsätta gränsmärken så långt inne i Savolax, att t. o. m. Nyslott kom att ligga på ryska sidan. Under de följande år tedde sig situationen synnerligen kritisk för slottsbefälhavaren på Viborg, och man grep till utvägen att själv framställa gränsanspråk mera överensstämmande med de faktiska förhållandena än de föråldrade bestämmel-

serna av år 1323. Och senast år 1504 har av Erik Turessons uppgift att döma detta skett. Då enligt dennes påstående den gränslinje, som upptogs i hans kopia av gränsurkunden, icke kunde lända riket till skada, så måste den ha överensstämt med de dåvarande faktiska besittningsförhållandena. Dessa voro emellertid ej desamma som 1323; m. a. o. i stället för det hittills obetingat erkända original B hade original A kommit till. Denna nya variant uppdyker första gången år 1513. Denna hittills okända variant, varav avskrifter äro kända, är märklig till sin uppkomst. Den är nämligen svenskspråkig i strid med de grundsatser, som under medeltiden tillämpades vid fredsslut mellan Sverige och Ryssland. Den är dessutom till sin språkliga byggnad nästan ordagrant identisk med den översättning av den latinska kopian av typen B, som troligen år 1493 sändes till Sverige, i det den innehåller denna avskrifts alla grövsta fel, t. ex. storfurste = rex magnus i st. f. konung Magnus, eller den oriktiga dateringen mondagen för Varfw födilse affthen. Den har synbarligen uppkommit genom en på Viborgs slott skedd sammansmältning av därstädes bevarade kopior av fredsfördraget och under 1400-talet påvisbara gränsförteckningar.

Den nya typen, som till en början endast fanns i svensk språkdräkt, ansågs ännu 1537 vara av tvivelaktigt värde, eftersom Gustav Vasa på allt sätt sökte undvika en hänvisning till »Konung Magnus och Jurijs» fredsbrev. Under följande årtionden utvecklas den nya typen av fredsfördraget, såsom även av den svenska Kankas-texten från 1540-talet framgår. Även en rysk och latinsk text åstadkommas sannolikt på 1550-talet. Den ryska texten, som är äldre, ansluter sig nära till den svenska texten av A-typen. Vad gränslinjen beträffar visar den åter stor likhet med den latinska texten av typ A. De måste därför vara något så när samtida. Då den latinska texten såsom Rydberg redan antagit tillkommit på Jacob Teitts föranstaltande, så måste också den ryska texten höra till samma tid. Troligen måste de båda ställas i samband med den gränsbesiktning, som Teitt företog i Finland 1555—56; den ryska tillkom troligen genom beröringen med Nousia-ryssarna, och den latinska kort härefter. År 1559 är den färdig såsom Gustav Wasas instruktion för gränsens uppgående tyckes förutsätta; och från denna tid skjutes det latinska original B helt åt sidan av A-typen, vilken av Gustav Vasa förklaras såsom den enda riktiga.

Av de riktiga originaltexterna äro endast den ryska och latinska att betrakta såsom officiella. Ehuru de nära överensstämma med varandra, äro de ingalunda slaviska översättningar av varandra. Av intresse är särskilt, att de sydligaste gränspunkternas namn i det ryska originalet äro översatta till ryska, medan den latinska texten på motsvarande ställen har svenska ortnamn, vilka måste anses vara översättningar av de finska i denna helt finska trakt. Man måste trots olikheten

mellan de svenska och latinska texterna förutsätta en gemensam förlaga. Med hänsyn till de i den latinska texten förekommande svecismerna, som tyckas förutsätta ett svenskt utkast, varav den latinska texten närmast vore en utveckling, synes den varit svenskspråkig. Då de svenska sändebuden uttryckligen kommit för att sluta fred, och då de alla voro från det egentliga Sverige, synes det även naturligt, att det första utkastet till en fredsurkund iklätts svensk språkdräkt.

Jaakkola tror sig ha funnit denna förlaga i den svenska text, som år 1537 av de svenska sändebuden kopierades i Novgorod. Denna text återfinnes i B-originalets svenska variant. Det visar sig även, att den latinska texten, då den avviker från den ryska, i allmänhet överenstämmer med den svenska varianten, så i fråga om svecismer, ortnamn m. m. Dock förefinnas även olikheter mellan den svenska texten och den latinska, som bäst låta förklara sig, om man antager, att den svenska texten låter oss känna ett tidigare stadium av underhandlingarna än det, som kommer till synes i fredsfördragets latinska och ryska texter. Så har det för finländsk uppfattning naturlig »tædhan och nor i haffuit» förtydligats ur svensk och rysk synpunkt. Vidare finnas viktiga olikheter beträffande fiskeställena på svenska sidan, handelsförhållandena m. m. Enda sättet att förklara avvikelserna mellan de svenska och latinska texterna tyckes vara att i den förra se ett tidigare utkast, från vilket det slutliga fördraget avviker framför allt genom de medgivanden, som de svenska underhandlarna sett sig nödsakade att göra. Av fredsbestämmelserna äro några av intresse, emedan de tydligen påyrkats av ryssarna och äro särdeles ofördelaktiga för motparten. I sådant avseende märkes särskilt förbudet för fästningsbyggen i Karelen, vilket bör ses mot bakgrunden av att den svenska erövringen under de föregående årtiondena kännetecknats av sådana händelser som Viborgs och Landskronas uppförande inom den ryska intressesfären. Märkligt är även, att man på svensk sida gick in på förbudet för Viborgs innevånare att köpa jord eller vatten av Novgorods karelska undersåtar, medan dessa bibehöllos vid sina fiskerättigheter på svenska sidan gränsen. Förbudet, som antyder en ekonomisk expansion från Viborg österut, gjorde våld på den naturliga utvecklingen och kunde ej upprätthållas.

Viktigast voro de nya gränsbestämmelserna. Då det heter, att storfursten av Novgorod avstod från gisslalagen Savo, Jääskis och Äyräpää, så tolkar Jaakkola saken så, att gränsen kom att ansluta sig till en tidigare befintlig av de geografiska förhållandena betingad uppdelning. Jaakkola följer härefter gränslinjen från dess början vid Systerbäcks mynning över Saijanjoki, Solsten (Päiväkivi), Röda häll (Ruskeavuori), Lemmonlampi, Pehkäsuo, Kangasjärvi, nu Kangaslampi till Puru eller Purnujärvi och därifrån till Aitojärvi i Ilmes och vidare vattenvägen över Torsajärvi till Särkilahti. Den följande gränspunkten Samusalo lokaliseras till trakten närmast Nyslott,

om ej rentav till den holme, på vilken Olofsborg uppfördes. Härifrån gick gränsen över Siiti i trakten av Siitenselkä söderom Varkaus. Den följande gränspunkten Karjalankoski förmodar förf. ligger någonstädes vid vattendragen nordväst om Siitenselkä, ehuru namnet numera ej kan återfinnas. I dessa trakter löper gränsen samman mellan den gamla gränsen för tavasternas och karelarnas erämarker, som Jaakkola tidigare skisserat. Ytterligare i nordväst finnas ortnamn, som visa släktskap med ett Kolemankoski, omnämnt i fredurkunden. Huru gränsen härifrån gick kan ej tydligt utläsas ur fredsurkunden. Förf. tror dock, att den från Kolemankoski gått längs Maanselkä och därifrån nedför Pattijoki. Till stöd härför framhåller han att första vokalen i fredsurkunden Peta eller Petäjoki synbarligen bör utläsas som a i st. f. æ, varjämte på analogiska textvariationer i den svenska texten följande vokal kan uppfattas som i, då namnet helt enkelt bleve Pattijoki. En flod av detta namn uppges emellertid år 1374 vara gränsflod i norr vid Bottniska viken, just i de trakter där det nuvarande Pattijoki ligger söderom Siikajoki. — De olika beteckningarna för gränsens slutpunkt i brevet låta förklara sig. Det svenska utkastets »tædhan oc norr i haffuit» återger den gamla finländska uppfattningen, enligt vilken gränsen borde gå från hav till hav, d. v. s. från Finska till Bottniska viken; den latinska textens »Helsingh haff» utgör den för de rikssvenska underhandlarna naturligaste benämningen på Bottniska viken, vars motsvarighet finnes i det fornnorska »Helsingjabotn»; det ryska «Каяно море» slutligen är att betrakta som närmast liggande för den karelsk-ryska uppfattningen. — Den finländska intressesfären sträckte sig emellertid bortom Pattijoki. Området norrom Kemi tillhörde nämligen birkarlarna, varför det karelsk-ryska området begränsades till trakten mellan Pattijoki och Kemi. Att denna trakt erkändes såsom sådant, framgår av konung Albrekts brev av den 7 febr. 1365, likasom av den omständigheten, att vid regleringen av den kyrkliga tiondebeskattningen de närmaste årtiondena efter fredsslutet i Nöteborg området mellan Salo och Kemi eller just trakten mellan Pattijoki och Kemi helt lämnas utom beskattningen, såsom Jaakkola tidigare visat i sitt arbete om Birkarlarörelsens uppkomst.

Den år 1323 fastställda gränslinjen kunde ej bevaras orubbad. Vid Bottniska viken och i Savolax kunde den ej upprätthållas. På det förra stället var den fåtaliga karelska befolkningen ej i stånd att motstå birkarlarna och den katolska kyrkan, och dess orientering gick efter Ulfsbys grundläggning och Korsholms' uppbyggande alltmer i västlig riktning. I Savolax åter kan man iakttaga en stark expansion österut från därvarande svenska undersåtars sida, vilken låter följa sig i gränsförteckningarna från 1400-talet, som förf. anser återspegla en motsvarande utveckling av erämarkernas besittningstagande. Ur dessa gränsförteckningar växer slutligen ut gränslinjen i det för-

falskade fredsfördraget, d. v. s. original A. Men ej ens dessa gränsförteckningar antyda på något sätt gränsens utlöpande i Ishavet, såsom man på svenskt håll slutligen gjorde gällande.

Den korta framställning av innehållet i Jaakkolas arbete, som här givits, har naturligtvis ej på långt när kunnat beröra alla de intressanta spörsmål, som upptagits till prövning i Jaakkolas arbete. Tydligt framträder här författarens starka konstruktiva förmåga, som låter honom skapa enhetsbilder ur det till synes förvirrade och stridiga materialet. Någon gång blir bilden kanske alltför klar, och man har en förnimmelse av att konstruktionen gör våld på fakta. Må till belysande härav några av författarens argument tagas till prövning. På ej mindre än fyra olika ställen behandlas ortnamn av tavastländsk typ, särskilt sammansatta med förleden Hämeen-. Det gäller namn i Halikko-trakten, i Satakunda och på båda sidor om Kymmeneälv. Halikko-namnen finner Jaakkola vara ett bevis på att tavasterna tidigare behärskat trakten i fråga, isynnerhet som namn sådana som Suomenoja tyckas hänvisa på att de stå i motsättning till en bosättning av egentliga finnar. Namnen närmast Kymmene anses åter hänvisa på den tid då gränsen mellan tavaster och karelare gick vid Kymmene; men tavastnamnen längre österut äro blott minnen av en senare tavastländsk expansion och bortförklaras på detta sätt, emedan de ej gå ihop med den konstruerade gränsen. Såsom Rosén visat i en liten uppsats i Historiallinen Arkisto XXXV[1] har Jaakkola i anslutning till J. W. Ruuth och W. Waara med orätt förnekat, att en del områden på östra sidan om Kymmene av gammalt varit tavastländska. Och Rosén har därför betvivlat Jaakkolas hypotes, att Kymmenegränsen varit en gammal gräns för de tavastländska och karelska erämarksintressena. Sannolikare finner han antagandet, att Kymmene blivit gräns mot öster genom Birger Jarls korståg, alltså genom den svenska erövringen. Vad slutligen ortnamnen i Satakunda beträffar, förnekar Jaakkola, att de äga beviskraft för Satakundas och Tavastlands nära samhörighet. Han tillåter sig t. o. m. antagandet, att de givits av de svenska »nybyggarna», som ej gjort skillnad på Tavastlands och Satakundas finska innebyggare. Nästan med samma skäl kunde väl Halikko-nejdens tavastnamn underkännas, trots förekomsten av ortnamn med Suomen- som första led.

Det synes emellertid som om det vore skäl att hellre ge ortnamnen i fråga vitsord på bägge hållen. Kunna ej de tavastländska namnen i Satakunda liksom de under medeltiden förekommande fallen, då Tavastland får beteckna även Satakunda, bäst förklaras med antagandet, att dessa båda landskap ej tidigare varit så starkt avskilda som Jaakkola gör gällande? Vore det ej bättre, att tolka den av Jaakkola omnämnda sentida traditionen, att Tavastland en gång sträckt

[1] Rosén, Ragnar, Hämäläisasutuksen kaakkoisraja.

sig från hav till hav sålunda, att med Tavastland här även inbegripits Satakunda, vars erämarksområden nådde långt upp förbi Kvarken? Då sluppe man det av Jaakkola i hans tyska referat präglade, onekligen något egendomliga påståendet, att området norrom Vetil å, sannolikt teoretiskt hört till Tavastland, ehuru det faktiskt innehades av karelarna, vilkas namn återfinnes i Karjalankoski och vilka dessutom gjorde anspråk på rättigheter vid Bjuröklubb mittemot på svenska sidan. Och då behövde man ej heller med Jaakkola antaga, att gränsen mellan det tavastländska och karelska området, vilken 1415 slutar på Maanselkä tidigare fortsatts ända till havet. Var hade det i själva verket funnits plats för en tavastländsk intressesfär mellan birkarlarnas, d. v. s. Satakundas, och karelarnas områden? Att Jaakkola låter skillnaden mellan Tavastland och Satakunda te sig så skarp, grundar sig alla enskilda argument till trots ej litet på hans övertygelse, att den yttre erövringen betytt jämförelsevis litet vid sidan av den inre utvecklingen för landskapens och gränsernas utformande. Man kan emellertid ej underlåta, att denna sats drivits nästan till tendens, såsom ju fallet synes vara i fråga om Kymmene-gränsen och den tavastländska bosättningen. Har ej just erövringen och den kristna propagandan låtit motsatsen mellan Satakunda och Tavastland tillskärpas så, att Tavastland senare blott kommit att omfatta bosättningscentra i Våno-nejden? frågar man sig ofrivilligt. Och är det ej orätt att såsom Jaakkola med frångående av landsrättens utslag av 1415 förutsätta en tavastländsk intressesfär på andra sidan Maanselkä? Man tycker sig ofelbart i Jaakkolas framställning märka, att det är en strävan att utforma gränserna så »vackert» som möjligt, som drivit honom till konstruktioner, som de faktiska uppgifterna icke krävt.

På tal om den svenska befolkningen, som i det stora hela betraktas som en »nybyggarbefolkning», finner Jaakkola det slående, att den kompakta svenska bosättningen stannat just vid Vetil å och Kymmene älv. Detta förklarar han främst därmed, att den svenska kolonisationen blivit hejdad vid dessa vattendrag, emedan de utgjort riksgräns under en längre tid. Häri tror han sig finna en bekräftelse för sina hypoteser på det ena och andra hållet. För att nu blott hålla oss till Nyland, mellan vilka år räknas då denna »långa» tid? Så vitt man av Jaakkolas på denna punkt oklara yttranden kunde döma väl närmast från Birger Jarls korståg? Men den långa tiden blir då tämligen kort. Om begynnelseåret är 1249, så kan slutåret ej fixeras senare än 1293, då Viborg grundlägges, om ens så långt fram i tiden, då ju starka indicier för en västerländsk expansion anföras av Jaakkola redan från tiden omkr. 1270. Över huvud synes Jaakkola i fråga om den svenska bosättningen väl ensidigt stött sig på den finska ortnamnsforskningens resultat. Dock medger han, att möjligen en mindre svensk bosättning i Nyland kunnat förekomma tidigare än efter tavasternas kuvande.

De här helt löst framkastade reflexionerna i anledning av Jaakkolas arbete äro endast framkallade av en önskan att påvisa författarens konstruktioner någon gång lett honom till förhastade slutsatser och att han till hjälp för dem kunnat framdraga tämligen problematiska argument och hypoteser. Värdefull är i varje fall Jaakkolas metod att taga förteckningarna över erämarkshushållningen till hjälp vid tolkningen av vår medeltidshistoria, om ock denna metod säkert icke är den enda saliggörande. — Den senare delen av Jaakkolas arbete, som behandlar Nöteborgs-fredens urkunder är mindre konstruktiv; den grundar sig mer på en samvetsgrann källkritik av de olika urkundsvarianterna. Här synes författaren också kommit med de tyngst vägande argumenten. — Vid genomläsandet av Jaakkolas intressanta arbete kan man slutligen ej undertrycka tanken på det beklagliga däri att forskningar av detta slag liksom genom en kinesisk mur skola vara avstängda för alla dem, som ej kunna ta del av den finskspråkiga framställningen, ty det tyska referatet ger blott synnerligen ofullständigt besked om förf:s argumentering.

Eric Anthoni.

Finlands Riddarhus.

P. O. von Törne: *Finlands Riddarhus 1818—1918.* I. (Skrifter utgivna av Finlands Adels Förbund, I.) VII + 158 sid. Helsingfors 1926.

Det gamla frälseståndet i Sverige, inclusive Finland byggde på »välbördighet, jordegendom och rusttjänst». Tonvikten kunde under olika tider falla starkare på något av dessa kriterier, tills det svenska riddarhusets upprättande gav ökat eftertryck åt det förstnämnda kravet, sedan rusttjänsten redan under vasasönernas regeringstid förlorat sin militära betydelse. Det fordrades nu adelsbrev och adelssköld (införda redan av Erik XIII) samt immatrikulering på riddarhuset.

Det fanns icke många släkter i Finland, värdiga att upptagas i det sålunda konstituerade ståndet; en författare (Wieselgren) räknar 74 finländska ätter av c:a 1,000 på 1680-talet, då immatrikuleringen av de gamla släkterna kunde anses slutförd, men ock nya tillkommit.

Nu förestod (1680—1720) en omvandling av adelns struktur, i det att den på grund av reduktionen förlorade mycket av sitt samband med jorden för att, dock i en annan mening än den forna rusttjänstadeln, åter bliva en officersadel. Detta avspeglade sig ock i namnskicket, som göres till föremål för en givande undersökning av professor von Törne. Man kunde icke teckna sig »von», då man inte hade något gods, och så uppkommo de karakteristiska, heraldiska namnen.

Ehuru bruket av ett enkelt »von» och senare »af» framför det gamla namnet eller rentav det borgerliga namnet oförändrat alltmera kom i bruk, fortlevde de klangfulla trestaviga namnen in på 1800-talet i Finland. Författaren kunde till det sista av honom anförda namnet (Björkenheim) ännu lägga Adlerstjerna och von Weissenberg; ja t. o. m. den enkla vokalförändringen Nyberg — af Nyborg (1896) förändrade helt och hållet namnets karaktär.

Sjuttonhundratalet medförde en stark ökning av adeln i Finland, men rekryteringen, varmed luckorna efter Karl XII:s krig fylldes, skedde i största utsträckning genom inflyttning från moderlandet eller från Östersjöprovinserna[1]. Professor von Törne räknar, att av de 185 ätter, som levde år 1809 mera än 40 % inflyttat efter nystadsfreden. I de flesta fall kan deras härstamning ledas från någon officer, som fått placering i Finland. Som reduktionens verkningar började giva med sig, finna vi emellertid åter våra adelsmän i stor utsträckning som jordägare; författaren uppräknar en mängd sådana egendomsbesittande familjer; i raden saknar jag dock ätten Grotenfelt med dess många gods i Savolaks. Samtidigt skönjes ock en förstärkning av det byråkratiska inslaget.

När skilsmässan från Sverige kommer, finna vi alltså i Finland en adel med en rotfäst ställning i samhället: som krigare, jordägare och ämbetsmän. I huvudsak på dess skuldror lades bördan, då det gällde att giva form åt Alexander I:s politiska skapelse. Namnen G. M. Armfelt, J. F. Aminoff, C. J. Walleen, C. E. Mannerheim, R. H. Rehbinder och många andra peka i det stora hela på välförrättade värv i fosterlandets och den nya monarkens tjänst. En förnyad konsolidering var emellertid nödvändig — absenteringarna under Borgå lantdag vittnade i sin mån om en viss obenägenhet att finna sig i de nya formerna — och på ett rätt patriarkaliskt vis, med överlåtande av nödiga åtgärder åt ett fåtal, energiska personer, tillkom slutligen Finlands Riddarhus år 1818. Professor von Törne påpekar som ett kuriosum att man tänkte sig detta förlagt till Tavastehus; måhända vågar man se ett visst samband mellan denna tanke och anjalamännens gamla plan att samla ständerna i denna stad?

Efter brytningstiden hade Finland nu en *ämbets-* och *jordadel;* först småningom sökte sig de adliga ynglingarna i rysk, eller där tillfälle bjöds, i finländsk militärtjänst. Professor von Törne visar överskådligt, hurusom de nya adelskreationerna under Alexander I:s och Nikolai I:s regeringar till en början föllo huvudsakligen på ämbetsmännens och i synnerhet på universitetslärarnas lott, samt i någon mån på bruksägarnas. Nobilisering av högre militärer förekom till en början knappast alls; de högre forna svenska officerarna voro redan adelsmän, och nya krigare fanns det just icke; adlandet av finländsk-

[1] En rent inhemsk ätt från början av 1700-talet, som icke nämnes, är Spofvenhjelm. Dess livslängd blev dock mycket kort.

ryska generaler tar fart först i och med krimkriget. Författaren visar, hurusom vissa högre ämbeten predestinerade sina innehavare till adelskap, som sålunda tillföll senatsledamöter, hovrättspresidenter, biskopar eller deras söner, landshövdingar samt universitetsrektorer. Alldeles utan undantag var denna regel visserligen icke. Justitiedepartementet behövde lagkunniga män, och dessa ofrälse lagmän eller hovrättsråd nobiliserades i allmänhet icke. Ekonomiedepartementets ledamöter och landshövdingarna utgjordes däremot i rätt stor utsträckning av medlemmar av de gamla ätterna. Det kunde måhända ha förtjänat understrykas detta, att de flesta av de högre ämbetsmännen faktiskt voro födda av adlig börd, en omständighet som måste ge eftertryck åt uppfattningen, att de ofrälse som avancerat, borde upphöjas i adligt stånd. Dessutom kan man antaga en icke alldeles vanlig portion duglighet — i enstaka fall kanske också överdriven tjänstvillighet — hos dem, som trots borgerlig härkomst nått upp till en ledande ställning.

Men som sagt fanns det flere undantag från regeln att de högre ämbetsmännen »automatiskt» blevo nobiliserade. Till de markanta exemplen hör Berndt Federley (både guvernör och senator), vidare senatorerna Winter, Lohman, Bergbom, Brander (även hovrättspresident), A. L. Born, alla med lång tjänsteverksamhet och betydande meriter, universitetsrektorerna Myreen och E. G. Melartin (den senare även ärkebiskop), biskop Ottelin m. fl. En synbar överdrift är därför påståendet (s. 143), att »innehavande av ryska S:t Anne orden av andra klass betecknade en tillräckligt hög social nivå för erhållande av adelskap». Förteckningarna i statskalendern kring seklets mitt utvisa visserligen ett betydande adligt inslag i denna ordensklass, dock relativt få sådana som själva förvärvat adelskap, men samtidigt ett mycket stort antal ofrälse riddare.

Professor von Törnes framställning i det föreliggande arbetet är både mångsidig och givande. I den följande delen förestår en skildring av adelns viktigaste insats som stånd under lantdagarna och de enskilda ledamöternas ställning som ledare under senaste årtiondena. Finlands adel hade under den period 1809—1863, då den var dömd till overksamhet i folkrepresentationen, som icke sammankallades, viktiga uppgifter att fylla i landet, och fyllde dem med heder; likaså hade enskilda ledamöter av ståndet efter representationsreformens genomförande sin naturliga andel, och icke den minsta, i befrielseverket.

Professor von Törne tillkommer äran av såväl det första initiativet som författarskapet till det här recenserade arbetet och är förtjänt av erkännande i bägge avseendena. Historien om Finlands Riddarhus täljer om en fosterländsk gärning, väl värd sin hävdatecknare, och denne har med sakkännedom och värme gått till sitt arbete, som man hoppas inom kort se avslutat.

H. E. P.

Tysk historieskrivning.

G e o r g v. B e l o w: *Die deutsche Geschichtschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen.* 2. uppl. München och Berlin, 1924. 194 sid.

Ovanstående arbete har utkommit inom ramen av »Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte», i vilken tidigare ingått Ed. Fueters bekanta »Geschichte der neueren Historiographie». v. Belows verk har emellertid knappast karaktären av handbok, därtill är det alltför subjektivt skrivet liksom ock det stora forskningsmaterialet är tämligen svåröverskådligt. Arbetet, vars första upplaga utkom 1916 och som nu framträder i väsentligt utökad form, är såsom förf. i företalet säger avsett att komplettera Fueters skildring, som i främsta rummet sysselsätter sig med nya tidens första århundraden. En säregen komplettering utgör det även i så måtto, att historieskrivningens utveckling betraktas ur från Fueter väsentligen avvikande synpunkter.

v. Below har funnit att utvecklingen av den tyska historievetenskapen från befrielsekrigen i början av 1800-talet till våra dagar bildar »ett överraskande slutet helt». Denna enhet har sitt ursprung i den romantiska rörelsen, som »trots många och häftiga strider» allt fortfarande utgör grundvalen för historieskrivningen. v. Belows teori betecknar en ny inställning gentemot det senaste seklets historiografi.[1]) Låtom oss följa förf:s intressanta framställning för att se hur han söker belägg för sin »romantiskt-historiska uppfattning».

Den romantiska rörelsen var, säger v. Below, inte blott en estetisk rörelse, utan betecknade en kulturell revolution, som nådde alla områden för andlig verksamhet. Rörelsen var oerhört mångskiftande, ingalunda enhetlig. Det är felaktigt att föreställa sig romantikern såsom en person med bestämt kyrkligt sinnelag och ensidig beundran för Medeltiden. Dessa äro visserligen framträdande drag, men märkas bör att romantikerna leddes till Medeltiden dels av sin motsättning mot det rationalistiska 1700-t., dels för att Medeltiden var en stor tid för Tyskland och för att de drömde om fäderneslandets återupprättelse.

Romantikerna betonade som bekant människans beroende av allmänna krafter, av det omedvetna, det oförklarliga, det »givna». Staten och nationen förhjälpte de till sin rätt, medan individualism och kosmopolitism fingo träda tillbaka. Och dock förnekade romantikerna icke personlighetens betydelse, säger förf. Men det folkligt-nationella

---

[1] Liknande åsikter finna vi hos Dilthey, Rothacker, Tröltsch, Oncken m. fl., ehuru de icke gå så långt som v. Below.

intresserade dem i hög grad. v. Below betonar, att den romantiska historieskrivningen betecknade ett kolossalt framsteg i jämförelse med upplysningens. Av annan åsikt är Fueter, som betvivlar detta och anser att romantikens teorier icke läto förena sig med historieskrivning. — Ur romantiken utvecklade sig, fortsätter v. Below, den historiska rättsskolan med Savigny, Eichhorn, Niebuhr m. fl. I motsats till den rationalistiska naturrättslärans subjektiva princip lärde den historiska rättsskolan, att rätten var en produkt av den i huvudsak omedvetet skapande folkandan.

Under inflytande av romantiska idéer stodo vidare den germanska filologien (Jakob Grimm), den allmänna litteratur- och konsthistorien, teologien samt den moderna orientvetenskapen, »romantikens dotter» som v. Below uttrycker sig. Vidare är den historiska skolan inom nationalekonomien den romantiska rörelsens yngsta telning.

Historievetenskapen har att tacka romantiken för en ytterst betydelsefull metod: att förstå gångna tiders människor och händelser ur deras sammanhang i tid och rum. Denna metod gav upphov åt tvenne andra: den källkritiska metoden och sättet att tyda händelserna i deras universala sammanhang. Som grundare av dessa bägge metoder har Ranke bragt historieforskningen till oanad höjd. Ranke är enl. v. Below en äkta romantiker, som gör front mot rationalismen. Märkligt är härvid, att förf. icke nämnt W. v. Humboldt och den från honom härstammande historiska idéläran, som har mycket gemensamt med romantiken. Fueter betecknar Ranke som Humboldts störste lärjunge och anser honom sålunda icke vara romantiker, om han också har med romantiken besläktade idéer.

Hegels och romantikens i mycket parallella teorier och idéer har v. Below ingående undersökt och kommit till det resultatet, att Hegels inflytande på historieskrivningen är mindre betydande än romantikens. Under den romantiska rörelsens inflytande och inom denna utvecklade sig en betydande historievetenskap, som först senare erfor några inflytelser av Hegels filosofi.

I ett kapitel behandlar förf. oppositionen mot Ranke och hela romantiken från de »politiska» historikernas sida. Dessa historiker, en mångfald begåvade personligheter, ställde sig vissa politiska mål: konstitutionell författning, nationell statsbildning, ett genom Preussen enat tyskt rike. Många av dem voro lärjungar till Ranke och alla tillgodogjorde de sig den romantiska tidens vetenskapliga vinster, säger v. Below. Romantiska stämningar och åskådningssätt utgjorde förutsättningar för Droysens författarskap[1], Sybel uppfattar h. o. h. romantiskt staten i fast sammanhang med nationens liv, Freytag är uppfylld av den romantiska tanken om folkandans utveckling, ja t. o. m. Treitschkes ovilja mot romantiska idéer har sin rot i romantisk mark. De politiska historikerna kämpade sålunda med roman-

[1] Denna uppfattning synes delas av Fueter, sid. 492.

tiskt arv mot romantiken. Här framträder tydligt tendensen i v. Belows arbete. Denna blir än tydligare då förf. avfärdar den måhända främste politiske historikern, Mommsen, på några rader, kanske för att denne stör hans »romantiskt-historiska uppfattning». Emellertid utjämnades småningom motsatserna mellan Ranke och de politiska historikerna och »Ranke visade sig som segrare» heter det något omotiverat hos v. Below. Att härur draga slutsatsen att romantikens historiska åskådningssätt visade sig överlägset synes oss vara väl djärvt.

Tiden 1860—1878 var för den tyska historieskrivningen en mindre gynnsam period. Den framträngande demokratien yrkade i motsättning till de politiska historikerna på framställningar av kulturhistoria. En hel del dilettantiska kulturhistoriker framträdde också, men även sådana av större mått, såsom Riehl, Freytag och Burckhardt. Försöken att ersätta den »politiska» historien med en allmän kulturhistoria misslyckades emellertid.

Efter år 1878 skönja vi ett nytt uppsving inom den tyska historiografien. Historikernas arbetsområde utvidgades med kulturhistorisk och isynnerhet ekonomisk-historisk forskning. Sålunda ett visst tillmötesgående av »tidens krav», men helt inom ramen av politisk historiebetraktelse. Den nya riktningen var realistisk och den hade sitt ursprung i romantiken. Ty beskyllningen att romantiken skulle saknat realism hör, säger v. Below, till de mest orättvisa anklagelser, som någonsin framställts. Tvärtom har inom den romantiska rörelsen och genom denna grundats just en realistisk åskådning. Och förf. avvisar andra »instansers» (såsom 1789 och 1848 års revolutioner, socialismen, positivismen och naturalismen) anspråk på denna ära. Oss synes dock giltigheten av denna v. Belows åsikt kunna ifrågasättas. Åtminstone uppfattar han begreppet realism skäligen egendomligt, vilket även synes framgå av hans ord, att romantikens kämpaglada stämning, nationella lidelse och sinne för det folkliga utgöra »wahre Fortschritte zum Realismus». Mer vägande bevis för sin åsikt anför förf. icke.

Den nya realistiska riktningen visade sig fruktbar på många sätt: man kastade sig in på historiens gränsgebit, men under fasthållande av arbetsfördelningens princip, man forskade efter historiska företeelsers ursprung och orsaker, och man åstadkom vidare intimare förbindelser mellan de olika disciplinerna, såsom mellan rättsvetenskap, nationalekonomi, teologi och historia. Filosofien började utöva ett avsevärt, stödande inflytande på historievetenskapen, särskilt genom Richert och Wundt. Denna utveckling innebar ett framträngande till en större objektivitet. Och detta mer objektiva bedömande av historien sammanhänger med den romantiska historieuppfattningen: förståelsefull fördjupning i det förgångna och erkännande av det omedvetnas, exempelvis idéernas, betydelse.

v. Belows skildring av den senaste tidens tyska historieskrivning resulterar i påståendet, att romantiken åter fått medvetet erkännande och att dess åskådningssätt är en skapande faktor i nutidens historieskrivning. Begreppet folkanda är fortfarande fruktbärande, den historiska personligheten värderas högre (förståelsen för geniet är »altromantisch»), den nationella tanken och postulatet: en stark stat, ha visat sin överlägsenhet över kosmopolitism, esteticism och pacifism. I detta avseende synes oss v. Belows framställning synnerligen beaktansvärd. Våra upplevelser efter världskriget kunna icke annat än bekräfta uttrycket »der Staat verloren, alles verloren». Sålunda måste man ge v. Below rätt då han säger att romantisk anda (tagen i vidsträckt bemärkelse) motsvarar vår tids fordringar. — Därmed ställer han sig i motsättning mot Fueter, som vill återvända till upplysningens »världshistoriska uppfattning». Gentemot upplysningens kosmopolitism ställer v. Below det statliga och nationella medvetandet, gentemot Manchesterskolans frihandelslära nationalstatens ekonomiska autarki. — På ovan skildrade sätt har förf. funnit att den tyska historiografien efter befrielsekrigen börjar och slutar med romantiska åskådningssätt, vilka heller aldrig h. o. h. varit utplånade ur densamma.

v. Below har till sitt arbete fogat en bilaga: den tyska ekonomisk-historiska litteraturen och marxismens ursprung. Vid framställningen härav finner han, med utgångspunkt i G. W. v. Raumers författarskap, att det var i huvudsak två stora kretsar, som under 1800-talets första hälft bedrevo ekonomisk-historiska studier. Å ena sidan var det den romantiska rörelsen i vidare mening, d. v. s. inbegripet den historiska rättsskolan med dess utlöpare; hit höra B. G. Niebuhr, Nitzsch, Hüllmann, juristerna Stenzel och Arnold m. fl. Å andra sidan var det kretsen av lokal- och territorial-historiska forskare: omkring mitten av 1800-t. har nästan varje tyskt landskap sin historiker, som bl. a. sysslar med dess ekonomiska historia. Vid denna tid grundas ock den historiska skolan inom nationalekonomien.

Undersökningen av denna litteratur resulterar i påpekandet, att det kommunistiska manifestet av år 1847 framträdde under en tid av rik historisk-nationalekonomisk forskning. Har då icke Marx' och Engels uppträdande något samband med denna? Egendomligt nog har man, säger v. Below, tidigare icke ställt sig denna fråga, än mindre undersökt den. Sannolikt av den anledningen, att Marx föraktade tyska teoretiker? v. Below undersöker nu frågan med följande resultat: allra minst en historisk parallell är det faktum, att Marx' ekonomiska historieuppfattning och den historiska skolan inom nationalekonomien framträdde samtidigt. Men v. Below konstaterar också ett åtminstone »löst» inflytande på manifestet av de sammanfattande ekonomiska skildringar romantikerna (i vidsträckt mening) utarbetat.

En betydande överensstämmelse mellan manifestets och romanti-

kernas åskådning finner v. Below i deras gemensamma motsättning mot de rena liberalerna och däri, att de anse Medeltidens ideala värld ha förstörts av bourgeoisien och penningrikedomen. v. Below förbiser dock icke de stora motsättningar, som finnas mellan romantikerna och Marx. Att romantiska drag förekomma såväl i manifestet som i vissa av Engels' verk synes oss otvivelaktigt; v. Below är icke heller ensam om denna sin åsikt. Han avslutar sin framställning med yttrandet att Marx' och Engels' originalitet ligger endast i överdrivandet och generaliserandet av vad andra tidigare sagt.[1]

v. Belows arbete är i sin helhet ovanligt givande. Man kommer bl. a. den historiska metodens utveckling nära inpå livet och detta på ett synnerligen åskådligt sätt vid behandlingen av de olika historikerna. — Det synes oss som om förf. bör räknas till de »kunskapsmättade subjektivister» Tröltsch prisat. En viss tendens präglar utan tvivel arbetet; men v. Below citerar Luthers stolta ord: »Man versteht nicht in der Kühle, sondern im Affekt, in der Leidenschaft» och han påpekar vidare att »ur det inre eldiga deltagandet har regelbundet det bästa av historisk prestation framgått». Och att v. Below med eldig själ levat sig in i romantisk historieuppfattning, det kan ingen läsare av hans intressanta framställning tvivla på.

[1] Sombart är av samma åsikt. Se hans »Der proletarische Sozialismus». Jena, 1924.

G. A. Donner.

Underrättelser.

(Svensk) Historisk Tidskrift. Första häftet av Historisk Tidskrift för detta år inledes av Lars Tingsten med en utredning av *Sveriges militära aktion år 1848 och neutralitetstjänstgöringen 1849—1850.* I häftet ingå vidare smärre meddelanden bl. a. ett av Johan Nordlander om *Nidsverk å prästs fiske och straff därför*, vari förf. gör reda för ett par fall från medeltiden, då tydligen brott mot kyrkans män haft till påföljd bannlysningar av hela byar och dessas senare förflyttning till andra församlingar. — Allan Etzler polemiserar i en artikel om *Gustav Vasa och Sturehuset* mot de anmärkningar Gottfrid Carlsson riktat mot en av förf. tidigare i tidskriften publicerad artikel. Etzler förnekar, att Gustav Vasa även efter det Kristina Gyllenstierna nedlagt vapnen kunde sägas ha handlat för Sture-husets räkning. Han tror, att antydningar finnas, som visa, att Gustav Vasa redan tidigt efter Stockholms kapitulation hade trätt i förbindelse med de senare upprorsmännen i Småland, Lindorm Ribbing med flera, med tanke på att själv begynna en resning i Dalarna. Gustavs resning måste främst haft till syfte Kristians störtande; frågan om riksmaktens senare ordnande hade till en början ej alls varit på tal. Ej ens nödvändigheten att vinna dalkarlarna för sig hade tvungit honom att agitera för »Sture-husets restauration», härtill hade skräckryktena om Kristians planer varit tillräckliga. Att vädjanden till traditionen från Engelbrekts och Sturarnes tid skett var väl naturligt, men dels hade fru Kristina själv uppmanat Gustav till underkastelse, dels åstadkom hennes och hennes barns bortförande till Danmark, att det snart måste ha synts högeligen ovisst, om Sturarna någonsin skulle återkomma till Sverige. Etzler vidhåller, att Gustav i Westenhielms referat bevarade brev av 1 sept. 1522 till Västerås domkapitel ej är någon förfalskning, utan tydligen ådagalägger den fruktan Gustav Vasa redan denna tid hyste för Sture-husets aspirationer på makten i Sverige. Det vore orätt att omge den unge Gustav Vasa med ett romantiskt idealt skimmer och teckna honom som frihetshjälten, som började sin resning i tanke att återföra den gamla härskarsläkten till makten, som vorden triumfator, så småningom icke kunnat undgå tanken på egen makt, men vilken som systerson till Kristina Gyllenstierna länge känt sig bunden av löften

och uttalanden från tiden från frihetskrigets början. En sådan uppfattning ginge alls icke ihop med den bild källorna giva av den genomgående praktiske, i egna intressen hänsynslöse konung Gustav. — Rud. Elander visar i sin artikel *Jöran Persson och Genewitzbrevet*, hurusom en av de svåraste anklagelserna mot Jöran Persson för en nästan diabolisk nedrighet tydligen saknar all grund och endast är ett vittnesbörd om huru man efter Perssons fall ej försmådde att tillvita den hatade mannen mycket, som denne ej var skuld till. Som ett bevis på hur hatet verkade framhåller han, att i en anklagelse mot Persson finnes en förteckning på personer, som Jöran Persson låtit avrätta. Den upptager ett femtiotal namngivna fogdar, hövitsmän, profosser m.fl. utom ett sextiotal, som ej alls nämnas till namnet. Elander påpekar, att de namngivna samt och synnerligen blivit i laga ordning dömda till döden av nämnden. Det kan ej ha varit tal om någon personlig förföljelse från Perssons sida. Det var blott hans ihärdighet att som åklagare beivra brott av slag sådana som otrohet och oredlighet i förvaltningen som gjort honom hatad. — Häftet avslutas med Setterwalls bibliografi över den historiska litteraturen år 1925. — Karl Mellander ger i tidskriftens andra nummer en redogörelse för *Svensk-portugisiska förbindelser under Sveriges stormaktstid*. Förf. skildrar här underhandlingarna om vänskaps- och handelstraktaten av år 1641. — I tidskriftens tredje häfte ingår en längre artikel av Alf Johansson om *Penningväsendet under Gustav Vasas regering*. Den läsvärda artikeln, som tydligen är ett uttryck för det genom prof. Heckscher väckta intresset för ekonomiskthistorisk forskning, underkastar penninghushållningen under Gustav Vasa en förnyad granskning ur ekonomiskt-teoretiska synpunkter. Klart framträder det huru naturalhushållningen fortfarande förhärskade i Sverige. I den allmänna statshushållningen hade naturaleveranserna en avgjord övervikt; skatterna finge sällan lösas i penningar. Och t. o. m. då skatterna uppburos i penningar inflöto de ej i denna form till kammaren. En stor del av de influtna varorna användes av fogdarna för kronans behov, dirigerades till andra orter, upplades i konungens magasin, utfördes ur landet och såldes till främmande orter. Blott försvarsväsendets finansiering krävde större mängder penningar för de inhemska och utländska knektarnas besoldande. T. o. m. lät Gustav en tid knektarna själva sörja för sina behov, sedan de fått sin sold. Men mot slutet av Gustav I:s regering blir man tvungen att även övergå till att betala deras sold i livsmedel och andra varor. Denna utveckling från penninghushållning till naturalhushållning, vilken även yppar sig i planerna på anläggandet av avelsgårdar för underhållet av krigsfolk och hästar, visade, att den ekonomiska organisationen ej ägde tillräckliga förutsättningar för statshushållningens ordnande på penningens bas. — Inom handeln användes väl penningräkning, men penningen hade dock närmast

karaktären av en vara bland andra varor. Särskilt var detta fallet i utrikeshandeln. Att penningpolitiken dock tilldrog sig Gustav Vasas intresse var en följd av den nära förbindelse den kungliga penningpräglingen hade till Sala silvergruva och de inkomster kronan kunde draga därav samt av att penningar likväl voro i omlopp i den inre handeln. I sin redogörelse för penningpolitiken granskar förf. slutligen i anslutning till Gustav Vasas egna mandat de olika skiftningarna i densamma och dessas verkningar på priserna.

Historiallinen Arkisto. Den senast utkomna del XXXV av *Historiallinen Arkisto* inledes av Gabriel Nikanders uppsats *Finlands äldre järnindustri* (14 sid.). Uppsatsen utgöres av ett föredrag, som av Nikander hölls vid Finska Historiska Samfundets 50-årsfest. I anslutning till den moderna bergshistoriska forskningen i Sverige ges här en kort överblick över den finländska särutvecklingen. Förf. dröjer först vid brukens uppkomst och förutsättningar i Finland. Därefter karakteriserar han brukshanteringen med hänsyn till de företagarkretsarna sociala och ekonomiska ursprung. Helt kort beröres ock brukens kulturella betydelse liksom deras återverkan på den kringliggande nejdens ekonomiska och sociala förhållanden. — Prof. K. R. Melander skriver på finska om *Den svenska regeringens åtgärder för kolonisationen i Finland från senare hälften av 1500-talet till mitten av 1600-talet* (53 sid.). Uppsatsen skildrar till en början regeringens åtgärder för bebyggande av ödeshemmanen. I allmänhet hembjödos ödeshemmanen främst åt den förra åbons fränder mot erläggande av skatteresterna, men kunde också överlåtas som kronohemman mot framtida erläggande av kronoräntor. Den nya innehavaren erhöll vanligen skattefrihet för en kortare tid, men det hände ej sällan att han efter frihetsårens utlöpande åter lämnade hemmanet öde. Därför började man vid tillträdet kräva borgensförbindelse för att hemmanet efter frihetsåren ej skulle lämnas öde. Också på andra sätt ville man minska ödeshemmanens antal, men de tryckande skatterna, missväxterna, knektutskrivningarna, de adliga förläningshavarnas förtryck m. fl. omständigheter omintetgjorde till stor del bemödandena. Bättre framgång nåddes genom kolonisationen i de hittills obebodda trakterna av Finland. Förf. gör reda för de åtgärder, som i sådant avseende vidtogos såsom en fortsättning på Gustav Vasas arbete på erämarkernas bebyggande. Slutligen påvisar Melander förefintligheten av »avgärdabyar» även i Finland i polemik mot Liljenstrands uppfattning i hans arbete »Finlands jordnatur och äldre skatteväsen». — Prof. V. Voionmaa granskar i en kortare undersökning (28 sid.) *Förteckningen över Satakundas erämarker i Åbo Domkyrkas svartbok.* Förf., som framhåller, att Jaakkola redan i sitt arbete om birkarlarörelsens uppkomst behandlat ifrågavarande källa, anser likväl en förnyad prövning av förteckningens uppgifter

vara på sin plats. Han söker framför allt fastställa från vilka trakter erämarkslotternas ägare voro och var dessa lotter voro belägna. Det visar sig även, att han i en del punkter kommit till andra resultat än Jaakkola. Han påpekar, att förteckningen som sådan är ofullständig, i det den främst omfattar Birkalas och Kangasalas erämarker, medan t. ex. Kyrös erämarker helt saknas. Av intresse är att Voionmaa påvisar tavastländska erämarksandelar såväl i närheten av Kumo älvs mellersta lopp, som uppe i Österbotten vid Esse å, en omständighet som icke kan sägas vara ägnad att stärka Jaakkolas i hans arbete om Finlands gränser framställda hypotes, att Satakundas och Tavastlands gränser återginge till hednisk tid. Förf. framhåller att förteckningens uppgifter äro intresseväckande, men att de genom sin ofullständighet lämna mycket övrigt att önska. Han framhåller slutligen, hurusom erämarkshushållningen, en allmänt finländsk företelse, vid medeltidens slut och nya tidens början undergick genomgripande förändringar i samband med jaktens förminskade avkastning och särskilt genom den i erämarkerna begynnande fasta bosättningen. Och han uttalar i tydlig polemik mot Jaakkola, att om detta tages i betraktande, så får övre Satakundas (Birkalas) påstådda särställning i avseende å erämarkshushållningen mera förnuftiga mått, och då försvinner den överdrivna glansen, varmed birkalarnas forna storhet omspunnits. — Vidare ingår två smärre meddelanden. Det ena är det i detta häfte av Historisk Tidskrift redan berörda meddelandet av mag. Ragnar Rosén om *Den tavastländska bosättningens sydostgräns*, det andra av mag. Olli Koistinen ger uppgifter om förluster lidna av Olli Tiainens män i Karelen under 1808—1809 års krig. — Slutet av häftet upptages av Finska Historiska Samfundets protokoll 24/IX 1923—31/V 1926.

Historiallinen Aikakauskirja. Tredje häftet av *Historiallinen Aikakauskirja* innehåller bl. a. en artikel av prof. Martti Ruuth om *Luthers planer på en nationalkyrka* (Lutherin kansankirkko-suunnitelma). Förf. framhåller, att Luther vid sidan av en världslig nationalkyrka, som borde ha till uppgift missionen bland de ännu ej för reformationen vunna kretsarna likasom det ännu råa folkets sedliga fostran, även planerade av yttre former mindre bundna, men genom deltagarnas religiösa sinnelag helgade fria brodersamfund, vilka dock skulle organiseras senare. Men han såg ej en möjlighet att förverkliga dessa planer av brist på nödiga medhjälpare, ävensom av fruktan att därmed giva upphov till sekterism (Rotterei). Luther hade sålunda redan planerat något i stil med pietismens religiösa liv, men han hade samtidigt varsnat de faror, som kunde yppa sig vid en dylik utformning av församlingslivet. — Vidare skriver docenten Jalmari Jaakkola *Om vårt lands gamla riksgränser* (Maamme vanhoista valtarajoista). Artikeln utgör en över-

sättning av det tyska sammandrag, som är vidfogat hans i detta häfte recenserade arbete. — I häftet ingår dessutom som vanligt recensioner och meddelanden.

Norvegia Sacra. *Norvegia Sacra,* Årbok for den norske kirke, har nu femte årgången 1925 utkommit under prof. O. Kolsruds redaktion. Årsboken innehåller bidrag av ett antal författare på det kyrkliga och kyrkohistoriska området. Biskop Jon Helgason skriver om *Jon Øgmundsson den hellige biskop i Holar,* docent Seierstad om *Presten i norsk folketradition.* Härtill komma ytterligare artiklar om norsk psalmdiktning 1650—1715, om ett prästval av år 1654 samt biografier om kyrkans män från nyaste tid.

Norsk bondehistoria. Prof. Halvdan Koht har utgivit ett arbete om den norska bondeklassens kamp för sina intressen under rubriken *Norsk bondereising.* Arbetet, som utgör en sammanställning och omarbetning av tidigare under årens lopp publicerade särundersökningar, betraktar de norska böndernas historia ur ren klasskampssynpunkt. Om än en sådan syn på saken otvivelaktigt för med sig mycken subjektivitet, erbjuder framställningen likväl ej litet av intresse, ej minst med hänsyn till bondeståndets politiska betydelse även i övriga nordiska länder. Förf. har nämligen främst velat ge en bild av hurusom böndernas tidigare historia givit grunden för bondepolitiken under 1800-talet. Förf. följer utvecklingen av böndernas förhållanden från äldsta tid ungefär till Norges union med Sverige. Främst dröjer han likväl vid tilldragelserna under 15-, 16- och 1700-talen. Framställningen söker att i den allmänna ekonomiska utvecklingen i Europa rama in de speciellt norska förhållandena. Till stor del utgöres skildringen av en redogörelse för böndernas kamp mot tryckande skatter, orätträdiga stormän, fogdar, präster och ämbetsmän, och av en framställning av de klagomål och upplopp, som blevo en följd därav. Men härtill ges ytterligare en analys av de skiftande stämningar, som lågo till grund för bonderörelsen under olika tider och av huru härur utvecklade sig en allt självmedvetnare hållning mot andra samhällslager.

Det finländska bondeståndets historia. Av doktor Viljo Hytönens för några år sedan påbegynta arbete om bondeståndets historia vid Finlands lantdagar åren 1809—1906, *Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809—1906,* har andra och sista delen numera utkommit. Förevarande del innehåller biografiska uppgifter om bondeståndets olika ledamöter och förfullständigar så den sammanhängande framställningen i arbetets första del.

Genealogiska samfundet. Av skrifter utgivna av Genealogiska samfundet i Finland har andra bandet nu utkommit. Det utgöres av *Björneborgs trivialskolas elevförteckningar för åren 1722, 1733, 1737 samt elevmatrikeln för åren 1738—1842.* Arbetet, som är finskspråkigt, har utgivits av lektor Kaarlo Jäntäre Det skall säkert vara välkommet för alla genealogiska forskare.

Stora Ofredens händelser. Rektor Eirik Hornborg har tagit det för mången säkert välkomna initiativet att utge den kände partigängaren Stefan Löfvings dagbok i en för allmänheten lätt tillgänglig upplaga under rubriken *En spanare under Stora Ofreden.* Dagboken är visserligen av gammalt tillgänglig i diplomatiskt avtryck, men då denna publikation ingår i en för den vetenskapligt oskolade publiken okänd samling, har den hittills ej varit tillräckligt känd. Och dock förtjänar dagboken oavsett dess kuriositetsvärde att bli känd redan för den inblick i finländska förhållanden under Stora Ofreden den skänker oss. Rektor Hornborg har låtit dagboken föregås av en kort biografi över dagbokens författare. Därjämte ger han även en klar skildring av Stora Ofredens förhållanden, sådana de framträda i de senaste forskningarnas ljus. Denna skildring är icke minst ägnad att tilldraga sig den stora allmänhetens uppmärksamhet. Publikationens värde ökas genom de talrika förklaringarna till texten och genom de biografiska uppgifterna i bokens slut om de i dagboken omnämnda personerna.

Historiska licentiat-specimina. Såsom historiska studier, utgivna av Finska Historiska Samfundet har lektor O. I. Lehtonen utgivit ett arbete, benämnt *Kuvauksia Oulun läänin oloista Aleksanteri I:n aikana* (Skildringar av förhållandena i Uleåborgs län under Alexander I:s tid). Tillsvidare har endast första delen, som utgivits såsom akademisk avhandling, publicerats. Denna första del skildrar främst landshövding Ehrenstolpe och länets allmänna förhållanden intill år 1813. Framställningen ger oss en förskräckande bild av de svårigheter, som mötte Ehrenstolpe vid hans till landshövdingämbetet, och av de ständigt återkommande missväxterna i länet. Det är ej utan att landshövdingen i Lehtonens framställning i någon mån framträder i en gynnsammare dager än vad tidigare skett i den historiska litteraturen. Att märka är dock, att förf. ännu icke ingått på en skildring av de konflikter, i vilka Ehrenstolpe senare inveckIades.

Uleåborgska förhållanden behandlas av A. Karjalainen i hans ävenledes i Finska Historiska Samfundets skriftserie utkomna arbete *Oulun kaupungin kauppa ja meriliike vuosina 1721—1765* (Uleåborgs stads handel och sjöfart åren 1721—1765). Arbetet, som utgivits som akademisk avhandling, skildrar handeln och sjöfarten i

Uleåborg under den skickelsedigra tiden mellan Stora Ofreden och det österbottniska stapeltvångets upphävande.

Smärre uppsatser. Docenten C. M. Schybergson publicerar i *Åbo akademis årsskrift 1925* en uppsats om *Disciplinära förhållanden vid Åbo akademi på enväldets tid.* Uppsatsen är av intresse, emedan den ger oss en upplysning om huru akademistatuternas stadganden för det sedliga tillståndets upprätthållande bland studenterna i själva verket tillämpades, ej minst huru man sökte komma ifrån det odiösa förbudet för studenter att vistas på källare efter kl. 9. — I *Brage Årsskrift 1924—25* ingår bl. a. en artikel av mag John Gardberg om *Skifte och samfällt bruk i åboländska utskärsbyar.* Förf. behandlar här en del byar, vilka av olika orsaker, framför allt odlingsmarkernas knapphet, icke undergått ett fullständigt storskifte. Dessa byar ha sitt intresse, emedan många gammaldags förhållanden bevarats, vilka annorstädes försvunnit efter storskiftets genomförande. Den ingående framställningen åskådliggöres medels ett par kartskisser. — I *Fornvännens* första häfte för året har Sune Lindqvist en uppsats om *Birka och Hedeby,* däri han försvarar uppfattningen, att Hedeby närmast är att betrakta som en koloni från Birka. Han framhåller bl. a., att de tidigare invändningarna häremot, vilka utgingo från Danmarks högre kultur i förhållande till Mälartrakten, icke ägde sitt berättigande för den tid, då Hedeby uppstår eller under 800-talet. Han påvisar därjämte de stora likheter, som förefinnas i Birkas och Hedebys fornlämningar och som endast läte sig förklara genom inflytanden, vilka från Birka utgått till Hedeby.

Kungl. Vitterhets-Akademien. Bland Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar har under år 1925 utkommit *Svenska runristare* av Erik Brate. Förf. har med hänsyn till ristningarnas stilistiska och språkliga byggnad sökt bestämma de runristningar, som ej av runristaren signerats, i grupper, vilka synbarligen härleda sig från samma hand. Härvid har mången runristning, vars mästare ej själv givit sig till känna, kunnat hänföras till från andra ristningar kända namngivna runristare. Undersökningar har även möjliggjort slutsatser om ristningarnas ålder m. m. — Såsom del 36: 1 i samma akademis handlingar har Sune Lindqvist offentliggjort en avhandling om *Vendelkulturens ålder och ursprung,* vilken gestaltar sig till ett försök att uppbygga ett helt och hållet nytt betraktelsesätt beträffande denna rika östskandinaviska kulturs uppkomst. Förf. söker med ledning av central- och sydeuropeiska fynd påvisa, att Vendelkulturen liksom denna västskandinaviska folkvandringskulturen återgår på senklassiska förebilder. Vendelkulturens äldsta förebilder föras även längre tillbaka i tiden än man förr velat göra.

Till redaktionen insända skrifter:

Från Söderström & C:o.

Herrgårdar i Finland, h. 18, 19, 20, 21 o. 22. H:fors 1926.

A. W. Rancken: *Helsingfors genom fyra sekler.* Rikt illustr., 140 + IV sid. H:fors 1926.

L. Wennervirta: *Finlands konst.* Från förhistorisk tid till våra dagar. Rikt illustr., VIII + 631 sid.

Eirik Hornborg: *En spanare under Stora Ofreden.* Stefan Löfvings dagbok över hans äventyr i Finland och Sverige 1710—20. Med inledning och förklaringar. Illustr., 200 sid. + innehållsförteckn. Holger Schildts förlag. H:fors 1926.

Herman Hultin: *Pyttis socken.* En skildring utarbetad på uppdrag av kommunalfullmäktige i Pyttis. Illustr., XI + 326 sid. + en karta. H:fors 1926.

Viljo Hytönen: *Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809—1906.* Del I. Illustrerad. XIII + 363 sid. Tietosanakirja-Osakeyhtiö. H:fors 1923. Del II. Illustrerad. 320 sid. Otava. H:fors 1926.

Kaarlo Jäntäre: *Porin triviaalikoulun oppilasluettelot 1722, 1733, 1737 ja oppilasmatrikkeli 1738—1842.* Skrifter utgivna av genealogiska samfundet i Finland II. VII + 269 sid. H:fors 1926.

Hans Toll: Kring Sigrid Storråda. 47 sid. C. E. Fritzes bokförlags A. B. i distr. Stockholm 1926.

Historiallinen Arkisto XXXV. H:fors 1926.

Norvegia Sacra. Femte årgången 1925. Illustr. 317 sid. Steenske Forlag. Oslo 1926.

Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 1926.

Budkavlen, h. 1, 2, 3 1926.
Finsk Tidskrift tom 101, h. 5, 1926.
Historiallinen Aikakauskirja h. 3 1926.
Historisk Tidskrift (Stholm) h. 3 1926.
Nya Argus h. 17, 18, 19, 20 o. 21 1926.
Svenskbygden h. 8 o. 9 1926.
Allsvensk Samling h. 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 o. 22 1926.

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:
